AIDAI

1959

NR. 5

TURINYS

Dr. Kazys Pakštas — Amerikos oficialioji nuomonė Lietuvos ribų klausimu 1919 metais 193
Vladas Šlaitas — Be gimto medžio, Refrenas, Laukinė rožė (eil.) 197
Kan. M. Vaitkus — Europietė žemaitė (Mirus Sofijai Čiurlionienei) 198
Faustas Kirša — Komisaro trečioji knyga 206
Dr. Povilas Reklaitis — Moksliniai darbai apie viduramžių mūro architektūrą Lietuvoje 209

KŪRYBOS PASAULYJE

LITERATŪRA

J. B. — Kazio Bradūno "Morenų ugnys" 218

MENAS

St. Meringis — Lux ex Canada Balio Sruogos liepsnojime 219

MOKSLAS

J. Venckus, S.J. — 100 metų darvinizmui 222
V. V. — Dr. P. Reklaičio moksliniai darbai Vokietijoje 224

RELIGINIS GYVENIMAS

Kun. K. Senkus — Giesmėms reikia vadovų 225

VISUOMENINIS GYVENIMAS

Pranys Alšėnas — Kanados lietuviai 226
Al. Gimantas — Didįjį kooperatininką prisimenant (prof. Petras Šalčius) 227
Pr. Pauliukonis — Vasaros mergaičių stovyklos 229

Įvykiai 232

ILIUSTRACIJOS

V. K. Jonynas — Šv. Antanas (vitražas lietuvių pranciškonų koplyčioje Brooklyne) ..... viršelių 1 p.
Lietuvos ribų žemėlapiai ..... 194 - 195
Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės nuotrauka 199
A. J. Vaikšnoras — Durys, Peisažas ..... 202 - 203
Jadvyga Paukštienė — Prie ežero 208
Gardino pilies augštutinė koplyčia 211
Trakų Galvės ežero pilies plytų pavyzdžiai 214
Prof. Petro Šalčiaus nuotrauka 227
Antaninos Gustaitytės-Šalčiuvienės nuotrauka 228
Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolynas Putname 231

MAY, 1959

AIDAI-ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunkport, Maine. Subscription $6.00, single copy 60c. Second-class postage paid at Brooklyn, N. Y.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1959 METAI | GEGUŽĖS MĖNUO | Nr. 5 (120)

AMERIKOS OFICIALIOJI NUOMONĖ LIETUVOS RIBŲ KLAUSIMU 1919 M.

DR. KAZYS PAKŠTAS

"Aiduose" 1950 m. 1-4 numeriuose padariau apžvalgą Lietuvos ribų klausimo ir pateikiau mūsų kaimynų mokslo vyrų pažiūras: lenkų, rusų, vokiečių ir net tolimesnių prancūzų. Tai buvo nuomonės paskirų žinovų, savaimingai ir viešai pareikštos. Bet tik vienas Antoine Meillet, garsus Prancūzijos kalbininkas, yra rašęs pagal savo valdžios paskyrimą, savo mintis taikydamas Prancūzijos delegacijai, kuri ruošė 1919 m. Versalio taikos sutartį. Prieš kokius metus man dar nebuvo žinoma jokio oficialaus amerikiečio nuomonė tuo klausimu.

1958 m. pabaigoje dr. A. Tarulis atkreipė mano dėmesį į vieną labai retą knygą, kurios iš viso spausdinta tik keturios dešimtys egzempliorių. Tai David Hunter Miller: "My Diary of the Conference at Paris with documents". Vol. IV, New York, 1924. (Kongreso Bibliotekos No.: D642,M5,vol. IV). Šioje retoje knygoje ir aptikau labai brangų ir įdomų lapą, liečiantį mūsų kovas už nepriklausomą Lietuvą.

Iš tos knygos sužinome, kad 1919 m. visų Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimas jau buvo aiškiai iškeltas ir priimtas tarptautiniame forume. Ukrainos klausimas tebebuvo didelių abejonių srity. O Gudijos klausimo ir visai dar nebuvo. Dokumente 246-me (pusl. 209-281) svarstoma daugelio tautų nepriklausomybė ir teritoriniai klausimai, kuriuos Amerikos delegacijos narys D. H. Miller pateikia šitokia antrašte: Outline of Tentative Report and Recommendations Prepared by the Intelligence Section, in Accordance with Instructions, for the President and the Plenipotentiaries, January 21, 1919. Lietuvos klausimus liečia tik trys puslapiai: 224-226. Tarp kita ko, ten Amerikos ekspertai rašo:

"As outlined on the map the State of Lithuania would have an area of about 132,000 square kilometers and a population of about 6,100,000" (pusl. 226).

"The dispute relates to the governments of Vilna, Grodno, and Minsk, which were historically and ethnically Lithuanian, but which have long since been denationalized and more and more polonized". (p. 225).

Lietuvos klausimus taikos konferencijai ruošė prezidento Wilsono paskirta trijų profesorių komisija, kuriai pirmininkavo Rytų Europos istorijos profesorius Frank Golder. Man teko jį aplankyti du kartu 1918 m. vasarą Harvardo universitete, kur jis dėstė. Ten jis nuo 1918 m. vėlyvo pavasario rinko vienan kambarin visokius Lietuvos klausimu raštus ir žemėlapius. Lietuvos klausimais man teko pas jį pamatyti tiek daug medžiagos, kiek niekur tais laikais nebuvau matęs. Dar daugiau buvo tokios medžiagos lenkiškame kambary pas prof. Lord, kurs buvo Wilsono skirtas lenkiškiems reikalams.

Kiek man tuomet teko patirti, prof. Golderio planas Lietuvai buvo gan artimas mūsų diplomato ir istoriko Petro Klimo ir dr. V. Gaigalaičio mintims: Lietuvon įtraukti rytuose tas žemes, kur vyrauja katalikų religija, o vakaruose ir Suvalkijoj pasitenkinti tais kraš-

tais, kur dar žymus skaičius tebekalba lietuviškai. Rusų geografai lietuviškomis gubernijomis vadindavo Kauno, Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gubernijas, kartu 133,000 kv. kilometrų. Mažoji Lietuva pagal A. Bezzenbergerio liniją apimdavo 11,400 kv. kilometrų. Etnografinėn Lietuvon visi žinovai priskaitydavo dar ir Kuršo gubernijos du mažus sklypelius: Palangos valsčių ir ruožą prie Zarasų, viso apie 600 kv. km. Taigi maksimaliniai lietuvių reikalavimai galėjo apimti apie 145,000 kv. km. Tačiau beveik visi veikėjai sutikdavo, kad šitoje 7,300,000 gyventojų Lietuvoje nebebūtų absoliutinės lietuvių daugumos. Prof. A. Meillet manė, kad Did. Lietuvoje lietuvių esą 3,000,000, o Prūsų Lietuvoje tik 150,000. Taigi viso 3,150,000 lietuviškai kalbančių, pagal 1914 m. apskaičiavimą.

Lietuvių politikų raštai, jų informacinė literatūra, nereikšdavo jokių pretenzijų į Minską, bet žymią dalį Naugarduko apskrities jie dažnai įtraukdavo į savo etnografinę sritį. Lietuviai stipriau reikalaudavo sau Gardino gubernijos, išskirdami tik ukrainiškas Lietuvių Brastos ir Kobrino apskritis.

Gardino gubernijos savivaldybės (valsčiai) 1918 m. buvo nutarę dėtis prie Lietuvos, nors toje gubernijoj lietuviškai kalbančių visai maža beliko: pora valsčių šiauriniame pakrašty prie Druskininkų ir keletas kaimų Zytelos valsčiuje, Slonimo apskrity. Bet gudiškai ar net lenkiškai kalbančioje visuomenėje dar buvo likę daugelis lietuviškojo valstybingumo ir senosios Lietuvos tradicijų. Turint galvoje gudiškai kalbančių gyventojų traukimą prie Lietuvos, tų laikų (1918-22 m.) Lietuvos valdžia turėjo ministeriją gudų reikalams, atskirą gudų pulką kariuomenėje ir manyta, kad gudiškai kalbančios sritys, prisijungusios prie Lietuvos, turės savo

autonomiją. Ir daugeliui pačių gudų tuo metu neatrodė, kad Gudija gautų nepriklausomybę ir galėtų suvienyti visas savo žemes. Jų politikas J. Voronko kelis kartus yra man sakęs, kad Lietuva turi imti kuo daugiau gudiškų žemių ir iš jų suorganizuoti autonominę Gudiją.

Amerikiečių planas

Gerai įsižiūrėjus į amerikiečių delegacijos Lietuvos ribų projektą, kyla gan įdomių samprotavimų, kuriuos čia suskirstysime į keletą posmų.

1) Lietuvių politikų ir jų įstaigų noras buvo veržtis labiausiai į savas suvokietintas žemes Mažojoje Lietuvoje ir į jotvingių gyventas, o dabar jau sulenkintas ar sugudintas žemes Gardino ir Suvalkų gubernijose. Bet amerikiečių planas Lietuvai palieka tik pusę Gardino ir pusę Slonimo apskričių, o beveik visą Gardino guberniją (8 apskričių ekvivalentą) atiduoda Lenkijai, lygiai kaip ir Suvalkų trikampį. O Lietuvai kompensuoja, pastumdami jos ribas gan toli į rytus, taip kad Lietuvos ribosna patenka Dysna prie Dauguvos, iš ten tiesiai į Berezino miestelį, toliau Lietuvos siena eitų Berezinos upe, apimdama Bereziną ir Borisovą (Barisau), nuo ten pasukdama į pietus prie Slučės versmių. Minskas liktų Lietuvoje, net 5 km. nuo jos rytinės ribos arti Ilgumeno, kurį bolševikai pakrikštijo į Červenę. (Ten 1941 m. vasarą jie sušaudė 70 lietuvių inteligentų ir šimtus lenkų bei gudų). Toli pietuose Lietuvos siena eitų Pripeties upe nuo Slučės iki Jasoldos žiočių.

Šimtą su viršum kilometrų Pripeties vidurupis ir keliolika kilometrų žemutinės Jasoldos sudarytų Lietuvos pietinę sieną. Nuo Jasoldos ši siena kiltų į šiaurę Oginskio kanalu į Šventiškių (Vyganoščios) ežerą, o nuo ten Ščėros upe iki Nemuno ir Nemunu žemyn pro Gardiną iki Ašužos (Hoža). Nuo čia Lietuvos siena pa-

suktų į vakarus per Seinus, Smalėnus, Vižainį. Nuo čia ji eitų į šiaurę buvusia Vokietijos-Rusijos riba iki Kudirkos Naumiesčio; šioje vietoje ji pasuktų į Mažosios Lietuvos žemes ir eitų beveik tiesiai į vakarus, per Širvintus, Įsros augštupiu, per Būdviečius, per Jurgaičius, Kryžionus (Seckenburg) prie Gilijos, paskiau Tovės upeliu iki Kuršių marių ir truputį į pietus nuo Rasytės pasiektų Baltijos krantus, t. y. apie 20 km. į pietus nuo Nidos. Siena su Latvija buvo proponuojama tokia pat, kaip ji dabar yra, tik nuo Ilukštos iki Dysnos ji būtų ėjusi Dauguvos krantu.

2) Buvo proponuojama Lietuvai pripažinti 132,000 kv. km., t. y. lygiai du kartu daugiau, kaip dabar Rusija pripažino susovietintai Lietuvai. Pateiktas U. S. A. ekspertų žemėlapiukas minimą teritoriją padalina į dvi beveik lygias dalis. Vakarinė tokios Lietuvos dalis, maždaug pagal liniją Druja, Ožiūnai (Kažėnai), Šventėnai, Širvintos, Trakai, Rodunė ir Druskininkai buvo laikoma lietuviška, su ryškia lietuvių kalbos persvara. O rytinė pusė buvo Amerikos oficialių ekspertų atžymėta kaip "Mixed Speech" (Maišytos kalbos) zona, kuri istoriškai visuomet priklausė Lietuvai ir dar dabar turi kai kurių lietuviškų etniškų žymių. Mano apytikriu skaičiavimu, ši zona 1919 m. jau nebeturėjo jai skiriamų 6,100,000 gyventojų; praūžęs baisus karas jos gyventojus bus buvęs sumažinęs iki penkių milijonų 1919 m. Lietuviškos etniškos kilmės ten buvo šiokia tokia gyventojų dauguma, gal iki 3,000,000. Bet lietuviškai kalbančių ir veikiančių lietuvių ten galėjo būti 1919 m. tik du milijonai su trupučiuku. Kalbos atžvilgiu tokia Lietuva galėjo turėti apie 40 proc. lietuviškai kalbančių, gudiškai — apie 30 proc., lenkiškai 14 proc., žydiškai — 9 proc., vokiškai — 3 proc., rusiškai arti 3 proc., kitomis kalbomis — 1 proc. su viršum. Didelis kalbinis mišrumas būtų prispyręs oficialinėmis kalbomis laikyti lietuvių, gudų ir lenkų kalbas.

3) Valstybės ribos ir konfiguracija. Ekspertų kuklus žemėlapiukas vis dėlto gan ryškiai vaizduoja proponuojamos Lietuvos ribas ir erdvės konfiguraciją. Žemėlapy prasikiša du pagrindiniai principai: 1) kiek galima įtikti Lietuvos vakariniams kaimynams; 2) ir Vilnių apsupti iš visų šonų gan panašaus atstumo periferijomis.

Atsirėmimas į tuos du principu rodo, kad prof. F. Golderio etnografinis pradas ekspertų visumos buvo pakeistas ekonominiu ir politiniu pradu. Iš 11,400 kv. km. Mažosios Lietuvos žemių Lietuvai buvo skiriama apie 4,500 kv. km., ir čia Lietuvos siena būtų ėjusi apie 15 km. ar truputį daugiau į pietus nuo Nemuno. Ekonominiu požvilgiu atrodo tai logiška, nes abu Nemuno krantai paliekami Lietuvoje, tuo ir politiškus ginčus sumažinant, kai upės laivyba paliekama vienos valstybės žinioje, atskiriant Vokietiją nuo Nemuno baseino, kurio stambią daugumą per eilę šimtmečių sudarė vien lietuviai. Vadinasi, ekspertų komisija buvo susirūpinusi, kad galinga Vokietija netrukdytų mažutės Lietuvos laivybos ir ryšio su Baltija. Bet komisijos visai pagarbiai žiūrėta ir į Vokietijos žemių pilnumą, nes seniau suvokietintos lietuvių žemės apie Labguvą, Gumbinę ir Darkiemį paliktos Vokietijai. Gal tai buvo laikoma geru politiniu kompromisu.

Lenkijai irgi sugalvota įtikti, atiduodant jai beveik visą Gardino guberniją iki Nemuno ir Ščėros (Siauros). Tais pat 1919 m. Lenkijos generalinio štabo užklaustas, garsus lenkų geografas prof. Eug. Romer irgi savo štabui atsakė, kad Lenkijos armija Nemuno kryptimi gali eiti tik iki Gardino tilto, bet per tiltą neperžengti, nes Lietuva bus labai įžeista ir nebesutaikoma (Romer man tai pasakė 1931 m. vasarą Paryžiuje, tarptautinio geografų kongreso metu).

Atrodo, kad Amerikos ekspertų komisijai rūpėjo ir ribų harmonija. Tos komisijos žemėlapiuką perbraižiau kiek ryškiau. Lietuvos ribų konfiguracija suteikia naujai valstybei pailgo apskritimo formas. Jos žemės tęsiasi pagal diagonalinę ašį: Klaipėda, Kaunas, Vilnius, Naugardukas ir Pripetis arti Luninco.

Ovalinių formų Lietuva būtų turėjusi 630 km. ilgumo ir 350 km. maksimalinio platumo. Iš Vilniaus būtų buvę (oro linija) į Klaipėdą 290 km., o į Pripetį — 340 km., į Gardiną —150 km., o iki Dauguvos (Daugpilio) — 200 km.

4) Lietuva — tarptautinė valstybė. Jau Gediminas padarė iš Lietuvos tarptautinę valstybę, įsigydamas gudiškų ir ukrainiškų dominijų. Amerikos ekspertų komisija, gal netyčiomis, paruošė Lietuvos planą nuostabiai panašų į gediminišką, tik gerokai sumažintą. Lietuva vėl būtų buvusi tarptautinė valstybė ta prasme, kad beveik trečdalis jos žemių prie augštutinio Nemuno ir Pripeties ir Berezinos baseinuose etnografiškai yra gudiškos. O kalbos atžvilgiu Lietuvos teritorija būtų pasidalinusi į dvi beveik lygias dalis, pagal liniją Apsas, Ožiūnai, Šventėnai, Širvintos, Vievis, Rodunė ir Druskininkai (žiūr. antrąjį žemėlapiuką: dvilypę liniją).

5) Amerikos ekspertų komisijai rūpėjo atstatyti ne visai mažą Lietuvą, kad ji pagal sa-

(Nukelta į 198 p.)

VLADAS ŠLAITAS

BE GIMTO MEDŽIO

Poezijoj
jieškau užuovējos,
vyšnių šakos,
kuri žydi vasario mėnesį,
ir žibuoklių
ne šito pasaulio.

Ne džiaugsmui
teko gimti šitam pasauly ir ne iš džiaugsmo
tenka leisti metus ne po savo dangum.
Galvoju,
kiek galėtų ištverti medžio šaka be savo
gimto medžio kamieno?

Jei būčiau
Babilono karalius,
pastatyčiau tau kabančius sodus danguj, kad
laikas negalėtų išgriauti.
Pastatyčiau juos taip, kad kasdieną tave lankytų
gimto krašto saldus dvelkimas.

REFRENAS

Naktį
pavojinga vaikščiot vienam,
kai gatvelėj šviečia tik pusė
akmeninio mėnulio:
kita pusė yra numirusi ir palaidota,
ir tos pusės nereikia
iš numirusių kelti.
Ypač naktį, kai šviečia pusė graudaus mėnulio
debesų kapinyne.
(Ji turējo Madonos plaukus ir Rafaelio
angeliukų šukuoseną)

Naktį
pavojinga vaikščiot vienam,
kai didesnė gyvenimo pusė
be prasmės ir be jokio džiaugsmo yra praėjusi.
Tokią naktį tik katės vaikšto stogais
arba žiurkės
plėšikauja po kiemą.
(Ji turėjo Madonos plaukus ir Rafaelio
angeliukų šukuoseną)

LAUKINĖ ROŽĖ

Nuošalioj vietoj auga laukinė rožė
vienišo kalno
(bei ožkų laukinių)
draugystėj.

Tūkstančiui metų praėjus, rožių krūmokšnio
vietoj neliks nei šešėlio; tiktai mėnuliui
patekėjus virš kalno,
arba Grįžulio Ratams degant, ne vieną kartą
seno kalno širdis prisimins vieną vienišą rožę.
Prisimins ir ilgėsis.

EUROPIETĖ ŽEMAITĖ

MIRUS SOFIJAI ČIURLIONIENEI

KAN. M. VAITKUS

Kaip gedulingas varpas man suskambo žinia: 1958 metų gruodžio 1 dieną mirė rašytoja Sofija Kymantaitė Čiurlionienė. Juk tai — ne vien įžymi lietuvių rašytoja bei šiaipjau kultūrininkė, o man dar kai kas labai svarbu — ji buvo mano viena seniausiųjų bei rimčiausiųjų bičiulių. Taip, mirtis neregimoji jau uoliai sukinėjas po mano kartos žmones ir juos po kitą kito skina.

Ilgai nedrįsau imtis plunksnos, kad pradėčiau apie didžiąją Sofiją rašyti. Kaip tinkamai nupasakoti apie brangų tautai bei sau pačiam asmenį? kaip ją teisingiausiai įvertinti? kuo vardu pavadinti?...

Kaip paprastai savo atsiminimuose, sieksiu kuo toliausiai į savo bei jos praeitį — kada pirmąkart teko apie Sofiją išgirsti, o vėliau ir savo akimis ją pamatyti.

Kai Sofija 1885 m. kovo 13 gimė, man ėjo antri meteliai — tad su ja esava tos pat kartos atžalos. Tik aš gimiau prie anuometinės Prūsų ribos, Gargžduose, šalia Klaipėdos, o Zosytė gimė toli šiaurryčiuose Jonišky, vadinas, Latvijos pašony, netol Bauskės. Formaliai ji buvo augštaitė gimimo. Tad būtų man buvusi ne tokia gal artima, jei gyvenimas nebūtų jos visai jaunutės nupūtęs augti ir bręsti netol mano Gargždų — į Kulius, paskui į Plungę — pas jos dėdę kunigą Vincentą Jarulaitį, vėliau kanauninką, didelį lietuvių patriotą bei visuomenininką, kur visa atmosfera buvo atitinkama, kur Zosytė bendravo su ne vienu įžymiu patriotu kunigu; ypač šiuo atžvilgiu paminėtinas kun. Juozas Tumas, anuomet Kulių vikaras; jis, žinoma, bus pateikęs Zosytei gražios įtakos — mylėti gimtąjį kraštą bei senąją puikiąją jo kalbą, pačiai kilt į šviesą, kad vėliau galėtų savo mylimuosius vargšus lietuvius šviesti. Mokytis ją skatino, žinoma, motinėlė, ypač kad ta Kymantaitė — vadinas, bajoraitė; skatino ir dėdė klebonas, kuris ir pinigines kliūtis iš šviesaus jos kelio pašalino, nes ją mylėjo, tą žvalią Zosę.

Reikia spėti, jog ji pirmiausia šio to pramoko namie, kaip daugelis mūsų anais laikais, — bent skaityti bei šiek tiek rašyti. Antrasis žingsnelis mergytę atvedė į mano Gargždus. Apie tai man žymiai vėliau papasakojo mano šeimos bičiulė Cirtautienė-Urbonavičiūtė, neva mūsų giminaitė ar tik gentis. Apie tuos Cirtautus-Urbonavičius keletą žodžių, nes juk jie anais laikais buvo mūsų to užkampio beveik vieni inteligentai, nevisai tenutautę, šalia vieno kito dar užklydusio ar čia nejučiomis gimusio nežydo ir neruso, ir nelenko (baltojo varno!).

Plačiai išsitiesę ant pakilumos, Gargždai veizdi grožėdamies į nuostabų Minijos slėnį. Neskubiai tiesias iš Klaipėdos į Telšius, per Gargždus, Kulius ir Plungę, negrįstas vieškelis (atsiminkit — tai anais laikais). Gilokai nukastu šlaitu baimingai leidžias jis iš miestelio į slėnį augštai iškeltu kasiniu prie grakštaus medinio tilto ir anginu raitos kito šlaito link. Kur jis išbėga iš miestelio, ant vienos augštumos, tarp vešlių senų liepų, žiūri į dangų maža medinė, karalienės Onos statyta, bažnytėlė su savo

---

vo didumą geriau tiktų į kokią glaudesnę sąjungą, gal net konfederaciją su Lenkija, kuri pagal amerikiečių planus būtų turėjusi bent 20 milijonų gyventojų. Žinoma, kelių tautų arba tarptautinei valstybei sunkiau būtų buvę politiškai tvarkytis, būtų kilę namaža ginčų tarp lietuvių, gudų ir lenkų. Bet Lietuvos ūkinė erdvė būtų buvus žymiai platesnė. Tarptautiškumo principas gal būtų sukūręs pamatus daug platesnei visos Vidurinės Europos konfederacijai. Gal būtų buvę visai kiti santykiai tarp lietuvių ir lenkų, kai tos tautos nebūtų buvusios mirtinai perskirtos Vilniaus okupacijos. Gal ir visos Europos likimas būtų buvęs kitoniškas.

Bet amerikiečiai, matyti, nebuvo suinteresuoti savo projektą atkakliai ginti. Ir tai ne vien Lietuvos atžvilgiu, bet ir kitose Europos ir Azijos dalyse. Tad ir jos ekspertų projektas Lietuvos klausimu nebuvo niekam įpirštas Paryžiaus taikos derybose 1919 m. pirmoje pusėje. Diplomatinis paslaptingumas ir laiko dulkės jį pridengė nuo mūsų akių. Bet visvien jis yra vertas mūsų dėmesio savo originalumu ir naujais bandymais ješkoti tarptautinio teisingumo ir pastovios taikos.

Sofija Kymantaitė - Čiurlionienė

dviem grakščiom bonelėm, kuriai taip pritinka medituoti ten, tame žaliajam kuokšte. Priešais ją, anapus vieškelio, irgi žalumos apsuptas, irgi augštai išstatytas, didžiuojas barono Roenne palocius.

Tame tatai palociuje tykiai sukinėjas, ištikimai ponams patarnaudamas, trumpas drūtas pilvaziukas, apskritu nuskustu veiduku, aukso grandinėle per visą pilviuką, vadinamasis "dvaro ponaitis", Urbonavičius. Jis prisiaugino du sūnus ir dvi dukteris: vienas sūnus, vyresnysis, truputį buka galva, pasiliko prie nedidelio ūkelio, o antrasis, Liudas, išėjo bene keturias progimnazijos klases Paurupy (Rutcava) ar Palangoj ir beveik visą savo amželį darbavos Peterburgo Varšuvos banke buhalterijoj; o dukros — vyresnioji Karolina ištekėjo už apsukraus vyruko Cirtauto, žmonių tariamo Stirtauto, šventojo vyskupo Cirtauto giminės; kur tas vyrukas mokės, nesužinojau; jis vertės advokatūra (tokius anuomet žmonės vadindavo šunadvokačiais, bet nepiktuoju: juk jie anuomet būdavo žmonėms tikrai naudingi, kai neturėta pakankamai tikrų teisininkų); antroji Urbonavičiūtė, Julija vardu, buvo anais laikais tikrai reta mano Žemaičiuose paukštė — nes išėjusi bene visą mergaičių gimnaziją Vilniuje.

Štai ir priėjau prie to asmens, kuri buvo berods pirmoji tikroji Zosytės Kymantaitės mokytoja. Apie ją pora žodžių, nes ji to verta.

Esama retkarčiais žmonių, išimtinai dorų, kurie visą ilgą gyvenimą heroiškai išsilaikė toje šventoj augštumoj, bet visą laiką buvo tokie kuklūs, gyveno taip tykiai, taip neva paprastai, jog žmonėms atrodė tartum būtina paprasčiausia aplinkumos dalelytė, neryški, nesvarbi, net visai pamirštama ir, tik kieno nors iš šalies atkreipus dėmesį, prisimenama bei pripažįstama esant dora, graži, net šventa asmenybė, ir vėl tuoj pat pamirštama, lyg toji apleistos pamiškės žibuoklė, kurios žmonės nė eite neužeina, o vien tik saulė ją mato, vien tik vėjelis paglosto, vien

tik klajūnė bitelė suranda, jos kvapsnies pritraukta, ir prisičiulpia jos saldumo.

Tokia buvo Julija Urbonavičiūtė (nes ji jau prieš kelerius metus yra mirus). Gerokai išsilavinusi, gražiai išauklėta, mokanti penketą kalbų, pati gražiai atrodanti, iš padorių, nevarganų namų, — būtų galėjusi, kaip ir vyresnioji Karolina, tinkamai ištekėti. Bet ji, kaip patetiškai sakoma, pačiame jaunystės žydėjime išsižadėjo pasaulio ir atsidėjo Dievo tarnybai, visa savo būtybe ir visam. Spėju, kad jos žodis bei gyvenimo pavyzdys prisidėjo prie to, kad jos giminė Antanas Maliauskis išėjo į kunigus. Ne be to, kad ta šviesi asmenybė nebūtų padariusi ir man įspūdžio, kada formavosi ir mano pirmos svajonės apie kunigystę.

Toji tad žmonių vadinamoji panelė kurį laiką mokė mūsų Zosytę Kymantaitę. Apie tai visai atsitiktinai sužinojau daug vėliau iš Julijos sesers Karolinos, kai jau joms nebebuvau vien berniokas, o jau studentas klierikas, kai jau jų nebesivaržiau sopulingai, kaip įmantrių dvaro panelių, besielgiančių taip poniškai, lenkiškai mane kalbinančių, į ką aš nesugebėdavau atsakyti nei be, nei me. Tuokart jau aš imdavaus iniciatyvos ir kalbindavau jas lietuviškai, o jos mielai nusileido iš senųjų poniškų augštybių ir stojo į lietuviškąsias eiles (tokia jau pasidarė laiko dvasia). Tad ta Karolina Cirtautienė pirmąjį kartą mano gyvenime įžiebė mano vaizduotėj gana gyvą būsimosios Sofijos Čiurlionienės vaizdą. Nebeatsimenu, kuria proga tat atsitiko. Turbūt, tiems Cirtautams-Urbonavičiams kartą ėmiau piršti lietuviškojo patriotizmo pavyzdį kun. Tumą-Vaižgantą, kunigavusį taip arti — Kuliuose pas antrą didelį lietuvių patriotą bei veikėją kun. Vincą Jarulaitį, kurs tuomet jau buvo perkeltas į daug svarbesnę parapiją — į Plungę ir vienkart buvo Rietavo dekanato dekanas. Nagi, o Zosytė Kymantaitė, kaip jau minėjau, buvo to Jarulaičio sesers duktė; jos toji motinėlė buvo pas dekaną šeimininkė, ir Zosytė dažnai bei ilgai pas savo mylimą dėdę viešėdavo. Tad visai suprantama, kad Cirtautienė užsiminė apie tą Zosę: ji buvusi kurį laiką privati sesers Julijos mokinė kaip tik čia Gargžduose (o aš tuomet nė juste nejutau, kad mano būsimoji bičiulė yra čia pat arti manęs). Cirtautienė, su atitinkama mimika bei balso intonacija, tarp kitko, man papasakojo bei pavaizdavo, kaip ta Kymantaitė jau anuomet, dar kokių 7 metų mergytė, buvusi susipratusi lietuvaitė ir bandžiusi su jomis kalbėti "mokytai" lietuviškai. Čia Cirtautienė pacitavo net vieną Zosytės mėgiamą posakį: "Neturiu patimpimo" (taip ir tardavusi patimpimo), kai norėdavusi pasisakyti kurio darbelio ar pramogėlės nemėgianti. Tą posakį, žinoma, ji buvo pati išsivertusi, ar iš kitų jau išverstą gavusi, iš lenkiškojo "nie mam pociągu". Ir taip gražiai kaprizingai patempdavusi priekin tą savo mažąją dailiąją nosytę, o tardavusi paniekiamai sučiauptom lūpelėm.

Ko Zosytė čia mokės, niekas nėra man papasakojęs; spėju, kad p. Julija ruošė ją į kurią gimnazijos klasę — tad mokė rusų (gal ir prancūzų) kalbos, matematikos ir kitų įžanginių gimnazijos dalykų. Šalia mokslo, panelė Julija gal jai palengvėle bei nejučiomis kvėpė ir religinės dvasios. Gal p. Julijos dvasia bei pavyzdys paliko Sofijos sieloj neišdildomų pėdsakų (šalia motinos bei dėdės įtakos). Kaip vėliau pamatysim, Kymantaitė per visą amžių pasiliko tikinti moteris. Apie tą gargždiškį savo epizodą p. Sofija man nieko nėra pasakojusi, nors gerai žinojo mane esant gargždiškį, ir anuomet ten gyvenus ar net jau pradžios mokyklą ėjus. Gal kiek drovėjos turėjusi pradžioj tokią neblizgančią mokytoją. O aš irgi každėlko apie tai nepaklausiau. Gal kad ir be to mudu turėdavova begales šnekos.

Gerai prisiruošus, mergytei teko vykti į Rygą ir mokytis vienoj iš geriausiųjų to didmiesčio mergaičių gimnazijų, kurią ir baigė, reikia manyti, puikiai, nes buvo labai gabi. O buvusioji pirmoji jos mokytoja Urbonavičiūtė, rodos, visą laiką glūdėjo savo Gargžduose ir, spėju, vertės privačiomis pamokomis, iki įvyko Rusijoj pirmoji revoliucija, 1904-1905, suteikusi ir Lietuvai šiokių tokių laisvių. Kaip tik anuo laiku Žemaičių vyskupas į Gargždus atkėlė iš Gadūnavo klebonu Baltramiejų Baltrėną, šaunų vabalninkėną, kurs, padedant vietinei baronienei Gabrielei Roenne, įkūrė pirmąją Gargžduose grynai lietuvišką ir katalikišką mokyklą, o mokytoja pakvietė kaip tik tą Juliją Urbonavičiūtę. Čia sąžinė truputį mane griaužia dėl dviejų dalykų: gal tiksliau bus pasakius, jog baronienė Roenne ne vien padėjo mokyklą įkurti bei laikyti, o ir iš viso ją pati išlaikė, bent iki savo mirties apie 1912 metus; antras dalykas — gal ta mokykla buvo jau įkurta prie pirmesniojo Gargždų klebono kun. Juozo Masilionio (mat, po tiek metų nūn tiksliai nebeprisimenu). Ta mokykla su maldingąja panele Julija veikė iki pirmojo pasaulinio karo. Ar karo metu buvo pertraukusi veikimą, nebeatsimenu. Bet po karo vėl ėmė veikti ir ilgokai dar veikė nepriklausomaisiais laikais. Kuomet pasenusi mokytoja liovės eiti sunkiąsias mokytojos pareigas, nežinau. Prieš kiek laiko iš vieno gargždiškio giminės sužinojau, kad ji neseniai mirus. Amžiną

atilsį suteik tai šviesiai sielai, Viešpatie! Kas kas jau vertas to atilsio, tai tikrai jinai. Džiaugiuos suradęs progą iškelti viešumon tą simpatingą šventą žemaitę darbininkę ir, tikiuos, skaitytojai man atleis tą neva digresiją.

Dabar jau nebe Zosytė, o visa Sofija baigė gimnaziją 1904 pavasarį ir tuoj įstojo į Krokuvos universitetą. Lig tos vasaros nebuvau jos dar nė iš tolo matęs. Dabar tai įvyko, ir štai kaip. Buvau ką tik baigęs pirmąjį Kauno seminarijos kursą ir grįžęs į savo Žemaičius. Kažkuria proga patekau į kaimyninę Kretingą. Anuomet klierikai be ceremonijų dumdavo tiesiai į kleboniją, o kunigai tuo vien džiaugdavos (bent mums taip atrodė, nes jie tikrai maloniai mus priimdavo). Reikia žinoti, jog anuomet Kretingoj tebegyvavo dar pranciškonų, vadinamųjų bernardinų, vienuolynas, kurį Rusų vyriausybė buvo pasmerkusi mirti savo prigimtąją mirtim: nebeleisdama priimti naujokų. Tebebuvo gyvi keletas senukų vienuolių, didelių keistuolių. Kretingiškis kunigėlis, mano mokinys Sikstus Butkus, turėjęs pastabią akį ir pamėgdžiojamą gabumą, man pasakodavo apie juos skanių dalykų — tiesiog raitykis iš juoko!.. Tų tatai senovinių vyrų vienuolyno administratorium buvo didžiulis kunigas Kazimieras Petreikis, ūgio beveik didvyris, o ir širdies plačios bei geros, kaip kad dažnai stambūs vyrai esti; o vienuolių bažnyčios ir vienkart parapijos klebonu buvo kun. Antanas Bizauskas, kūnu, bet ne dvasia, daug už aną mažesnis, o toks kuklus, o malonus, o pamaldus: ne dyvai, kad Dievas jį skyrė pranciškonų vienuolijai Lietuvoj atgaivinti, ir jis, padedant kitiems pasišventėliams, tai sėkmingai atliko (nuoširdžiai trokščiau, kad ir jo beatifikacijos bylą kas nors iškeltų, nes jis buvo tikras šv. Pranciškaus atvaizdas).

Pas aną tatai kunigą Petreikį aną kartą apsilankęs, turėjau malonią progą pirmą kartą gyvenime susitikti panelę Sofiją Kymantaitę, būsimąją žymią Lietuvos rašytoją ir M. K. Čiurlionio žmoną.

Vadinas, sėdime tų senųjų vienuolyno mūrų antrajame augšte, tariamajame administratoriaus salione (gana kukliame, taip sakant, žemaitiškai kleboniškai apstatytame). Nebeatsimenu, kas ten daugiau iš gyvų dūšių bebuvo. Tik kaip gyvą regiu aną Petreikį, besėdintį krasėj, atsikolusį alkūnėm į rankenas, galvą į tuos plačius pečius įsitraukusį, labai geraširdiškai išsišiepusį, mažomis lyg sviestu pateptomis akutėmis į tave bežiūrintį ir tartum su tikru broliu, su tavim pienburniu bešnekučiuojantį. Žinoma, kalbėjom, turbūt, apie seminariją: kaip ten tas išmintingasis Saliamonas, tas rektorius Karosas tarp kūjo Paliulionio ir priekalo Kriškijono beišsiraito; kaip tas sulenkėjęs latvis inspektorius Kriškijonas prieš lietuvius besmarkauja; kaip jo akys bei ausys, tas gražiaveidis-gražiaakis prefektas Liaus po koridorius bestypinėja ir t.t... Tik štai, nė juste man nepajutus, į salioną tykiai įplaukia dvi moteriškos: viena vyresnė, gana poniškai apsitaisiusi, gana liekna, gana dailiu nederliu veidu; antra — tikra aušrelė — jaunutė ir graži gi graži! Tokios, rodos, savo amžely dar nebuvau regėjęs, žinoma, nei sapne... Jei dabar reikėtų man ją aprašyti tokią, kokia ji anuomet man atrodė, nebeįmanyčiau: laikas smulkmenas užtrynė. Liko tik apskritas įspūdis: išdidi, šalta, mažakalbė, nesišypsanti, išmintinga karalaitė. Gal tai iš dalies buvo pagrindinė būdo ypatybė, o gal iš didelės dalies vien puritoniško vokiškai rygiško auklėjimo išdava. Mano akimis žiūrint, ta Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės išvaizda palengva gyvenime keitės ir prieš gyvenimo galą žymiai sušvelnėjo. Anuo gi metu man, kukliam klierikėliui, nepripratusiam prie moterų, ypač augštesnės inteligencijos atstovių draugijos, savaime turėjo toks įspūdis susidaryti.

Kun. Petreikis savo salione mums ją pristatė, nesigailėdamas gražių komplimentų: ji esanti gabi mokinė, dabar universiteto studentė, Lietuvai daug žadanti ateity. Apie ką daugiau kalbėjomės, visai pamiršau. Beatsimenu, jog aš, kaip nebylė žuvis, nė žodeliu nedrįsau įsiterpti.

Taip švystelėjusi mano gyvenimo horizonte, Kymantaitė ilgam išnyko iš mano žvilgio. Bet ne iš dvasios; kartkartėmis tekdavo apie ją nugirsti šnekose ir paskaityti laikraščiuose, o ir su jos pačios kūriniais susipažinti. Juk pirmasis jos kūrinys pasirodė jau "Lietuvių Laikrašty" 1905 metais, o mes anuometiniai tą laikraštį, kaip ir kitus, grobstydavome, it skanius saldainius. Taip tais metais Kymantaitė pradėjo rašinėti į "Vilniaus Žinias", nuo 1907 m. "Vilty", o 1914 metais, kai A. Smetona ėmė leisti "Vairą", Sofija, jau dabar Čiurlionienė, savo raštais rėmė ir tą laikraštį. Buvo pradėjusi skelbti simbolistinės poezijos kūrinėlių, kaip štai "Gabijoj" 1907 m. ir "Pirmajame Bare" 1915. Atsimenu vieną — "Sielą-Kibirkštėlę". Tuos jos poezijos bandymus visagalis anuomet kritikas Jakštas pro rūsčiuosius savo akinius įvertino nepalankiai. Gal dėl to, o greičiausia kadangi jautė, jog lyrika ne jos žanras, jinai liovėsi eilėraščius rašyti, nors, mano nuomone, būtų galėjusi poezijoje perlų kurti ne menkesnių už ne vieno kito mūsų poeto, nes ji turėjo įdomių idėjų, jautrią širdį ir estetiškai išlavintą

skonį, o ir taiklų bei gausingą žodį; pagaliau — ir vaizduotės bei vaizdų jai netrūko. Žinoma, baidė ją nuo subtiliausiojo žmogaus dvasios darbo — lyrinės kūrybos — daug reikalaujanti iš kitų bei iš savęs pačios ir griežtai viską cenzūruojanti savo dvasios budrioji akis ir augšta bei gili pagarba poezijai, kurią ji taip mėgo bei giliai jautė, plačiai susipažinusi su geriausiais europinės poezijos šedevrais — rusų, vokiečių, o ypač lenkų bei prancūzų.

Tos jos pažiūros į poetinę, o ir apskritai į grožinę kūrybą, tas jos daug išreikalaująs kritiškumas, didelė tautos bei jos kultūros meilė skaidriai pasireiškė pirmojoje jos knygoje "Lietuvoje", kurią ji parašė draug su savo vyru M. K. Čiurlioniu (už kurio buvo ištekėjusi jau 1909.I.1); tiesa, jis toj knygoj tepasireiškia savo straipsniu "Apie muziką"; bet, galimas dalykas, kad jo kai kurios pažiūros į meną atsispindėjo žmonos dvasioj, o iš čia išsiliejo ir į jos rašinį Kai kas mano, jog jai įtakos bus padaręs ekstravagantas-entuziastas Herbačiauskas. Nemanau: gerai pažinau ponią Sofiją ir esu įsitikinęs, jog veikiausiai jinai stipriai veikė savo aplinką, ir jau ne Herbačiauskas ją, o greičiausiai ji yra paveikus aną įdomų asmenį; greičiausiai net Čiurlioniui ji darė didesno įspūdžio, negu jis jai, nes kietoką ji turėjo būdą ir nemažą savim pasitikėjimą (kuo ir neklydo, nes buvo verta). Kas ją tikrai anuomet buvo paveikę — tai jos studijos Krokuvoj bei Šveicarijoj, įžymieji tenykščiai mokslininkai ir, apskritai, anuometinė V. Europos kultūra. Noriu čia būtinai paleisti linksmutį spindulaitį: jos mokslo draugai man yra pasakoję, jog kaip tik jinai buvusi saldžiai paveikusi vieną kitą krokuviškę bei friburgiškę mokslo pelėdą, kur, įspitrėjusi tokią prašmatnią lietuvaitę, nuoširdžiai pareiškusi (galvos neguldau už žodžių matematiškumą): Na, jei tokios yra lietuvaitės, tai ir Lietuva ne iš kelmo išspirta!

Atostogoms šaunioji studentė parvykdavo į savo mylimus Žemaičius pas ne mažiau mylimą dėdę kun. Vincentą Jarulaitį, kurs ją į mokslus leido ir kurį jinai šiltai brangino per visą jo amžių. Dėdė tuo metu jau buvo ilgesniam nutūpęs Plungės parapijoj. Ten ir Zosės mamytė triūsė klebonijoj apsukuo savo brolį dekaną. Netoli buvo ir Kuliai, kur dėdė pirmiau buvo klebonu, ir kur mergaitė turėjo nemaža pažįstamų: Domcėlė Ališauskaitė, studijavusi Valparaiso universitete USA, Jadvyga Dirmantaitė, trys broliai Dirmantai (Balys, Zigmas ir Stasys) ir

---

A. J. VAIKŠNORAS — DURYS (pastelė)
Clevelando muziejaus nuotrauka

Jonas Mikulskis (mano mylimas draugas iš gimnazijos laikų) — visi inteligentai, einą ar netrukus eisią augštuosius mokslus įvairiuose Rusijos ar Vakarų Europos universitetuose. Iškylos nuostabiuose Minijos slėniuose, Plungės, Gargždų, Kretingos dvarų parkuose, kur savo grožiu buvo toli žinomi. Kiek linksmų ir rimtų šnekų, kiek jaunuoliško užsidegimo idealams, kiek dainų, muzikos, svajonių (net labiau ar mažiau jautrių kits kitam). Tos atostogos giliai paveikė jautrią Sofijos sielą ir buvo stiprus akstinas atsidėti grožinei kūrybai. Bene Plungėje jinai susipažino ir suartėjo ir su būsimuoju savo vyru didžiuoju Čiurlioniu, kuris buvo glaudžiai susijęs su plungiškiu kunigaikščiu Mykolu Oginskiu, savo globėju muzikos studijose.

Deja, toje gražiojoje kompanijoje man neteko dalyvauti, nors anuomet atostogas praleisdavau, bent iš dalies, kaimyniniuose Gargžduose: mat, mano keliai pakrypo kunigystės linkui, o mano Jonukas Mikulskis nuėjo kitiems idealams tarnauti. Keista, nors kartkartėmis užvažiuodavau Plungėj pas vaišingąjį prelatą dekaną Jarulaitį ir net ten nakvodavau, betgi Sofijos Kymantaitės netekdavo matyti, vien jos mamytę, anuomet dar gana jauną, švarią, žvalią ir kalbią moterį. Būtų buvę įdomu bei malonu pamatyti, kas išaugo iš anos angeliškai gražios panelės Kymantaitės, kurią susitikau 1904 metais Kretingoj pas kun. Petreikį. Dabar dar nebūčiau prisibijojęs tos šaunios panos, kaip kad ėmiau vėliau. Bet apie tai savo laiku.

Kaip jau minėjau, Plungės klebonijoj 1906 m. pirmąkart susitikau M. K. Čiurlionį tarp jo paveikslų, kurių buvo prikabinėtos pilnos sienos: jis ruošės pirmajai lietuvių parodai Vilniuje 1907 sausio mėn. Jis man rodė bei aiškino savo paveikslus. Bet gyvojo paveikslo — savo Zosytės — neparodė (gal jos tuokart Plungėj nebūta). Manau, jog juodu buvo čia pasižinusiu ir suartėjusiu: jaunai svajotojai idealistei turėjo tas keistasis jau plačiau garsėjąs dailininkas-muzikas užimponuoti. Betgi susituokė juodu tik 1909 metų sausio pirmą dieną Peterburge, kur nuvyko ir bandė pastoviai nutūpti jaunasis menininkas su žmonele: ten jį traukė jam palankių įtakingų dailininkų būrys, susispietęs aplink menininkų ratą "Mir Iskusstva", kurio siela buvo dailininkas profesorius Aleksandras Benua. Čiurlionį tam ratui pristatė iš Lietuvos kilęs tuomet Peterburge jau nebe nežinomas M. Dobužinskis. Jo uždavinys nebuvo painus: juk anie dailininkai jau arba buvo patys regėję, ar iš

A. J. VAIKŠNORAS — PEISAŽAS (akvarelė)
Clevelando muziejaus nuotrauka

kitų rimtų lūpų girdėję nuostabių dalykų apie tą keistą lietuvį, tokį originalų, tokį gabų. Pats Benua buvo susižavėjęs Čiurlionio paveikslais ir savo entuziazmu užkrėtė ne vieną kitą (pagaliau ir šie turėjo akis atviras). Net ir poetas Viačeslavas Ivanovas, jau pagarsėjęs kūrėjas, didis dailės mėgėjas, visa širdim stojo Čiurlionio pusėn. Atsirado viltis, jog mūsų jaunuolis gaus pastovią garbingą teatro dailininko vietą. Bet tos viltys žlugo dėl ilgos, nepagydomos psichinės Čiurlionio ligos. Jis buvo padėtas į Pustelninko ligoninę šalia Varšuvos, iš kur vieną kartą ištrūkęs ir peršalęs mirė 1911.IV.10. Taip tatai ponia Sofija po trejų moterystės metų liko jaunutė našlė su maža dukryte Danute. Ar ji buvo toje moterystėje laiminga ir ar padarė savo vyrą laimingą? Kai vėliau su ja pasižinau ir nuoširdžiai išsikalbėdavova, ji pati niekuomet apie tai neprasitarė, o aš instinktyviai drovėdavaus klausinėti. Apie tai gal daugiau iš jos sužinojo jos bičiulės moterys, kaip štai ponia V. Sruogienė ir kitos jai artimos. Mūsų meno bei literatūros istorikams tai bus įdomu. Bet ar jiems beteks ką sužinoti? Juk liudininkai bei liudininkės daugumas nebejaunos ir ima nykti. Iš vieno (ar ir daugiau — nebeatmenu) Čiurlionius geriau pažinojusių dailininkų man yra tekę šį tą nugirsti. Bet dar perdaug anksti apie tuos dalykus viešai kalbėti. Čia galime vien tai pabraukti, jog Čiurlionių moterystė, tokia trumputė, dėl ekonominių bei sveikatinių sąlygų buvo sunkoka: kai Čiurlionis 1908 metų rudenį nuvyko į Peterburgą ten ilgesniam apsistoti, pastoviai veikti ir būsimajai žmonelei bei sau gūžtą įkurti, negalėjo susirasti savo darbui tinkamos patalpos. Kaip matėme, sekančių metų sausio pirmą jis pagaliau savo Sofiją vedė. Bet lig pavasario vis dar neįstengė rasti tinkamos darbui patalpos. Galų gale, su pavasariu, atėjo toji laimė. Bet uždarbio, gyvenimui dviese užtenkamo, vis dar neturėjo, taip jog dažnai neturėjo kuo dažų nusipirkti. Galima įsivaizduoti, kaip vyras turėjo jaustis vis a vis adoruojamos naujavedės. O ir jinai kaip turėjo tai išgyventi. Viena laimė, kad vis dar buvo rezerve gerasis dėdė klebonas. Bet ir šiam jau gal buvo įgrisę amžinai šelpti savo, kad ir mielą, Zosytę, dabar jau ištisą ponią Mikalojienę Čiurlionienę, kurios vedyboms su tuo, kaip daugeliui anuomet atrodė, ekstravagantu menininku jis pritarė be ypatingo entuziazmo. Taip spėju iš kai kurių jo užuominų, man padarytų dar 1906 metais: man pristatydamas Čiurlionį, jis, šiam į šalį nusisukus, prasmingai pabarkšnojo sau į kaktą, akimis modamas dailininko link; buvo aišku, jog jis ima Čiurlionį labiau iš komiškos pusės ir nemano jo talentą esant labai vertingą (pagaliau juk taip iš pradžių manė ir mūsų anų laikų liet. katalikų Maižiešius Jakštas-Dambrauskas, o juoba kiti, mažiau už jį apie meną nusimanantieji).

Betgi tas 1909 pavasaris ir vasara, greičiausiai dėl Čiurlionio su Sofija meilės, buvo labai kūrybingi: jis tuomet sukūrė savo Rex (kurį ir Jakštas pagyrė), Karalių pasaką, Vytį, atnaujino Zodiako ženklus. Jaunavedžiai vasarojo Druskininkuose, paskui pas Sofijos apvaizdą kleboną Jarulaitį Plungėje, kur vyras karštai darbavosi prie Rojaus, Žemaičių kapinių, Žemaičių kryžių. Galima įsivaizduoti, jog jaunoji porelė jautės čia jaukiai ir į ateitį (turėdamu tokį gražų bagažą) galėjo žiūrėti šviesiau. Tačiau atitykojo nepagydoma liga, o po ilgokos įtampos su ja kovos ir ankstyva mirtis. Mįslingas likimo smūgis paliko ponią Sofiją visam ilgam amžiui našlę su brangiausiu šalia vyro kūrinių palikimu, dukrele Danute... Kur dabar našlė su tuo palikimu bei atsiminimais beprisiglaus, jei ne pas amžinąjį dėdelę. Ten tatai man teko po Čiurlionio mirties jo našlę pirmą kartą gyvenime prie vieno stalo susitikti.

Važiavau iš Telšių į Gargždus atostogų ir, žinoma, sustojau pusiaukelėj — Plungėj — pailsėti ir mylimo Jarulaičio aplankyti. Po mišių atėjau į valgomąjį, kur jau besąs vikaras kun. Jonas Ruibys, Palangos progimnazijos draugas, tik trimis klasėmis už mane augštesnis. Buvo tai kunigiokas ne iš paprastųjų: dar Palangoj nustebęs grožėjaus švelniu jo tenorėliu. kai jis bažnyčioj prie didžiojo altoriaus vesdavo pirmą balsą gegužinėse pamaldose; paskiau, pasidaręs kunigu, jis ilgėliau giedojo kaip vikaras Kauno katedroj; aš, pirmokas klierikėlis, stebėjaus, kad jis giedojimo net metu negali ištūrėti nesižvalgęs į kitus ir nesišypsojęs — taip stipriai virė gyvybinės jo jėgos ir burbuliuodamos liejos per kraštus; ir aną dieną Plungėj jis besąs vis tas pat obuolveidis rubuiliukas, dailiomis moteriškomis lūpelėmis, kur mielai šypso, bet jau vyrišku, kiek cinišku šypsniu; ta pati maža noselė, tos pat didokos apvalios akys, kur, matyt, nemaža regėjusios. Jis man tuoj pranešė: turbūt, teks pamatyti pačią Sofiją Čiurlionienę, nes ji turi ateiti pusryčių!.. Tai man buvo sensacija, maloni, nes įdomi, betgi ir kiek baugi — kadangi tos Sofijos kiek prisibijojau (oi, ne vien kiek, netgi didokai!): mat, neseniai iš seminarijos išėjęs, dar prie moteriškos draugijos nepripratęs; o juk čia ne bet kokia moteris, tik pati Kymantaitė-Čiurlionienė!.. Matote, kaip mes anais laikais, bent daugelis, į tą asmenį žiūrėjome! O aš dar turėjau ir kitą

būgštavimui pagrindą: buvau jau besireiškiąs spaudoj savo eilėraščiais, o jaučiaus silpnokas — o čia tokia kritikė žinovė, ir dar tokia išreikalaujanti (kaip parodė savo "Lietuvoj"): tad sėdžiu prie stalo, valgau, šneku, laukiu ir nelaukiu.

Ir štai! Dešinėj pro duris įžengia ji — Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė... Ir ta pati, ir nebe ta pati, kurią mačiau prieš septynetą metų Kretingoj pas kun. Petreikį. Tokia pat nedidukė ir grakšti, tokia pat išdidi, baltu baltu labai gražiu veideliu, didelėmis nuostabiai dailiai išpjautomis akimis, kur žiūri kažkur prieš save, mūsų lyg visai nepastebėdamos... Mane truputį ir šaltis, ir karštis išpylė... O ji priėjo prie stalo, atsitraukė krasę ir sėdos, į mūsų pagarbingą nusilenkimą, rodos, nė neatsakiusi, nebent nejučiomis galva kiek linktelėjusi, tartum nė nenugirdusi kun. Ruibį mane jai pristatant, ir, servetėlę išklosčiusi, ėmė grakščiai bei santūriai valgyti. Mudu su kunigu Jonu likova lyg musę kandę ir bandėva toliau pusryčiauti, lyg niekur nieko. Bet tai toli gražu nebuvo niekur nieko, ir mudviem šneka pynės labai trikdama. Po valandėlės ponia Sofija baigė savo pusrytėlius ir iškilo panašiai, kaip įkilusi, gal kiek ta savo dailiąja galvele ir linktelėjusi, ko aš per tą savo sumišimą nė pastebėte nepastebėjau. Ruibys bandė vyriškai savo nonšalantišką fasoną išlaikyti ir aiškino man ponios elgesį — kad ji, girdi, tokia jau... taip sakant... ožkelė (tų žodžių jis nepavartojo, bet prasmė buvo ta pat)...

Tuo keistu susitikimu likau ir patenkintas, ir nepatenkintas; nepatenkintas — suprantate dėl ko; patenkintas — kadangi nereikėjo su ta plonąja kritike kalbėtis ir gal skaudų žodį išgirsti, ir iš viso — susivaržymo tortūros išgyventi... Tik dabar, senatvėje, aiškiau supratau, ką reiškė tas jos elgesys: ji buvo labai griežtai gerai senamadiškai išauklėta — labai rezervuotai laikytis klebonijoj su jaunais kunigėliais ir nepriimti pažinčių, jei nepakankamai rimtai bei formaliai pristatytos.

1913 m. vasarą persikėliau iš Telšių į Kauną ir ten sužinojau, jog mano Rūsčioji Mūza Sofija irgi esanti Kaune "Saulės" mokytojų kursų mokytoja. Ir netrukus teko ją vėl gyvą pamatyti, tik truputėlį atsčiau, kaip Plungėje: kažkas suruošė kažkokią paskaitą pedagoginiais klausimais, ir pagrindinį dalyką turėjo skaityti kaip tik ponia Čiurlionienė. Nusiskubinau ir aš. Ir atsisėdau pirmoj eilėj (tai buvo "Saulės" rūmuose). Netrukus iškilioj estradoj pasirodė prieš mus lauktoji. Man ji tuokart pasirodė kažkaip keistai, sakyčiau, kiek bobiškai apsitaisius: paprastas sijonėlis kažkokio talpaus fasono, labai erdvi palaidinukė, aplink kaklą labai kukliai išpjauta, o vietoj įprastos klotos mezginių ar kitko apikaklės, tuomet į madą beįeinanti stačia batistinė, banguota kakladangtė, tartum įmantrus popierius dovaninėms gėlėms įvynioti, beveik remiantis pasmakrę, o ypač iš užpakalio šukuoseną, sunkų vešlių šatenės plaukų kuodą. Tikrai, ta galvutė tai iš batistinės įvyniuotės kyšanti gėlių puokštė. Truputį primena Elzbietos I ar Onos Boleyn, ar Marijos Stuart nešioseną... Betgi kur toji Kretingoj regėtoji beveik nežemiškoji, kaip angelė, būtybė? Čia jau ji tartum žemės dukra virtus...

Ji skaito iš rašto, viena alkūne į staliuką atsirėmus, delnu truputį liesdama baltą švelnų skruostą... Apie ką ji skaitė, nieko nebeatsimenu: matyti, buvau labiau įsiveizdėjęs į pačią paskaitininkę, nei įsiklausęs jos žodžius. Tadgi gyvai atsimenu: ji skaitė lygiai, monotoniškai, aiškia, akių į auditoriją nepakeldama, be jokios mimikos, gražia lietuviška — truputį žemaičiuojančia — taip dailiai — tarsena, su tokiu mielu šveplenančiu prieskoniu, vos juntamu, užtat itin žaviu (žemaičiai anuomet būtų sakę: liežuviukas biskutį prisvilęs)...

Ir vėl teko ponią Sofiją ilgam paleist iš savo akiračio. Užėjo pirmojo pasaulinio karo audra ir iš Kauno tvirtovės mane nupūtė į senovinį Lietuvos Smolenską, o ponią Sofiją į dar tolesnį Voronežą. Ten ji dėstė lietuvių kalbą bei literatūrą ir uoliai dalyvavo visuomeniniame gyvenime bei kultūrinėj veikloj. Nepaleido iš nagų ir plunksnos. Kol karo metu užsidarė Smetonos "Vairas", bendradarbiavo jame. Buvo savo mokytojos darbui iš seniau rimtai pasiruošusi: jau 1911 metais draug su A. Rimka ir P. Avižoniu buvo išleidusi Skaitymo vadovėlį, 1912 m. literatūros kritikos straipsnių rinkinį "Iš mūsų literatūros", Voroneže 1918 metais — Lietuvių literatūros konspektą ir prie jo chrestomatiją.

Taip tatai ligi šiol man tekdavo apie pagarsėjusiąją Čiurlionienę vien laikraščiuose ką rasti, ar iš kitų žmonių ką išgirsti, ar kurį jos kūrinį bei rašinį paskaityti, o mieliausiu (jei ne naudingiausiu) atveju iš arti į ją žvilgterėti, droviai pamirkčioti, nei žodžio napasakyti nei iš jos išgirsti ir vėl išsiskirti. Bet padėtis pakito, kai po pirmojo pasaulinio karo sugrįžome į Lietuvą jos kultūros gyvenimo kurti.

Betgi ir taip ne tuoj pat su ponia Sofija arčiau susipažinome bei susibičiuliavome. Tam pradžią pateikė 1919 metų rudenį pradėjęs gyventi "Vilkolakis".

(Bus daugiau)

KOMISARO TREČIOJI KNYGA

FAUSTAS KIRŠA

Veiksmas vyksta Lietuvos sostinėje. Miša — svarbių reikalų komisaras. Maša — jo žmona.

MAŠA. Tavęs, Miša, aš pradedu nebesuprasti. Visi tave vadina liūtu, o kartais atrodai taip sukritęs, kaip sužeistas žvirblis, tik koja paspirti.

MIŠA. Tiesą kalbi, Maša. Dažnai taip jaučiuosi, būdamas ne tarnyboje. Kartais net tarnyboje susimąstau. Žinai, širdis, o gal ir smegenys susimaišo.

MAŠA. Aš gyvenu širdimi ir į politiką nekreipiu dėmesio. Ne mano reikalas. Pasaulio nepakeisiu.

MIŠA. O man galvon lenda mintis, kad ir pasaulį galima pakeisti. Tai yra ne patį pasaulį, bet žmonių širdis...

MAŠA. Palauk. Tik neįsivelk vėl į kokias pinkles. Ramybės nebus. Aš nepriešinga, bet atsargi. Vėl imsite galvas kapoti.

MIŠA. Kas reikia, tai reikia, Maša. Žmonija gyvena galvų kapojimu, kad likusios galvos lengviau gyventų.

MAŠA. Tavo žodžiai mane gąsdina. Dabar susitvarkėm ir tebūnie taip.

MIŠA. Taip galvodamas, aš pats nusigąstu, bet užsidarau savyje. Visą reikalą Dievas maišo...

MAŠA. Kaip Dievas? Komisaras, kaip liūtas, o Dievas maišo. Nesuprantu.

MIŠA. Taip, mieloji Maša, viskas gerai, tik Dievas trukdo. O gal jis yra? Ką į tai gali atsakyti? Aš stengiuosi Dievą užmušti ne paveiksluose, bet širdyje. Štai koks reikalas.

MAŠA. Neskaityk jokių knygų, gyvenk įsakymais, kaip kiti daro, daugiau ir medalių gausi.

MIŠA. Knygos, tai knygos. Velniai jas griebia. Knygos būtų nereikalingos, jeigu nebūtų širdies. Paklausyk. Paimu vieną knygą — yra Dievas. Suvelta, aptemdyta — vieni rūkai. Paimi kitą knygą — nėra Dievo. Taip pat suvelta, aptemdyta — vėl rūkai. O čia reikia trečios knygos — širdies knygos, žmogaus išpažinties ir teisėjos. Trečioji knyga yra mano širdis ir kovojantys smegenys. Štai kas yra. Aš jaučiu, kad kažkur yra teisybė, tik per giliai paslėpta. Kalu, kaip kirviu akmenį, bet žiburio nėra, tik dulkės. O gerai žinau, kad žiburys turi būti. Tikrai jis yra.

MAŠA. Tu mane gąsdini. Pats gerai žinai, kad kiekvienas pilietis, patyręs apie pavojingus galvojimus, privalo pranešti kam reikia. Bet aš esu ištikima, to nepadarysiu. Aš pati, ką pagalvoju, ne viską tau pasakau. Nereikalinga. Maža kas ateina į galvą. O tu tokiu galvojimu jau sergi.

MIŠA. Gerai sakai, Maša, sergu. Bet su liga prie viešųjų daktarų nesikreipsi. Tikrai žinau, nepagydys. Tik pablogins.

MAŠA. Nuo tos ligos geriausi vaistai — miego vaistai.

MIŠA. Moteriai taip. Tik ne komisarui, kur reikia daryti sprendimus. Štai tau puslapis, kaip sakiau, iš trečiosios knygos. Įsivaizduok. Sėdi išdidus komisaras, apsaugotas tvirtais įstatymais ir dar tvirtesniais durtuvais. Ateina geri, ištikimi jaunuoliai, kurie neskaito jokių knygų. Jie elgiasi taip, kaip iš viršaus tarta: klausyk ir vykdyk, kaip įsakyta. Ir jie, tie jaunuoliai, atveda banditą. Banditas aprašytas ir dokumentuotas: aiškiai sušaudyti. Betgi aš žinau, kad tai ne banditas, kaip priimta suprasti žodį — banditas. Tas banditas taip pat jaunuolis. Aš gerai žinau, kad jis pasiryžo mirti dėl savo krašto, dėl savo tėvų žemės dėl savo miškelių ir beržėlių, kur jis augo. Visi žino, kad jis kovoja dėl jų pamėgtos laisvės ir dėl tų, kurie jau žuvo. O mes jį laikom banditu ir sušaudome.

MAŠA. Tai ką, čia tu nori vaidinti Kristų?

MIŠA. Kada ieškom tiesos, mes visi Kristuje. O čia suplaktas Kristus ir Marksas su Leninu. O tiesa yra kažkur viena, aptemdyta. Ir aš čia vartau trečiąją knygą — širdies knygą. Kas kaltas? Ar tas, kas duoda įsakymą, ar tas, kuris pasirašo sprendimą, ar tas, kuris sušaudo? Aš galvoju, mieloji Maša, kad čia visi kalti. Jeigu tu prisidedi kuriuo nors būdu prie žmogaus nužudymo, esi kaltas. Žmogaus kraujas tave persekioja. O žmogus yra žmogus. Jis pašauktas gyventi. Ir nori gyventi. Gyvenimas yra

gražus. Ir tu, Maša, gyvenimu džiaugies ir bijai, kad gyvenimo džiaugsmas nevirstų skausmu ir nusidėjimu.

MAŠA. Mane stebina, kaip tu pasidarei komisaru, būdamas toks romantikas. Beveik moteriškas.

MIŠA. Kad nebūčiau tavo vyras, užsigaučiau. Nėra žmogaus be romantiško jausmo .Bet yra žmonės užkietėję ir sužvėrėję, geriau pasakius, aptemę vieni išdidumu, kiti kvailumu. Ir nieko negalvoja. Jei galvotų — verktų. Užpila akis baime dėl savo likimo ir alkoholiu. Juk reikia kas nors daryti, kad valstybė nesugriūtų. Ar blogus ar gerus, bet valstybė turi turėti pamatus. Štai koks reikalas. Jeigu tu esi aparato grandis, neturi rūdyti.

MAŠA. Bet tu, mielas Miša, esi dvilypis. Man lengviau, aš galiu galvoti ir šiaip, ir taip. Tai tik vėjo pūtimas. O tu vienaip galvoji, kitaip sprendi. Tai baisu.

MIŠA. Tikrai taip, mieloji Maša, jaučiuosi, kaip ant kryžiaus. Didžiausia kančia, kokią aš pažįstu, būti dvilypiu žmogumi. Vinį kalu tiesiai, o ranka dreba. Ir atsiveria mano trečiosios knygos lapai. Tiesa, lapai sunkūs, hieroglifais parašyti, bet jie veikia, kaip magiškos šmėklos sparnai. Ir širdį degina. Ir veidą raukšlėmis nudažo, lyg mirtinai dantį skaudėtų. O dvilypis gyvenimas neatstoja. Kai eina raišas žmogus, visi mato. Kai esi dvasioj raišas, niekas nemato, nei juokias, nei paguodžia.

MAŠA. Pagaliau nėra čia ko graužtis. Visi taip daro, visiems vienas teismas bus. Ir tu neišimtis.

MIŠA. Tai dar baisiau. Jau tu čia kalbi, mieloji, apie pragarą, apie pragarą žemėje, šventoje žemėje. Pragaro, apie kurį elgetos kalba, gal ir nėra. Bet pragaras žemėje, tarp mūsų gyvųjų, tikrai yra. Ir mano širdį degina pragaro, tik pragaro ugnis.

MAŠA. Būk sąžiningas — ir baigta.

MIŠA. O, sąžiningumas! Aš nežinau, kas yra sąžinė. Raštininkai sąžiningai raštus parašo. Šnipai sąžiningai banditus sugaudo, o kiti sąžiningai juos sušaudo. O banditai sąžiningai savo pareigas atliko. Nežinau, kurios čia sąžinės laikytis. Sąžiningam būti pagal raidę ir sąžiningam būti pagal protą, — jau turime dvi sąžines. O sąžinė turėtų būti bendra visiems ir privaloma. Jeigu apskritai yra sąžinė. Nei pinigų birža, nei karai sąžinės nežino. O ant jų valstybė laikosi. Ir vėl tenka vartyti trečioji knyga. O ten skaičių nėra: yra tik žmogiška linija, o gal ir dieviška linija. Ant tos linijos ir supiesi, kaip peteliškė ant smilgos.

MAŠA. Aš tave užjaučiu, Miša, bet aš nesu angelas, kad gelbėčiau.

MIŠA. O ne, Maša, tu esi man tikras angelas, tik ne Dievo angelas. Angelai augštai, o žmogus šliaužioji žeme ir kirminus maigai. Ir aš ir tu tarp savęs angelai, o žeme eidami vabalėlius maigom. Jeigu Dievas būtų toks, kokio mes reikalaujame, jis būtinai ateitų mums į pagalbą. Dievas nei skustas, nei barzdotas. Jis net ne politikas. Jis gal šviesa, o angelai — spinduliai. Kai apsidangstai iš visų pusių — ir šviesos nėra, nė spindulėlis nepralenda. O ar mes neapdangstome savo galvos visokiomis teorijomis, prasimanymais, išdidumu, ištvirkimu? Kovojame dėl kitų. O kas gi yra tie kiti? Ar tie, kuriuos sušaudome, ar tie, kurie laukia sušaudomi?. Tie, kurie augščiausiai stovi, garsiausiai šaukia, kovoja dėl kita? Ne, mielasis Maša, jie velniškai meluoja. Jie turi galvoje kitą mintį: silpnieji turi kovoti, kad augštieji išsilaikytų savo vietose. Štai koks apgavimas, velniškas apgavimas. pragaro sląstai. Liūdniausia, kad ne visi tai mato. Jei kuris mato, užsimerkia, nes kartais mirktelėjimas gali išduoti. Mes su žmonėmis elgiamės, kaip su daiktu, kurį kiekvienu atveju galim į šiukšlių dėžę išmesti. Štai aš tau paminėsiu vieną vokiečių poetą-filosofą Novalį, jis rašė: "Pasaulyje yra šventovė ir toji šventovė yra žmogaus kūnas. Nieko nėra šventesnio kaip ši tobuliausia forma. Nusilenkimas prieš žmones yra Apreiškimo pagarbinimas kūne. Mes paliečiame dangų, kada uždedame ranką ant žmogaus kūno." Gal ir be reikalo skaitau tokias knygas.

MAŠA. O, o, o!...

MIŠA. Tavo — o, o, o!... — Maša, protingiausia pastaba, ką aš girdžiu. Rimtais įrodymais velnio iš odos neiškratysi. Reikia juoko. Minias užkrėsti juoku, kad mirtų iš juoko. žinai, Maša, prieš juoką niekas negali atsilaikyti. Išjuoktas auksas virsta pelenu, kaip Don Kichotas: išjuoktas riteris virto juoko pavyzdžiu. Didžiausi tironai mėgo cirkus ir šokėjus. Jie visaip juokės iš nugalėtųjų. Kaip tai žema! Bet jie mirtimi baudė, kas juokėsi iš jų. O tironai užmiršta, kad kiekviena nukirsta galva pagimdo dešimtį priešiškų galvų. Dėl to visi tironai trumpalaikiai. Ir valdovai ir valdiniai gyvena baimėje. Baimė — mistiškas reiškinys. Kai baimė virsta heroizmu, prasideda revoliucija. Žmonės pradeda sportuoti mirtimi...

MAŠA. Vėl apie mirtį. Gana. Nusidraikei pasakojimais. Į darbą pavėluosi.

MIŠA. Tavo tiesa, Maša. Gal ir perdaug. Juk žinai mūsų tautos prigimtį: išsipasakoji — lengviau būna. Pasipasakojimas ne vien girto

privalumas. Nekreipk į tai daug dėmesio: tai mano sapnai, o už sapnus niekas nebaudžia. Po atvertų minčių lengviau sprendimus išvesti. Lyg ir ne vienas kenti, bet keli. O laikas viską suėda, nuvalo. Gal tas, kuris pasaulį tvarko iš augščiau, laiko mostu visas nuodėmes nubraukia. O ką žinai, Maša? Ar galima kartu tikėti ir netikėti? Arba taip arba ne. Ir grimsti į trečiąją knygą...

MAŠA. Ir vėl pradedi iš pradžios...

MIŠA. Taip, taip, Maša, užmirštu. O pasikalbėjome kaip elgetos prie cerkvės. Ir lengviau. Dievas neatėjo, nematėme. Marksas su barzda šmėstelėjo. Tik jausmas, kad kažkas yra augščiau už žmogaus kumštį, duoda dvasinio poilsio ir saldaus skausmo. Tu, Maša, šypsaisi? Ir aš šypsausi. Dangaus prie žemės nepritraukėm. Bet lengviau, nors žemė nepasikeitė. O rytas gražus. Saulutė, kaip gyva, kiekvieną žolelę kutena. Paukšteliai gieda... ką — romantiška?... Na, man tikrai laikas eiti į darbą ir tvirtus sprendimus daryti... Užmiršk, mieloji Maša, apie ką mes čia kalbėjome. Ne visuomet žmogus stiprus: paslysti ne tik kūnu, bet ir jausmais... Na, sugniaužk kumštį, Mykolai Andriejaus vaike!.. Lik sveika, Maša! Karštai bučiuoju. Šiandien pietų nepavėluosiu. Išsisuksiu iš draugystės. Bet vyno bonką pietums tai jau parūpink. Lik sveika.

JADVYGA PAUKŠTIENĖ

PRIE EŽERO (akvarelė)

MOKSLINIAI DARBAI

APIE VIDURAMŽIŲ MŪRO ARCHITEKTŪRĄ LIETUVOJE

DR. POVILAS REKLAITIS

Lietuvos seniausieji mūro architektūros paminklai — iki 16-to amžiaus pabaigos — tiek jų formos, tiek jų technikos požiūriu buvo labai mažai tyrinėti. Nuomonės apie jų atsiradimo laiką ir formų kilmę buvo arba hipotetinio pobūdžio arba paprasti spėliojimai, nes beveik nebuvo specialistų ištirtų duomenų, į kuriuos bendresnės išvados galėtų atsiremti. Mūsų žinios apie senuosius pastatus žymia dalimi susidarė iš krūvos subjektyvinių bei diletantiškų teiginių įvairiuose vadovuose arba kai kurių specialistų gan paviršutiniškų pastabų; matavimai bei brėžiniai priklausė prie išimčių. Vienu žodžiu, sistemiško ir nuodugnaus šitų Lietuvos praeities liudininkų ištyrimo nebuvo. Kuomet įvairūs populiarūs leidiniai kiekviena proga skelbė ir tebeskelbia šitų paminklų vaizdų reprodukcijas, galima sakyti, iki įkyrumo, bandymų pažvelgti į jų formų pobūdį ir kilmę kritiškai buvo nedaug. Tokią padėtį randame laikotarpyje, kada Lietuvą valdė caro Rusijos valdžia, bet ir lietuviams atgavus laisvę, ji iš pradžių daug nepasikeitė.

Lietuvių darbai Nepriklausomoje Lietuvoje

Neteisinga tačiau būtų tvirtinti, kad nepriklausomoje Lietuvoje architektūros istorijos srityje nieko nebuvo daroma. Buvo padaryta labai reikšminga pradžia. Niekas neabejoja, kad jeigu mūsų kraštą nebūtų ištikusios priešų okupacijos, šiandien šitoje srityje jau būtume pasiekę Vakarų Europos lygį. Prie tokių išimtinių pirmųjų darbų nepriklausomoje Lietuvoje priklauso pvz. *A. Preso* studija apie Zapyškio bažnyčią, paskelbta jau 1924 m.[1] Kauno pilies kasinėjimai ir konservacija, nors užsitęsė per ilgesnį laikotarpį nuo 1924 iki 1939 m., buvo augšto mokslinio lygio.[2] Padėtis galėjo greitai pagerėti, 1940 m. pradėjus veikti Kultūros paminklų apsaugos įstaigai, kurios statutas buvo paruoštas dar laisvės metais. Ši įstaiga ėmėsi ne tik saugojimo, bet ir inventarizavimo bei rinkimo ir sisteminimo visos mokslinės medžiagos apie atskirus paminklus, sykiu paruošiant konservacijos darbų planus. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas Vilniaus ir Trakų pilių griuvėsiams. Šito plataus darbo rezultatai, — jie buvo tęsiami iki pat 1944 m. katastrofos, — deja, karo ir okupacijų maišatyje daugumoje negalėjo būti paskelbti, ir todėl apie jo apimtį čia užsienyje težino tik keli asmenys, šitą darbą dirbę ar jį administravę. (Būtų labai naudinga, jeigu šitie asmenys emigracijos spaudoje paskelbtų savo patyrimus iš ano laikotarpio). Nežiūrint sunkių karo sąlygų, 1941 m. vis dėlto pavyko išleisti Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraščio I-ąjį tomą, redaguotą *P. Karazijos,* kuriame paskelbtos dvi studijos apie Trakų Galvės ežero salos pilį — prof. dr. *Z. Ivinskio* iš kultūros istoriko[3] ir inž. arch. *J. Borovskio* iš konservatoriaus žiūros taško.[4] Abi šios studijos atskleidžia nepaprastai didelį pluoštą svarbių istorinių, forminių ir techninių duomenų. Pažymėtina, kad šito leidinio sąran-

---

1 Dailininkas **A. Presas,** Zapyškis — šv. Jono bažnyčia, Tautos Vairas, Nr. 16, 1924, p. 6-11 (su 2 fotografijomis, choro pusės piešiniu ir bažnyčios plano brėžiniu).

2 **J. Getneris,** Konservuojant Kauno pilį, Naujoji Romuva, 1939, p. 803-806 (su 4 pav. ir 1 planu); **Verbickis ir Getneris,** Kauno pilies 1939 metų konservavimo darbai, Technika ir ūkis, 1940, Nrs. 2. — Šitoje vietoje reikia prisiminti, nors prie naujųjų amžių priklausančio paminklo kritišką ir puikiai dokumentuotą studiją apie Pažaislio vienuolyną, parašytą **H. Kairiūkštytės-Jacynienės** (Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen, Sonderabdruck aus dem Jahrbuch "Tauta ir Žodis" der humanistischen Fakultaet der Universitaet Kaunas, 1928, 169 s., 78 Abb.); šis veikalas, kuris užsienio meno istorikų buvo ir tebėra vertinamas, aiškiai rodo, kad ir viduramžinių paminklų ištyrimas nepriklausomoje Lietuvoje su laiku būtų buvęs panašiu būdu išspręstas.

3 **Z. Ivinskis,** Trakų Galvės ežero salos pilis, Istorinė apžvalga, Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis, I, Kaunas 1941, p. 135-198 (su 3 situacijos planais). Prof. Ivinskio darbas yra ištrauka iš monografijos "Trakai ir jų pilys", kurios originalas liko Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos žinioje.

ga ir išvaizda jau pilnai prilygsta tokio pobūdžio Vakarų Europos leidiniams. Karo metais taip pat dar pavyko paskelbti dalį Vilniaus pilyje darytų tyrinėjimų duomenų, kurie yra pirminio svarbumo ne tik proistorei, bet, paliečiant mūro statybos pradžios Lietuvoje problemą, ir meno architektūros istorijai bei senųjų paminklų topografijai.[5]

Svetimtaučių darbai

Nebūtų teisinga ignoruoti ar siaurinti vertę darbų, kuriuos atliko mūsų krašte ne lietuviai, bet svetimtaučiai bei svetimšaliai. Jau 1873 m. prie lenkų mokslų akademijos Krokuvoje įsteigtoji lenkų *meno istorijos komisija* savo darbo programa apėmė visos buv. Lenkijos karalystės žemes, tokiu būdu lietė ir Lietuvą. Jos posėdžiuose buvo referuojama ir apie paminklus Lietuvoje, kurių sistemiškai tyrinėti tačiau nebuvo imtasi. Stambesnį darbą tepaskelbė autorius eilės studijų apie Lenkijos gotikos paminklus *A. Szyszko-Bohusz,* aprašydamas būdingąją ginamųjų gotiškų bažnyčių grupę Lietuvoje ir Lenkijoje. Jo darbas sulaukė gyvo dėmesio užsienio mokslininkų tarpe.[6]

Prieš pirmą didįjį karą carinėje Rusijoje grynai rusiškosios architektūros paminklų tyrinėjimas ir globa buvo jau gerokai pažengę. Apie "Šiaurės Vakarinio" krašto t. y. Lietuvos-Gudijos paminklus pasitaikydavo pranešimų tiek rusų archeologijos kongresuose,[7] tiek ir posėdžiuose komiteto paminklų globai Maskvoje,[8] bet ir rusai didesnių sistemiškų darbų mūsų kraštuose nedavė. Iniciatyvos ėmėsi iš Gardino kilęs *J. Jodkovskis,* susidomėjęs ypač kai kuriais Naugarduko ir Vilniaus palatinatų paminklais ir suspėjęs dar carinių rusų žurnaluose paskelbti dvi stambias studiapie Myriaus pilį.[9] Per pirmą didįjį karą, 1917 ir 1918 metų vasaromis Lietuvoje lankėsi Vakarinės Prūsijos provincijos konservatorius Bauratas *Bernhard Schmid,* plytų gotikos architektūros žinovas ir vienas iš geriausių vokiečių konservatorių, pasižymėjęs konservacijos ir tyrimo darbais ypač Marienburgo pilyje. Jis ne tik aplankė visą eilę Lietuvos senųjų gotiškųjų bažnyčių pilių, bet ir atliko jų matavimus, aprašė jų techniką ir mėgino juos datuoti.[10] Tiesa, jam stigo archyvinių ir lokalinės istorijos žinių, bet šio žymaus specialisto nuomonė yra kiekvienu atveju respektuotina. Lietuvoje surinktą savo medžiagą jis paskelbė eile smulkių straipsnių, iliustruotų jo paties paruoštais brėžiniais, kuriuos jis atliko pagal Lietuvoje padarytus matavimus.[11]

Platesnį barą išvarė lenkų organizuotas meno paminklų tyrinėjimas 1920-1939 metų laikotarpyje Vilniaus krašte. Pirmi žingsniai jau buvo padaryti 1907 sausio mėn. įsteigtos Vilniaus lenkų mokslo draugijos rėmuose. Gardine jau nuo 1931 *Jodkovskis* ėmėsi pijonieriško darbo — Gardino pilies kasinėjimų, kurie atnešė sensacingų rezultatų, 1933 m. atkasant vadinamąsias viršutinę ir žemutinę koplyčias arba cerkves; šie atradimai Lietuvos meno archeologijai atidarė visiškai naujas perspektyvas Tyrinėjimus tęsė 1934 m. *Wojciechowskis,* nuo 1937 m. *Durczewskis.*[12] 1932-

---

[4] Inž. archit. **J. Borovskis,** Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo Kunigaikščio rezidencija atliktų konservacinių darbų šviesoje, Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis, I, Kaunas 1941, p. 199-242 (su 19 pav. tekste ir lentelės XIV-XXV).

[5] **J. Puzinas,** Gedimino Kalnas, Lietuviškoji Enciklopedija, VIII, Kaunas 1940, p. 1136-1138; Elena ir Vladimiras **Holubovičiai,** Gedimino Kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas, Lietuvos Praeitis, I, Kaunas 1941, p. 649-694. pastarąjį veikalą Vilniaus rašto Lietuvių Draugija atskira knyga išleido 1956 m. Čikagoje. Knyga turi 46 psl.

[6] **A. Szyszko-Bohusz,** Warowne zabytki architektury koscielnej w Polsce i na Litwie. Potkanow, Brochow, Synkowicze, Malomożejkow, Suprasl, Wilno. Sprawozdania Komisji do badania historji sztuki w Polsce, IX, z. 3 i 4, Krakow 1914.

[7] Trudy devjatago archeologičeskago sjezda v Vilnie 1893, II, Moskva 1897, p. 204-216, p. 111.

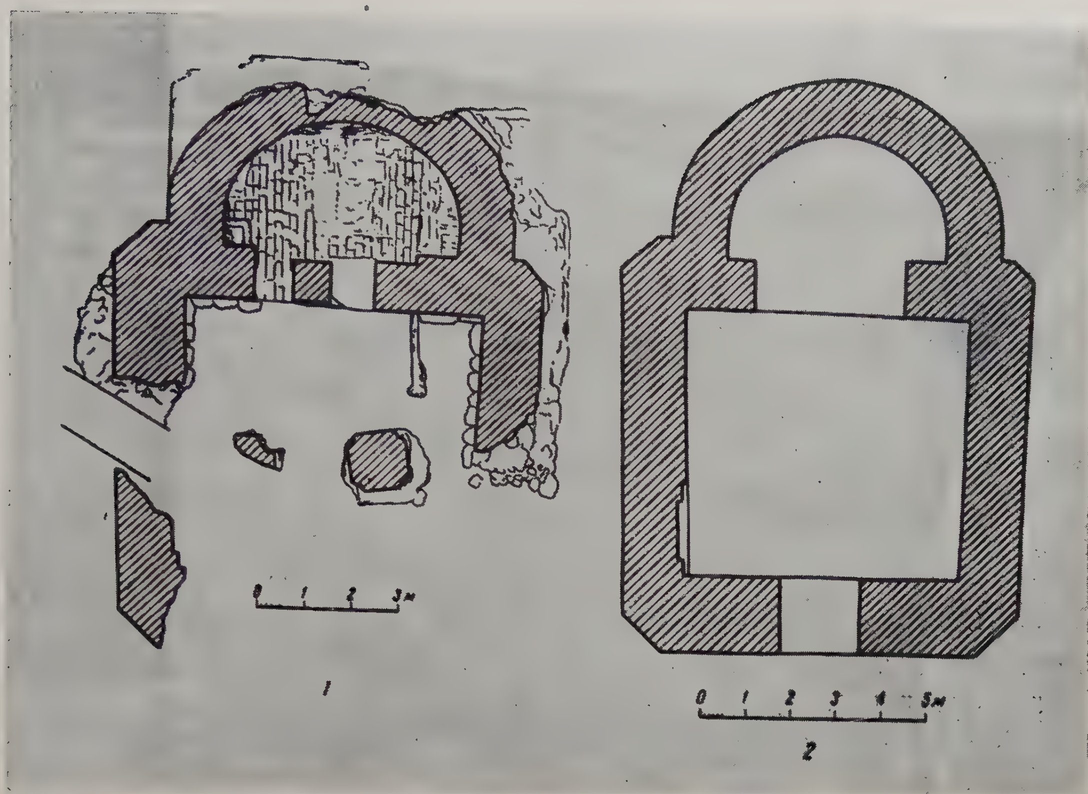
[8] Drevnosti. Trudy komissii po sochraneniju drevnich pamjatnikov imperatorskago archeologičeskago obščestva, III, Moskva 1909, p. 141-143; IV, 1915, p. 3-4 ir kt.

[9] **I. I. Jodkovskii,** Cerkvi, prisposoblennyja k oboronie v Litvie i Litovskoi Rusi, Drevnosti, VI, Moskva 1915, p. 249-311 (pav. 43-60, lentelės XX-XLVI); - " -, Zamok w Mire, Drevnosti, VI, Moskva 1915, p. LIV-LXXII, 29 pav. tekste ir 24 lent.

[10] Plg. Kunstschutz im Kriege, II, Leipzig 1917, p. 116.

[11] Baurat **B. Schmid,** Die Burgruine Traken, Das Litauen-Buch, Wilna 1918, p. 78-82; **K. Graber** und **B. Schmid,** Zwei mittelalterliche Baudenkmaeler im suedlichen Litauen, Die Denkmalpflege, X, Berlin 1918, Nr. 9, S. 65-68, 11 pav.; B. Schmid, Litauische Backsteinbauten, Die Denkmalpflege, XX, Berlin 1918 Nr. 8, p. 60-62. 12 pav.; - " -, Deutsche Steinmetzen in Litauen, Die Denkmalpflege, XX, Berlin 1915, Nr. 14, p. 106-107, 3 pav.: - " -, Burgen in Litauen, Der Burgwart, XLIII, Marksburg b. Braubach a. Rh. 1942, p. 1-12, 22 pav.

[12] **J. Wojciechowski,** Stary Zamek w Grodnie, Biuletyn historji sztuki i kultury, Warszawa 1938, VI, Nr. 2, p. 119-142; **Z. Durczewski,** Stary Zamek w Grodnie w swietle wykopalisk dokonanych w latach 1937-1938, "Niemen", Gardinas 1939, No. 1.

Gardino pilies Augštutinė Koplyčia — seniausias mūrinės architektūros paminklas Lietuvoje. 1. liekanų planas, 2. rekonstrukcinis planas.

36 m. buvo atkastos Gardino Vytauto gotinės pilies mūrų liekanos. Nuo 1929 suintensyvėjęs konservatoriaus *St. Lorentzo* vadovaujamas paminklų apsaugos darbas Vilniaus-Naugarduko apygardoje davė gan gerų tyrinėjimų ir konservacijos rezultatų Vilniaus, Kriavo ir Trakų[13] bei Naugarduko pilims.[14] Šitoji įstaiga buvo surinkusi didelę medžiagą apie Lietuvos Didž. Kunigaikštijos žemių paminklus. Pačiame Vilniuje 1931 m. sausio 30 d. mokslo mylėtojų draugijos rėmuose įsisteigė meno istorijos sekcija, kuri subūrė visą eilę Vilniuje tada gyvenusių meno istorikų, lokalinės istorijos specialistų, istoriškai suinteresuotų menininkų bei architektų. Sekcijoje ypatingai aktyviai pasireiškė prof. *M. Morelovskis.* Šitoji sekcija tyrinėjimo darbą pavarė labai plačiu mastu ir visapusiškai: apėmė visas Lietuvos istorinio meno sritis, epochas ir nagrinėjo jį visais atžvilgiais. Deja, tik nedidelė šitos draugijos narių susirinkimuose skaitytų referatų ir darbų dalis buvo ištisai paskelbta dviejuose draugijos darbų tomuose.[15] Ypatingai didelės vertės buvo meno istorijai reikšmingų archyvinių duomenų išaiškinimas, kurį padarė *E. Lopacinskis*[16] ir St. Lorentzas.[17]

Sintezės problema

Skyrium reikia kelis žodžius tarti apie darbus, kurie mėgino duoti Lietuvos viduramžių architektūros sintezę. Kadangi paminklų tyrinėjimo darbas tebuvo pradžios stadijoje, to-

13 **St. Lorentz,** Konserwacja ruin zamkow w Wilenszczyznie i Nowogrodczyznie, Ochrona zabytkow sztuki, Warszawa 1930-31, I, 1-4, p. 161-180, su pav. ir brėžiniais.

14 **R. Guertler,** Roboty konserwatorskie na gorze zamkowej w Nowogrodku (sprawozdanie ogolne), Ochrona zabytkow sztuki, I, z. 1-4, Warszawa 1930-31. p. 181-188, su pav. ir brėžiniais.

15 Prace i materjaly sprawozdawcze Sekcji Historji Sztuki Towarzystwa Przyjaciol Nauk w Wilnie, II, Vilnius 1935, 495 p., 170 pav.; III (Poswięcony glownie historji sztuki w wiekach XVI, XVII, XVIII), Vilnius 1938-39, 376 p., 60 lentelių, red.: Marjan Morelowski. I-me tome Lietuvos menas neliečiamas.

16 **E. Lopacinski,** Nieznane dane archiwalne i wiadomosci rodlowe do historji sztuki Wilna i b. W.X. Litewskiego od XVII do początkow XIX w., Prace Sekcji Historji Sztuki, III, 1938-39, p. 49-107.

17 **St. Lorentz,** Z materjalow do historji architektury na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego, Prace Sekcji Historji Sztuki, III, 1938-39, p. 335-348.

dėl, aiškus dalykas, sintezei laikas dar buvo per ankstyvas. Neturint pilnų ir patikrintų duomenų, visi sintezės bandymai stovi ant labai silpno pagrindo. Neišaiškinus paminklo konstrukcijos ir technikos savybių, nežinant nei jo statybos fazių eigos, nei reikšmingų detalių, kaip pvz. skliautai, pobūdžio, nei kritiškai patikrintos jo istorijos, negalima nei paminklo tiksliau datuoti, nei jo įterpti į evoliucinę eigą. Tokiai padėčiai esant, visos kalbos apie įtakas, apie formų kilmę arba net apie jų nacionalinį charakterį, kitaip sakant, apie lietuviškąją architektūrą, tėra, geriausiu atveju, hipotezės. Bet gyvenimo praktika reikalavo ir tebereikalauja imtis sintezės. Jos reikia dėl tautinio auklėjimo, reikia propagandai prieš užsienį, ji naudinga mokslui kaip "darbo hipotezės" ir apžvalga.

Įdomu, kad apie "lietuvišką gotiką" stiliaus prasme pirmasis kalbėjo svetimšalis lenkas *M. Sokolovskis* — ir jau 1907 m.[18] Tikros sintezės savo straipsniu Sokolovskis duoti negalėjo, betgi jis metė įdomią sugestiją. Iš lietuvių tarpo sintezės pijonieriumi galime laikyti prel. *K. Jasėną,* kuris, nors ir stokodamas duomenų, pats pirmasis išdrįso škicuoti bendrą Lietuvos viduramžių architektūros "monumentų" apybraižą.[19] Sintetinio pobūdžio rašinių mūsų tema pasirodė pirmo Didžiojo karo vokiečių okupacijos metais vokiečių kalba, kuriuose pabrėžiama vokiečių viduramžių meno poveikis.[20] Drąsiausiai apie nacionalinį stilių mūsų gotikoje kalbėjo gudas *N. Ščekatichinas,*[21] kurio sintetinį darbą, kaip per ankstyvą ir tendencingą, kritikavo M. Lowmianska.[22] Galų gale įdomiausią sintetinį darbą davė jau minėtasis *M. Morelovskis* Vilniuje,[23] betgi šio veikalo vertė glūdi ne tiek sintetinėse išvadose, kurios ne visada įtikina, kiek gausiu neišaiškintų problemų iškėlimu. Kalbėdamas apie "vilnietiškąjį" meną, M. turi galvoje ne ką kita, kaip Lietuvos Didž. Kunigaikštijos paminklus.

Keletas sintezės bandymų yra paskelbta ir lietuvių emigrantų leidiniuose užsienyje,[24] o Lietuvių Dailės Institutas vykdo drąsų sumanymą — išleisti Lietuvos Dailės Istoriją viename tome. Reikia pastebėti, kad pvz. lenkai savo pirmą rimtesnį Lenkijos meno istorijos sintetinį veikalą išleido labai vėlai: tik 1934 m. Walickis ir Staržinskis išleido pirmą sintetinę moksliškai pagrįstą Lenkijos meno istoriją viename tome,[25] nors jau nuo 1850 m. Krokuvoje veikė archeologijos ir meno skyrius prie mokslo draugijos, o nuo 1873 m. prie Lenkijos Mokslų Akademijos — meno istorijos komisija, nors analitinių bei monografinių veikalų jau buvo labai daug prirašyta. A. Bochnako nuomone, "prie *realinės* sintezės galima prieiti tik per analitinius ir monografinius darbus. Pilnu mastu apie sintezę bus galima kalbėti tik tada, kai bus pravesta visų paminklų inventarizacija visoje krašto teritorijoje. Deja, iki šito yra dar gan toli".[26] Šie žodžiai galioja ir mūsų krašto meno istorijos sintezės klausimui.

Sovietų darbai po paskutinio pasaulinio karo

Pirmieji pokariniai sovietinių rusų darbai atnešė naujos medžiagos, ypatingai senovės Rusijos viduramžių "miestapilių" — "goroda" — ir ginamosios architektūros paminklų tyrinėjimuose, bet Lietuvos paminklus jie palietė tik netiesiogiai. Savaime aišku, sovietų mokslininkai privalo visus tyrinėjamuosius senovės kultūros reiškinius įsprausti į klasių kovos teorijos rėmus; kiek keisčiau mums atrodo jų rusiškai-nacionalistinė tendencija. Jie kiekviena proga stengiasi pabrėžti nepaprastai augštą senovės Rusijos kultūros lygį, stengiasi nuneigti Vakarų Europos kultūrų įtakas ir nepripažįsta Ukrainos bei Gudijos, t. y. istorinės Lietuvos, skirtingumų nuo maksvinės Rusijos. Sovietų autorių darbai apie "Vakarų Gudijos" bei "Vakarų Ukrainos" paminklus, bent iki

---

18 **M. Sokolowski,** Dwa gotycyzmy, wilenski i krakowski w architekturze i zlotnictwie i žrodla ich znamion charakterystycznich, Sprawozdania Komisji do badania Historji Sztuki w Polsce, VIII z. 1-2, Krakow 1907; p. 1-39.

19 **K. Jasėnas,** Dailioji Lietuvos architektūra viduramžiais, Židinys, XVIII, Kaunas 1933, p. 265-274, su pav.

20 **P. Weber,** Litauische Kirchen, Bilder aus Litauen, Kaunas 1917, p. 117-147; - " -, Die Baudenkmaeler in Litauen, Kunstschutz im Kriege, II, Leipzig 1919, p. 101-116.

21 **N. Ščekatichin,** Narysy z historyi belaruskaha mastačtva, I, Mens, 1928, 278 p. ir 45 lent. su pav.

22 Plg. Ateneum Wilenskie, X, 1935, p. 340-352.

23 **M. Morelowski,** Zarysy syntetyczne sztuki wilenskiej od gotyku do neoklasycyzmu, Vilnius 1938-39, 162 p. su daug pav.

24 **V. Žemkalnis,** Lietuvos architektūra ir arch. Stuoka, Nepriklausoma Lietuva, Nr. 4-51, Montreal (Kanada) 1954, plg. LKF metraštis Atolas, Melburne (Australija) 1954, p. 89-123; **P. Reklaitis,** Gotika Lietuvoje, Lietuvių Enciklopedija, VII, Boston 1956, p. 394-397 su 8 pav.; - " -, The Development of Monumental Art in Ancient Lithuania, Lituanus, No 2 (11), 1957, p. 9-21 su 19 pav. (santrauka dar nebaigto straipsnio Lietuvių Enciklopedijai); Inž. **M. Ivanauskas,** Arquitetura Lituana, Sao Paulo (Erazilija) 1957, 28 p. su pav.

25 **M. Walicki i J. Starzynski,** Dzieje sztuki polskiej, Warszawa 1936, 299 p., 380 pav. tekste ir 26 lent.

26 **A. Bochnak,** Zarys dziejow polskiej historii sztuki, Krakow 1948, p. 63.

1953 m., buvo žymia dalimi kompiliaciniai, nes smarkiai naudojosi ankstyvesniais, ypač lenkų darbais, tuo tarpu lietuviškieji darbai jiems dar, matyti, iš viso nebuvo žinomi. *P. A. Rappoportas*, 1952 m. rašydamas apie Valuinės donžoninius bokštus (prie kurių jis priskiria taip pat visiškai ne Valuinėje, bet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos Brastos palatinate stovėjusį ir tebestovintį Lietuvos Kameneco bokštą), palietė labai įdomią "lietuviškųjų plytų" (litovski kirpič) problemą Gudijoje ir Ukrainoje viduramžiais.[27] Šitos plytos vadinamos taip pat "brauktinėmis plytomis" (borozdčaty kirpič), nes turi vienoje pusėje braukytų griovelių. Rusų kraštuose ji buvo pavadinta "lietuviškąja plyta" dėl to, kad ji savo formatu labai skiriasi nuo senovės Rusijoj žinomo plytos formato: senovės Rusijoje buvo naudojamas bizantinis, iš romėnų paskolintasis, beveik kvadratinis ir plonos plytos tipas. "Lietuviškoji plyta" gi yra pailga ir storesnė. Rappoportas minėtame darbe griežtai paneigė galimą spėjimą, kad vad. "lietuviškos plytos" Rusijon pateko iš Vidurio Europos su Lietuvos imperijos išsiplėtimu į rusų žemes: tokios plytos, girdi, rusų žemėse, kaip įrodęs archeologas Kargeris, buvo Kijeve jau naudojamos XIII amžiuje prieš mongolų invaziją, betgi tik ūkio pastatams, kai vėliau, t. y. Lietuvos Didž. Kunigaikštijos laikais, gyvenimo sąlygoms pasunkėjus, imta tokias plytas naudoti ir bažnyčių bei pilių statybai.[28] Iš Lietuvos, ar per ją, šitokios plytos Rusijon ateiti negalėjusios, nes, Rappoporto įsitikinimu, Lietuvoje XIII-XIV amžiais dar jokios mūro architektūros nėra buvę. Tai sovietų mokslininkas tada tvirtino, visai neturėdamas medžiagos iš etnografinės Lietuvos teritorijos. Nebuvo jam žinomi ir Lietuvos paminklų plytų formatai. Remdamasis pasenusiu 1896 m. šaltiniu, R. temini tik vienos Trakų pilies plytos augštį ir plotį, kai jos ilgis nesąs žinomas (!)[29].Kas mums rodo, kad sovietų rusų mokslininkams dar 1952 m. nebuvo prieinami lietuviški šaltiniai, kaip V. D. Kultūros Juziejaus Metraštis (žr. 2 pav.). Neturėdamas duomenų apie Lietuvos paminklus, R. betgi sugestionavo, kad vad. "lietuviškoji plyta" bus iš Rusijos patekusi Lietuvon: "Be abejo, tolimesnis brauktinių (lietuviškųjų) plytų klausimo nagrinėjimas galės išaiškinti naujų duomenų šito tipo plytos evoliucijos klausimams patikslinti, o per tai ir išspręsti *rusų* statybinės technikos tradicijos vaidmens problemą Lietuvos valstybės architektūroje".[30]

Karas 1939 m. sustabdė kasinėjimus Gardino pilies kalne.[31] Karui pasibaigus, Gardino kasinėjimų medžiagą, kiek jos dar buvo likę, tvarkė žinomoji gudų archeologų pora V. I. Holubovič ir E. A. Cehak-Holubovič. 1948 m. jie įteikė materialinės kultūros istorijos institutui pranešimą, primindami ir pabrėždami slavišką senųjų kultūros sluogsnių Gardine pobūdį. Tuo susidomėjo rusai ir 1949 m. nusiuntė į Gardiną grupę archeologų, vadovaujamą *N. N. Voronino*. Kasinėjimai, trukę tik du mėnesius, palietė keletą dar netyrinėtų pilies kalno tereno dalių aplink prieš karą iškastąją žemutinę cerkvę, pasinaudojant jau Z. Durčevskio (1937-39) įvestąja kvadratų sistema radiniams lokalizuoti. Tais pačiais metais Voroninas paskelbė tų kasinėjimų duomenis,[32] o 1954 m. išleido stambesnę knygą apie Gardino kultūrą iki XV amžiaus pradžios, kurioje detaliai aprašo pilies kalno kasinėjimų eigą, smulkiąją radinių medžiagą ir architektūros — medžio bei mūro paminklų — liekanas.[33] Veikalo medžiaga daugumoje jau buvo išaiškinta lenkų kasinėjimų 1932-39 m.; taip pat žymią dalį brėžinių ir nuotraukų Voroninas paėmė iš ankstyvesnių prieškarinių lenkų publikacijų. Tokiu būdu sovietų kasinėjimai Gardine buvo tik užbaigiamojo pobūdžio ir naujų sensacingų atradimų jie neatnešė, betgi buvo stengiamasi patikslinti stratigrafiją, atskirų kultūros sluogsnių matavimą ir datavimą. Šito rezultatas buvo toks, kad, priešingai Durčevskiui, kurio nuomone lietuvių kultūros sluogsnis gulįs 3,50-6,50 m. gylyje, Voroninas apytikrę ribą tarp lietuvių ir rusų (faktiškai rusinų-ukrainiečių) kultūros sluogsnių vedė per 5,55-5,85 m., datuodamas ją apie XIII a. vi-

---

27 **P. A. Rappoport,** Volynskie bašni, (Materialy i issledovanija po archeologii SSSR No 31: Krepostnyje sooruženija drevnei Rusi), Moskva 1952, p. 202-223 su pav.

28 **M. Karger,** Razkopoki u Kievi v 1946 g., Archeologični pamjatki URSR, I, Kiev 1949.

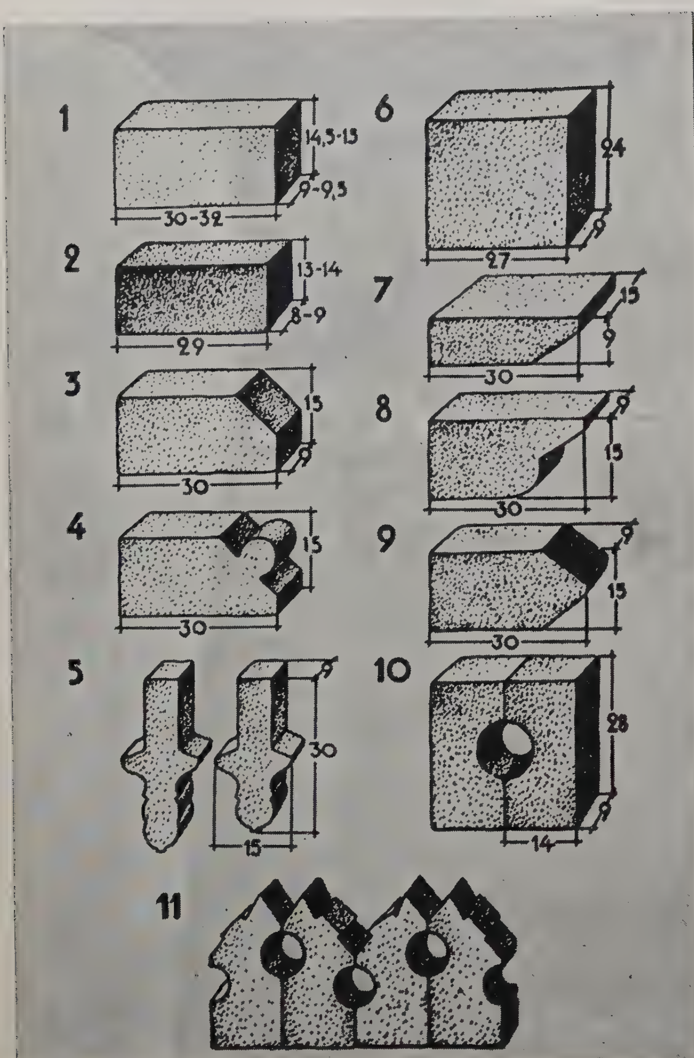
29 Pagal I. A. Choinovicki, Kratkie archeologičeskie svedenija o predkach slavian i Rusi, Kiev, 1896, p. 178).

30 **P. A. Rappoport,** o. c., p. 210, išn. 2.

31 **J. Puzinas** Gardino pilis, Lietuvių Enciklopedija, VI, Boston 1955, p. 239.

32 **N. N. Voronin,** Rakopki v Grodno, Kratkie soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach instituta istorii materialnoi kultury, XXVII, Moskva 1949, p. 138.

33 **N. N. Voronin,** Drevnee Grodno (Po materialami archeologičeskich raskopok 1932-1949 g. g.), (Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, No. 41), Moskva 1954, 236 p., 106 pav.

Trakų Galvės ežero pilies plytų pavyzdžiai su dydžių išmatavimais. (Iš "Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraščio", I-jo tomo)

durį. Kadangi pirmasis lietuvių perijodas prasideda tik XIII a. pirmoje pusėje Mindaugo laikotarpyje, todėl apatiniame sluogsnyje atrastoji vad. "žemutinė cerkvė", mūrinio bokšto dalys, lygiai kaip ir gretimame kalne stovinti Kološos cerkvė[34] priklauso XII amžiaus rusinų bizantiškų formų architektūrai, bet jau 1933 m. Jodkovskio atkastoji mūrinė vad. "augštutinė cerkvė", gulėjusi augštesniame sluogsnyje, tokiu būdu priklauso jau lietuvių perijodui: pagal Voroniną XIV amžiaus pabaigai ar XV amžiaus pradžiai. "Mes turime pilną pagrindą kalbėti apie Augštutinę cerkvę kaip apie rečiausią *lietuvių* architektūros Vytauto epochoje paminklą", tvirtino Voroninas.[35] Kyla klausimas, kodėl taip vėlai? Jodkovskis šitą koplyčią laikė XIII amžiaus Mindaugo epochos pastatu;[36] taip pat į XIII amžių ją skyrė Durčevskis.[37] Nukeldamas koplyčios statymo laiką pusantro šimto metų vėliau, Voroninas remiasi savo stratigrafine skale argumentuodamas, kad koplyčios pamatai gulį augščiau Vytauto pilies kiemo grindinio.[38] Bet jau pats Voroninas pastebėjo, kad Gardino Vytauto pilies ginamųjų sienų ir bokštų pamatų plytos skiriasi savo formatu nuo viršutinės koplyčios plytų.[39] Taigi labai gali-

[34] Žr. mano sustatytą apžvalgą: Kološa, Šv. Boriso ir Glebo cerkvė, Lietuvių Enciklopedija, XII, Boston 1957, p. 243-245, 2 pav. ir 1 prof. S. Kolupailos fotogr.

[35] **N. N. Voronin**, Drevnee Grodno, o. c., p. 183-184.

[36] **J. Jodkowski**, Grodno wczesnosredniowieczne w swietle prac wykopaliskowych dokonanych na krolwskim Zamku Starym w Grodne w latach 1932 i 1933, Przegląd Historyczny Wojskowy, VII, z. 1, Warszawa 1934, p. 14.

[37] **Z. Durczewski**, Stary Zamek w Grodnie, o.c., p. 4.

[38] **N. N. Voronin**, Raskopki v Grodno, o. c., 148.

[39] **N. N. Voronin**, Drevnee Grodno, o. c., p. 191.

mas daiktas, kad koplyčia ir vytautiniai pilies mūrai nebuvo pastatyti toje pačioje epochoje. Viršutinės koplyčios pamatai buvo XVIII amžiuje žymia dalimi sužaloti, pilnai išliko tik apsidės ir vieno pilioriaus pamatai. Iš šitų liekanų rekonstruotos koplyčios planas turi kvadrato (8,8 x 8,8) su iš lauko nupjautais kampais formą ir rytinėje pusėje apskritos apsidės priestatą; du skirtingos technikos pilioriu buvo pastatyti, matyti, kiek vėliau (žr. pav. 1). Kvadratinės navos forma esanti pagal Voroniną rusiškai-bizantiškos architektūros požymis. Tokio tipo koplyčių buvę Černigove ir Pereslavlyje-Južny, gi Vakarų Europoje, Voronino nuomone, mažos, vienanavės bažnyčios pilyse turinčios pailgą formą. Bet ar šio *seniausio Lietuvos kultinio architektūros paminklo* forma vis dėlto nėra romaniška?.[40] Augštutinės koplyčios liekanos 1939 m. buvo atsargiai supjaustytos į blokus ir perkeltos į atskirą paviljoną prie Gardino muziejaus.

Naujausieji darbai Lietuvoje

Pačiu svarbiausiu indėliu Lietuvos mūro architektūros istorijai reikia laikyti visai neseniai pasirodžiusį inž. archit. *S. Abramausko*, jauno Kauno Politechnikos Instituto dėstytojo, straipsnį "Plytų dydžiai XIV-XV amžių Lietuvos architektūros paminkluose".[41] Šis straipsnis pirmą kartą nušviečia eilę principinio svarbumo technikos klausimų, be kurių Lietuvos viduramžių architektūros paminklų istorija negali būti išaiškinta. Daugumo Lietuvos gotikos paminklų plytų formatai buvo visiškai nežinomi. Abramausko duomenys žymia dalimi skelbiami pirmą kartą, pvz. Kauno bažnyčių, kurių ligšiol niekas sistemiškai nebuvo tyrinėjęs. Pilnesni plytų matavimai anksčiau tebuvo padaryti kai kuriose pilyse, pvz. Trakų (žr. pav. 2), Gardino, Naugarduko pilyse, o taip pat ir minėtasis B. Schmid jau 1918 m. buvo paskelbęs visą eilę Lietuvos gotikos pastatų plytų formatų matavimų duomenų, bet iš kiekvieno pastato jis tenurodė po 1, 2, daugiausia 3 formatus (neskaitant fasoninių plytų). Pasirodo, kad kiekviename pastate buvo vartojamos ne vien kelių formatų plytos, bet dar ir daugybė variantų. Todėl kad būtų galima suvokti, kokie formatai yra pastatui tipiški, Abramauskas paduoda keturias skaičių eiles, nurodydamas pačius didžiausius ir pačius mažiausius bei du vidutinius daugiausia pasitaikančius formatus, skyrium dar nurodydamas retuosius išimtinius plytų formatus. Tokiu būdu sudarytas pilnas Lietuvos viduramžių plytų formatų vaizdas, kuris, nežiūrint esamų daugybės variantų, yra vieningas, nes jos neperžengia kraštutinių santykių ribų 6:3:2 iki 4:2:1, leidžia padaryti svarbių išvadų. Rappoporto sugestijonuota vad. "lietuviškųjų plytų" chronologija netenka pagrindo, o taip pat atremiama jo supozicija apie rusišką vad. "lietuviškų plytų" kilmę.

Lietuvoje viduramžiais naudotų pailgų plytų tradicija pagal Abramauską yra *Vakarų Europos kilmės* ir į Lietuvą atėjo per Valuinę arba per Livoniją. Lietuviškos plytos Lietuvoje ir vad. "lietuviškos plytos" rusų kraštuose pobūdis yra vakarietinis, europinis. Tai Vakarų poveikio apraiška, kurios paskleidimui Rytų Europoje Lietuvos valstybė suvaidino lemiamą rolę. Abramausko straipsnyje atkreipiamas dėmesys taip pat į plytų rišimo technikas. Baltijos kraštų, t. y. dabartinių Latvijos ir Estijos teritorijoje, kur mūro architektūra išsivystė anksčiau ir stipriau kaip Lietuvoje skiriami trys plytų rišimo technikos perijodai: 1. ilginis plytų rišimas iki XIII amžiaus pabaigos, 2. vendinis arba baltiškasis iki XIV amžiaus pusės ir 3. gotinis — XIV amžiaus pabaigos ir XV amžiuje. Šituos perijodus galima pritaikyti Lietuvos namų viduramžiais statymo laikui nužymėti. Technikos duomenų akivaizdoje Abramauskas linksta visą eilę viduramžinių Lietuvos mūro pastatų datuoti daug anksčiau, kaip tai sugestijonavo pvz. Morelovskis ir kiti autoriai, kurie prileido, kad ne anksčiau kaip XV amžiuje, t.y. Vytauto epochos pabaigoje, buvo pastatytos pirmosios lietuvių mūro bažnyčios ir pilys.[42] Visų pirma, Gardino augštutinė koplyčia negali būti priskirta Vytauto epochai, nes jos plytų rišimo technika yra senesnė, būdinga XIII amžiui, o jos planas yra *romaninis*, o ne bizantiškai rusiškas, Vakarų, ne Rytų Europos forminės kilmės. Abramauskas ją lygina su romanine šv. Jurgio koplyčia Rygoje iš XIII amžiaus pirmo ketvirčio.[43] Jeigu šis pasta tas iš tikrųjų priklauso Mindaugo epochai, senovės Lietuvos kultūros vaizdas gauna naują turtinantį aspektą. Dėl vendinio rišimo būdo, plytų formatų ir analoginių plano formų Livonijoje, galima į XIV amžiaus pradžią arba vidurį atkelti ir seniausias Kauno pilies mūrų dalis bei Medininkų (1313), Lydos (1323) ir

40 **J. Puzinas,** Gardino pilis, o. c., p. 541.

41 **A. Abramauskas,** Plytų dydžiai XIV-XV amžių Lietuvos architektūros paminkluose, Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, I, Vilnius 1958 p. 31-37.

42 **M. Morelowski,** Zarysy syntetyczne, o. c., p. 19.

43 **S. Abramauskas,** o. c., p. 32.

Kriavo pilis.[44] Pažymėtina, kad Morelovskis šitas pilis skyrė į XV amžių. Galų gale gotinį t. y. XV amžiaus rišimo būdą turi visos kitos mūsų viduramžinės bažnyčios, taip pat vytautinės Trakų, Vilniaus ir Gardino pilys.

Abramausko studija yra jau sistemiškai atliekamų tyrimo darbų Lietuvoje pirmas rezultatas. Pagirtinas jo rusų nacionalistinių teiginių atrėmimas aiškia faktų medžiaga. Tikime, kad ir kiti lietuvių darbai pasižymės tokiu pačiu objektyvumu.

Architektūros istorijos tyrimo darbas Lietuvoje rimčiau pradėtas dirbti tik maždaug nuo 1953 metų. Vienus tyrinėjimus veda "Mokslinė-restauracinė gamybinė dirbtuvė", įsteigta 1950 metais,[45] kitus Kauno Politechnikos Institutas, kuris ruošiasi paskelbti visą eilę specialių studijų apie atskirus viduramžių architektūros paminklus Lietuvoje. Jau beveik visų Lietuvos gotinių bažnyčių ir pilių apmatavimų duomenys yra surinkti. Ruošiama visa eilė naujų leidinių, pvz. Lietuvos architektūros istorijos kursas.

Specialesnė ir daugiau paminklų apsaugos praktiką Lietuvoje nušviečianti yra nauja *E. Budreikos* studija: "Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos".[46] Straipsnis apie paminklą, kuris visai istorinei Lietuvos architektūrai turi simbolinę vertę, neatsitiktinai paskelbtas Paminklų Apsaugos Metraščio I-jo tomo priešakyje. Šį viduramžinį bokštą naujausiais laikais buvo pakartotinai stengiamasi daugiau ar mažiau sąmoningu būdu išlaikyti ar net atstatyti jo pirmykštę formą:

1. Iš archyvinių šaltinių sprendžiama, kad jau 1613-33 m. bokštą kartu su visa pilimi prižiūrėjo architektas Wilhelm Pohl, bet XVII amžiuje, švedų ir maskviečių karų metais, pilis smarkiai nyko toliau.[47] Čia reikia prisiminti, kad 1792 metais kilo mintis Gedimino pilį nugriauti ir tuo reikalu ekspertu buvo pakviestas arch. Martynas Knackfussas, kuris bus pasisakęs už pilies griuvėsių išlaikymą;[48]

2. Pirmą Gedimino kalno pilies konservaciją 1816-17 m. padarė Vilniaus gubernijos arch. Joseph Poussier;

3. Rusai 1830 m. ant pilies bokšto pastatė medinį pastatėlį telegrafui, kuriame 1910 m. įrengiant kavinę, Gedimino pilies bokšto sienos ir angos buvo apmūrytos XVII ir XIX amžiaus plytomis;

4. Pirmą pilies bokšto rekonstrukcijos projektą išdirbo 1914 m. arch. A. Szyszko-Bohusz, pasiūlydamas nugriauti medinį antstatėlį. Bokštas pagal šį projektą būtų turėjęs baigtis augštu piramidiniu stogu. Budreika šitokį stogą ant bokšto laiko svetimu savo santykiais ir mažai tepateisintą.[49] Bet kyla klausimas, koks buvo bokšto stogas senovėje? G. Brauno Vilniaus panoramoje (pirmą kartą paskelbtoje 1581 m.) ir T. Makovskio raižinyje (apie 1604 m.) bokšto stogas kaip tik turi tokią augštą ir smailią formą. Šitą formą bus ir Szyszko-Bohusz norėjęs rekonstruoti, bet jo projektai nebuvo vykdomi (brėžiniai pav. 3-4);

5. Svarbią pilies bokšto rekonstrukciją vykdė 1930-39 metais lenkai St. Lorentz, S. Narębski, P. Piwocki, J. Borowski, B. Paszkowski ir W. Kieszkowski. Jau 1931 m. arch. Rouba atliko esamo stovio braižinius. Buvo nutarta rekonstruoti ne stovį apie 1600 m., bet griuvėsius, kokie jie buvo XVIII amžiaus gale užfiksuoti P. Smuglevičiaus piešinyje. Medinis antstatėlis buvo nugriautas ir padėtas dar vienas augštas, jį perdengiant gelžbetonine "belvederio" aikštele. Tokį bokštą radome 1939 m. Budreika duoda smulkų visų lenkų pravestų darbų aprašymą, bet pamiršo paminėti šaltinį: *W. Bortnovskio* komunikatą.[50] Be to, Gedimino kalno pilies rekonstrukcijų klausimu lietuvių kalba dar buvo vykusiai pasisakęs *M. Dobužinskis;*[51]

6. Nežiūrint okupacijos, 1940.VI.24 d. Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus taryba savo protokolu Nr. 38 nusprendė toliau tęsti pilies konservacijos darbą, bet karas jį sutrukdė. 1944 m. kovų metu smarkiai nuo šūvių nukentėjo pats viršutinis — taigi neistoriškasis — bokšto augštas (pav. 14);

7. Prieškarinis stovis buvo atstatytas 1948-50 metais Architektūros Paminklų Apsau-

---

44 **S. Abramauskas,** o. c., p. 33.

45 Inž. archit. **V. Balčiūnas,** Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951-1957 metų veiklos apžvalga, Valst. archit. paminklų apsaugos insp. metraštis, I, Vilnius 1958, p. 111.

46 Valst. archit. paminklų apsaugos insp. metraštis, I, Vilnius 1958, p. 3-16, su 23 pav.

47 **E. Budreika,** o. c., p. 4.

48 **E. Lopacinski,** Nieznane dane archiwalne, o. c., p. 78; plg. mano straipsnį: Knakfusas (Knackfuss) Martynas, Lietuvių Enciklopedija, XII, Boston 1957, p. 151-153.

49 **E. Budreika,** o. c., p. 5.

50 **W. Bortnowski,** Przegląd prac konserwacyjnych na Gorze Zamkowej w Wilnie w latach 1930-1936, Ateneum Wilenskie, XIII, 1938, p. 211-216 su 4 pav. ir 1 planu.

51 **M. Dobužinskis,** Vilniaus senovė, Gedimino Kalnas, Naujoji Romuva, Kaunas 1939 No. 16 (430), p. 346-348.

gos skyriaus: buvo rekonstruotas naujasis trečias augštas ir "belvederio" gelžbetoninė plokštė. Budreika aprašo visus techniškus sunkumus, vykdant šią rekonstrukciją: nepavyko pvz. pagaminti tamsiai raudono atspalvio plytų, todėl, atstatant trečiąjį augštą, buvo pasinaudota šviesiomis plytomis. Pirmą kartą skelbiami rekonstrukcijos projektai (pav. 16-23), sykiu su Szyszko-Bohuszo (pav. 3-4) ir Raubos (pav. 5-12) brėžiniais.

Prie šio straipsnio sustota ilgiau dėl jo metodinio svarbumo: tik atidžiai ištiriant kiekvieno paminklo konservacinę istoriją, tegalima bus išaiškinti, kurios mūrų dalys priklauso viduramžiams ir kas vėlesniems laikams.

Ši apžvalga apie darbus viduramžių mūro architektūros istorijai Lietuvoje nebūtų pilna, nepaminėjus vedamų kasinėjimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. Pirmuosius sistemiškus kasinėjimus buv. Žemutinės pilies teritorijoje atliko dar prieš karą, 1938-1939 metais, *W. Kieszkowskis,* pradėdamas kasinėti iš pietinio šono — katedros aikštę, ir pirmą savo tyrinėjimų apžvalgą paskelbė 1939 m.[52] Istorikams buvo žinoma, kad kadaise mūro sienos apsuptoje Vilniaus pilies teritorijoj, be katedros, vadinamos taip pat "pilies bažnyčia", buvo dar bent dvi mažesnės pilies bažnyčios: šv. Martyno Augštutinėje (Gedimino kalno) pilyje ir šv. Onos-šv. Barboros Žemutinės pilies rajone. Šv. Onos bažnyčia "intra muros castri Vilnensis" minima jau 1390 ir 1398 metais. Kadangi pilies šv. Onos bažnyčia XVII-tame amžiuje buvo iki pamatų nugriauta, buvo pamiršta jos vieta ir XIX amžiaus rašytojai, pradedant M. Balinskiu ir T. Narbutu, painiojo šitą XIV amžiaus šaltiniuose minimąją bažnyčią su žinomąja gotiškąja Šv. Onos bažnyčia prie Bernardinų vienuolyno, įsteigtos tik XV amžiaus pabaigoje.[53] Koks buvo šv. Onos-šv. Barboros bažnyčios Vilniaus pilyje statybinis pobūdis, šaltiniai nieko nesakė, buvo tik žinoma, kad XVI a. (po 1551) Žygimantas Augustas pilies teritorijoje statėsi šv. Onos titulo bažnyčią — mauzoliejų, kuris nebuvo baigtas, ir vėliau šaltiniuose vadinamas taip pat šv. Barboros bažnyčia. 1955 metais Lietuvos Mokslų Akademijos pradėtieji kasinėjimai rajone į šiaurę nuo Gedimino kalno 1956 m. atkasė Žygimanto Augusto statytosios mauzoliejinės šv. Onos-šv. Barboros bažnyčios sienų liekanas. Šis grynai renesansinis pastatas buvo 35 x 20 m. dydžio, pastatytas iš tašyto akmens ir turėjo kriptą (5 X 5). Po šia bažnyčia buvo atkastos XIV amžiaus pabaigos ar XV amžiaus pradžios šv. Onos mūrinės bažnyčios apie 9,5 x 13 m. dydžio su apskrita apside liekanos. Jos tyrinėjimai dar nebaigti.[54] Aplink bažnyčią ir po ja rasta kapų liekanų, senesnių už XIV amžiaus šv. Onos bažnyčią, todėl spėjama, kad, jau prieš ją sumūrinant, šitoje pačioje vietoje stovėjusi maža medinė bažnyčia, kuri greičiausia priklausė pranciškonams.[55] Pranciškonus prie šv. Onos pilies bažnyčios mini jau 1390 m. Vilniaus apgulimo aprašymas; pagal XVI amžiaus aktus, ji išimtinai pranciškonams priklausė iki 1534 metų.

Nepamirština, kad ir šitie 1955-58 metų kasinėjimai buv. Vilniaus pilies teritorijoje teapima mažą jos dalį, todėl ateityje sulauksime dar daug naujų atradimų, kurie papildys mūsų žinias apie mūro architektūros atsiradimą ir vystymąsi Lietuvoje.

---

52 **W. Kieszkowski,** Dzieje placu katedralnego w Wilnie, "Wilno", 1939, Nr. 2, p. 89-107 su 11 pav.

53 Šio klausimo apžvalgą daviau savo straipsnyje: Die gotische St. Annenkirche in Vilnius, eine kunstgeschichtliche Frage im Osten (Commentationes Balticae, II, 2), Bonn 1955, 42 p. su 11 pav. (ten suminėta visa šiuo klausimu literatūra).

54 **A. Tautavičius,** 1955-1957 m.m. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje, Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, I serija A, 1958 (4), p. 91-110 su pav.; - " -, Gedimino kalno papėdėje, Mokslas ir Gyvenimas, Nr. 1(4) 1958, p. 29-32 su 5 pav.

55 **A. Tautavičius,** Gedimino kalno papėdėje, o. c., p. 30-31.

KŪRYBOS PASAULY

LITERATŪRA

KAZIO BRADŪNO "MORENŲ UGNYS"

"Morenų ugnys" yra tolesnis tiriančio poeto žingsnis į "naują" žemę — jau seniau Bradūno užsimintas, "Devyniose baladėse" aplankytas ir, iš tikrųjų, ne naujas, o labai labai senas, senovinis, poledyninis, — kai Bradūno ir mūsų protėviai nežinojo nė savo tautos vardo, bet tebuvo anoniminių "genčių" vaikai.

Gerai parinktas knygos vardas: morenų ugnimis nušviečiamos rūsčiosios senovės uolos, vos brėkštantys žemės plotai, laukiantys žmogaus. Nušvinta ir pats žmogus, medžiotojas ir žvejys, atrandąs žemę.

Skaitydamas pirmiausia jauti keistą, lyg ne šio pasaulio šviesą, kuri, pati gimdama, apčiuopia ir giliais šešėliais iškelia reljefą tos nerealios realybės. Kaip sapne, nėra spalvos. Ir nėra jokio gyvo, paprasto daikto. Neapgyventas, nykus peizažas, šiaurinė perspektyva, ryškiu, juodu horizonto lanku aprėžta. Sapno tikrovė — sapno ritmas.

O netikėtu modernumu šiame priešistoriniame fone nuskamba senosios K. Bradūno poezijos krikščionybės simbolių vardynas, arba jau istorinių kunigaikščių žygiai.

Toks yra naujesnysis Bradūnas. Amžių gelmės, kurių jisai siekia, kaip mistiškų būties šaknų, įaugusių visako prasmėn, terandamos leidžiantis į savęs dugną. Reikia prakopti atsitiktinį įvykį, aktualų laiką, prasiveržti pro buitiniais daiktais užgožtą, pernelyg pažįstamą, iki paskutinio žiupsnio išgyventą paviršiaus žemę. Naujoji giesmė nori išsiveržti iš pačių žemės gelmių — iš ten, kur susijungia labiausiai nutolusios grandys ir žmogus vėl tampa žeme.

Naujoji senovinė Kazio Bradūno žemė dar nėra ištirta — ji tik neseniai atrasta. Todėl išbaigtumo prasme dažnas senesnis eilėraštis buvo tobulesnis: jo forma lengviau sprendėsi ištirtų poetinių motyvų rate. Dabar poeto įžengtuos laukuos nėra įspaudęs pėdos Maironis, nei Putinas, nei Brazdžionis. Didieji moreniniai luitai trupa rankose, ieškančiose jiems pavidalo.

Kaip ir visada, Kazys Bradūnas yra rimtas, nuoširdus, visas savo žinias ir mokėjimą sukaupęs naujajam rūmui statyti. Iš svarių žodinių akmenų augąs pastatas primena pagonišką šventyklą — derliaus, vandens, ugnies dievams. Tik sapno logika leidžia šalia Žemynos minėti Sopulingąją ir morenų žemėje nuaidėti visa supratusiems, giedrumoje visa tirpdantiems krikščioniškiems varpams.

Skaitydami naujus žodžius, jaučiame kažką skylant: tai mūsų įprastinis, įsigalėjęs Bradūno — "poeto žemdirbio" vaizdas. Atsiskiria ir savo keliu nueina burtažodžių žinovas, žynys.

Galėtume ir taip pasakyti: buvo metas kai Kazio Bradūno poezija žinojo visus atsakymus, ramius ir tradicinius, ir dėstė juos giedria dvasia. O dabar poetas — ir vėl ramiai, ne primygęs, ne šaukdamas, ne šiurkščiai — išrito didelius, sunkius klausimus. Neatsako jų, tik lyg akmenis nustumia aptikton bedugnėn — ir tylėdamas klausosi jis ilgo aido gūdžioje morenų žemėje.

Nuploviau langą
Prie tavo lopšio,
Kad žvaigždės tekėtų,
Tekėdamos mirgėtų,
Kad nebūtum viena,
Per naktužę viena.

Linguosiu gluosniu
Prie lygaus kelio,
Kad paukštis nutūptų
Nutūpdamas čiulbėtų,
Kad nebūtum viena,
Kelionėje viena.

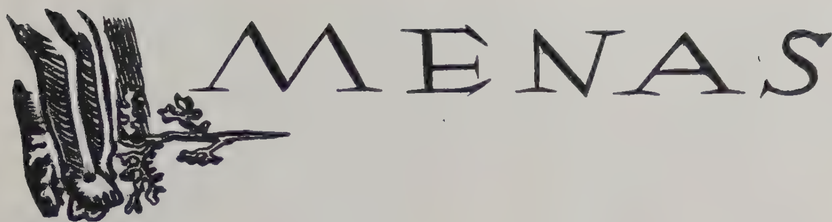

Kazys Bradūnas, už eilių rinkinį "Morenų ugnys" laimėjęs LRD 1958 m. premiją

Kalnan palydėsiu,
Smiltimis nubyrėsiu,
Kad vėjelis pustytų,
Pustydams migdytų.
Kad nebūtum viena,
Žemelėje viena.

Šiame "Morenų ugnių" eilėraštyje ("Kad nebūtum viena", p. 56) vykusiai išreikšti keli naujojo Bradūno stiliaus elementai. Visų pirma, pats tonas — žynio, ar vaidilos, ar burtininko tonas, lyg pusiau giedamas. Organiškas liaudies dainos panaudojimas. Ir pagrindinis idėjinis-tematinis ciklius, ypač atkakliai šiame rinkinyje varijuojamas; lopšys — kelionė — karstas. Šiame rate, sugestijonuoja poetas, ir glūdi būties prasmė.

Ankstyvesniam Kazio Binkio stiliui šiame rinkinyje atstovautų "Elegija" (33 p.):

LUX EX CANADA BALIO SRUOGOS LIEPSNOJIME

"Milžino paunksmē", Balio Sruogos 3 veiksmų 9 paveikslų trilogiška istorijos kronika, Montrealio Dramos Teatro viešnagēs spektakliuose Čikagoje.

Apie autorių, jo kūrinį ir Maironį.

Gaivios ir nemarios kūrybos, tragingo likimo poetas — mokslininkas Balys Sruoga, teatro pavergtas, kaip dramaturgas, teatrologas, įvykimų istorikas ir kritikas, akademinio pasiruošimo scenai puoselētojas, būties dienų — meilēs, darbo ir aistrų — gausią dalį skyrē jaunamečiam lietuviškam vaidybos tikslui, tautinēs scenos kilimui. Ir taip išsiskirstęs, negęstančiu liepsnojimu dar platesniu akimoju įprasmino įvairialytę savo kūrybą.

Poeto dramaturgijoje atskirą vietą užima istorinēs kronikos, kur, be tiesioginių siekimų, dar buvo dētos pastangos, kad atpasakojus, išryškinus ir patriotine linkme nukreipus "neišpopuliarintus" Lietuvos istorijos atsitikimus, laikotarpius ir asmenybes (Kazimieras Sapiega, Radvila Perkūnas, Algirdas ir reabilituojamas Jogaila).

"Milžino paunksmē" irgi vertē skaitytoją bei žiūrovą įvesti į epochos pinklius įvykius, kas dramą savaip pastūmējo į retorinį epą. Tie utilitariniai tikslai šioje istorijos kronikoje negalējo nepaveikti dramos (ar tragedijos) kompozicijos ir gal todēl tiesioginiai elementai tapo išsklaidyti ir labiausiai prasiveržia išskirtinēs poetinēs galios monologuose, jų lyrikoje ir finalinēse (paveikslų taškų!) replikose. Kurdamas draminēs formos veikalą faktiškai apie Jogailos asmeninę tragediją, Balys Sruoga pabandē, herojaus į sceną neišvesdamas, iškelti Milžiną — Vytautą. Tasai eksperimentas, iškilni bei emocionali eilēdara, gausūs ir spalvingi tipai, o ypač Jogailos, Zbignievo Olesnickio ir Sonkos sudētingi charakteriai "Milžino paunksnę" daro neeiliniu mūsų literatūros kūriniu.

Tenka priminti, jog savoje raštijoje dar turime tolygios tematikos Maironio tragediją "Didysis Vytautas — Karalius", kur, tarp kitko, reiškiasi šeši tie patys personažai, kuriuos užtinkame ir Sruogos kronikoje.

Jei Maironis tragedijos kompozicijoje dominuojančiai iškelia lietuviškąjį elementą, rūpinasi kuo akivaizdžiau piešti, kiek Lietuvoje, tiek ir už jos ribų, Didžiojo Vytauto kilnybę ir didvyriškumą (dēl ko veiksmą perkrauna neesminēmis mažmenomis), Balys Sruoga intrygos bei veiksmo draminį rutuliojimo svorį nukelia į Lenkiją, tiksliau tarus, tik į lenkų politikų pinkles.

Maironis (pavyzdžiu, berods, laikydamas J. Slovackio ir Asnyko romantines tragedijas) suklysta, bandydamas eiliuotai atpasakoti istorinių faktų gausią daugybę, scenoje rodydams, be paties Vytauto, dar Jogailą ir pastarojo tris brolius, abi Vytauto žmonas, Vytauto dukterį — Maskvos carienę Sofiją su sūnum, du didžiuosius kryžiuočių magistrus, kardininkų magistrą, Naugardo, lenkų, čekų, Edigējo murzos pasiuntinius ir daug kitų veikējų. Sruoga tenkinasi vien lenkais; be Jogailos, prezentuodamas tik nenuoramą Švitrigailą, lietuvių didžiūną Rumbudą ir (visiškai epizodinę) Vytauto našlę Julijoną. Maironio veikale tikroji draminē įtampa atsiranda tik tragedijos atomazgoje: paties Vytauto ir jo artimųjų mirties nujautimas, mirtis ir velionio karūnavimas. Balio Sruogos veikale yra nemažai ryškesnēs draminēs įtampos scenų, savaime stiprių, tačiau akcijos plitimui kartais gal ir nereikalingų. Tai leidžia, spektaklio ir pastatyminio užmanymo labui, abu tuos "Vytautinius" veikalus savaip perkomponuoti ir patinkamai trumpinti. Visvien išliks maironiška kilni tendencija ir sruogiškas poetiškumo žavējimas.

Pirmasis "Milžino Paunksmēs" pastatymas Kaune

Po ilgesnio paruošimo, Balio Sruogos trilogiškos istorijos kronikos "Milžino paunksmēs" premjera įvyko Kauno Valstybēs Teatro scenoje.

Mūsų amžius toks trumpas,
toks trumpas —
Kaip širdis tų dienų negailēs,
Kai jos bēga ir stirnom
suklumpa
Nuo likimo strēlēs.

O prašau, o meldžiu neskubēti
Paskui saulę toli už kalnų,
Bet palieka tik skliautai
žvaigždēti
Ir tik žodžiai dainų.

Gimininga tik tema — gyvenimo trapumas. Bet ar šiai elegijai įmanoma įsivaizduoti vaidilą kanklaiis tariant? Nejust čia nei liaudies kūrybos elementų, nei archaiško aromato. Sklandus ir lengvas paeiliavimas, užtikrintas stovējimas literatūrinēs tradicijos rēmuose. Gal ir gražu, ir skambu, tik nepalyginti blankiau, mažiau savita, nei ano pirmojo cituotojo eilēraščio inkantacija. Su daugelio kūriniais galima būtų lyginti "Elegijos" rašymo būdą. Tik vieno Bradūno savitas balsas girdimas tokiame eilēraštyje, kaip "Kad nebūtum viena". O savo, atskiro balso atradimas yra jau vienas didžiųjų laimējimų. Dēl to galima drįst pranašauti, kad jau tuo, ką Bradūnas ligi šiol yra sukūręs, jisai lietuvių poezijoje išliks — gal ne tarpe naujas epochas atskleidžiančių ar formuojančių poetų, gal tik keliais eilēraščiais, bet — išliks.

"Devyniomis baladēmis" ir "Morenų ugnimis" Bradūnas leidosi į mūsų poezijos dar neištirtas sritis. Kas žino, ar toliau nebēra kur eiti, ar, priešingai, žygis tēra tik prasidējęs? Naujoji vizija prašosi naujų žodinių formų. Kas žino, ar jos gims?

Bet gerbtinas yra pats žygis, veržiantis į naujas žemes, pats atsižadējimas per lengvo, jau išvaikščioto kelio, kuriame skamba jau žinomos dainos.

Ar tik nēra visa poezija — didžiulē, dažnai — beviltiška misija: pasakyti žodžiu, kas žodžiu nepasakoma?

J. B.

KAZYS BRADŪNAS: "Morenų ugnys", išleido "Literatūros lankai" 1958 m. Viršelis Viktoro Petravičiaus. Tiražas 400 egz. Kaina 2 dol. Spaudē Time Press, 186 A Wallace Ave., Toronto, Ont., Canada.

"Milžino Paunksmės" II veiksmas, I paveikslas. (Jogaila: Kazys Veselka, Zbignievas: Leonas Baranauskas)

Tai buvo savarankaus, Andriaus Olekos-Žilinsko vadovaujamo, **Jaunųjų Teatro** antrasis paruoštas veikalas (ir paskutinis, lygiai kaip ir A. O.-Ž. užbaigiamasis režisūros darbas Lietuvoje). Pastatymas — forminis, ekspresionistinio stiliaus. Vaidino jaunos pajėgos, iš kurių talentais prašoko Algirdas Jakševičius (Zbignievas Olesnickis) ir Romualdas Juknevičius (Jogaila). Per režisūrinį koštuvą perleista, Stasio Ušinskio kūrybingai apipavidalinta, Sruogos istorijos kronika tapo drąsus, šviežumu alsuojąs ir neeilinių atspalvių spektaklis. Bet, nuo laiko kiek išblėsęs, įspūdis primena, jog tai iš dalies tebuvo tik "Milžino paunksmės" temomis variacijos, kur forma nuslėgdavo turinį (išskyrus Pilies kalėjimo, t. y. Švitrigailos, paveikslą). Pelniusi žiūrovuose ir kritikos palankaus vertinimo, pemjera nebuvo kartojama. (Beje, panašaus likimo susilaukė ir Maironio "Didžiojo Vytauto-Karaliaus" tragedijos vienintelis spektaklis, Valstybės Dramos Teatro suvaidintas netinkamoje Vasaros teatro scenoje).

Apie Kanados lietuvių dvasines skirtybes

Naujoji lietuviškoji Kanados imigracija gali tarti prasmingus žodžius, pradžiuginti gyvybe pulsuojančiais veiksmais. Tai vaizdžiai parodo "Varpo" choro ir Montrealio vaidintojų Čikagoje svečiavimosi epizodai. Mažiau yra žinomas Hamiltono vaidybos ratelio (ar teatro?) ir E. Dauguvietytės-Kudabienės energingas veikimas, Toronto scenos meno mėgėjų žvalumas. Tai konkretūs veiksmai, kur geros intencijos, karštos emocijos ir nepavargstantis ryžtas pamažėl krauna vertybes, skaidrina išeivišką aplinką. Toje saviveikloje išsiskiria Montrealio lietuviškoji šviesuomenė, kur dar tebedominuoja intelektas, o skaidresnės helenistinės nuotaikos dar nėra medžiaginių iliuzijų nuvertintos (ar jau pražudytos). Jau pats bandymas suvaidinti Balio Sruogos devynių paveikslų kroniką, ją originaliai apipavidalinti, pasiryžimas traukinio kelionėse į abu galu praleisti net dvi paras (!), beveik aštuoni mėnesiai skirti repeticijoms, įvairių pašaukimų vietos inteligentų į darbą ir bendrą tikslą įsijungimas — šviesi Montrealio lietuvių skirtybei atestacija. Kokį disonansą rodo dabartinės Čikagos visuomenės nuotaikos, kad tik keli tautiečių šimtai per du spektaklius susidomėjo šiuo **Lux ex Canada** nelauktu ir neįtikėtinu įvykiu!

Tebūnie pasveikintas Kanados lietuvių entuziazmas ir lietuvių kultūrai įsipareigojimo sekti vertas pavyzdys!

Kanadiečių Baliui Sruogai pagarba ir ambicingas spektaklis

"Milžino paunksmė" rašyta inspiruotai ir jos interpretavimas reikalingas tolygaus degimo, vaizduotės polėkių, iš įprastinumo išsiveržimo. Balys Sruoga dažniausiai scenon išveda susijaudinusius, aistromis liepsnojančius žmones, nekasdienius, pasiryželius. Kiti vėl yra susikaupę, stiprūs valia, neišsiduodą. Kronikai vaidinti reikia specifinių aktorių, techniškai pajėgių, temperamentingų,

sugebančių operuoti eiliuotu tekstu.

Montrealio Dramos Teatro inspiratoriai (ir po šiuo ženklu veikimo kurstytojai) dvasiniu ir fiziniu atžvilgiu tebėra jauni, pasitikį savimi ir linkę drąsai. Tai yra laimingos savybės. Rezultatas: nelengvo pastatymo lyg ir neįveikiami sunkumai buvo pakelti, spektaklis virto gyvu kūnu ir jau buvo kelis kartus skirtingose scenose parodytas skirtingų polinkių žiūrovams. Ryžtas susilaukė vertinimų, pripažinimo ir moralaus atpildo.

Apie spektaklį periodikoje buvo nemažai atsiliepimų; pretenzingų, džiūgavimo lydimų, "blusinėjančių", net tendencingų, su nepagrįstos įtarties kriterijais. Teisingesni, atrodo, buvo tie vertintojai, kurie įžiūrėjo didelį saviveiklinės scenos laimėjimą, o suklydo, būgniję profesinės potencijos triumfą. Mat, profesionalizmo etiketės nėra būtinos teatro meilei ir pastangų nuoširdumui.

"Milžino paunksmę" sceniniam pastatymui inspiravo ir režisavo aktorė-rašytoja Birutė Pūkelevičiūtė. Tai įsimylėjusios širdies, nagingų rankų ir pakančios ištvermės veikinys (norėtųsi net pasakyti: moteriško pasiaukojimo išdava). Režisorė, gal paveikta emigracijoje kilusio Sruogos asmenybės ir kūrybos pietizmo, pasirinko mažiau pavojingesnį "teksto iliustracijos" pastatyminį kelią, bandydama pavaizduoti laikotarpio specifiką ir akcentuoti poetinį pradą. Dėl to yra nukentėjęs itin vyriškas poeto kūrybos pobūdis: jį apgaubė švelnumas, atsargumas, glebnumas. Pietizmui nusilenkiant, žiūrovai gavo išklausyti beveik visą kronikos tekstą, bet jiems buvo atimtas poeto teatrališkumui polinkis.

Pastatyme režisorei talkininkavo vaidintojas Kazys Veselka, pateikęs spektaklio apipavidalinimą. Kilnojamas bei perstatomas dekoratyvus triptikas (prie kurio pristatomi laiptai, baliustrada bei prijungiami kiti elementai) ir skoningas scenos — kairėje ar dešinėje — veiksmavietės nuodymo "skydas" tėra visam veikalui konstruktyvi dekoracija. Jinai labiau tiktų simbolinio veikalo scenovaizdžiui ar pasirodė efektingiausia, kai pilies kalėjimo paveiksle atsirado ekspresionistinė užuomina — grotų fragmentas. (Ar tai nėra tinkamiausio apipavidalinimo kamertonas?) Kazio Veselkos tikras laimėjimas — **kostiumų eskizai,** rodą, kad vaidintojas-dailininkas turi retai užtinkamą talentą! Čikagos viešnagės spektakliuose apšvietimas, deja, buvo monotoniškas — scenos netobulos švietimo aparatūros rezultatas.

Apie paskirus vaidintojus ir ansamblį

"Milžino paunksmė" leidžia kurti savitą spektaklį ir duoda progų pasireikšti aktoriams. Tokia tikra vaidybinė prošvaistė atsirado pilies kalėjimo septintame paveiksle, kur (iš visų dalyvių labiausiai "sruogiškai") Švitrigailos vaidmeny pasirodė Juozas Akstinas. Jo vaidyboje yra savarankumas ir nūdienės histrioniškos pervartos įsisavinimas. Pridėkime dar poetiškai trapią vaidintojo išžiūrą, gerą eilėraščio valdymą, technikos pamėgimą ir lakesnę vaizduotę — visa tai padėjo J. Akstinui iškilti į išskirtinumą.

Jogaila, Zbignievas ir Sonka — centriniai kronikos personažai — reikalauja ypatingų talentų ir kompromisų nesutinkančios interpretacijos. Ypatingai vyskupo Zbignievo Olesnickio vaidmuo nukentės, jei teks "vengti" dabarties dvasininkui aliuzijų ir žiūrovai personaže ieškos ne klastingo politiko ir Vytauto aršaus priešo, bet ko kito. (Teatras nėra gyvenimas ir jo iliuzijos tikrovės nenažeidžia, nes sceninė būtis turi realybei tolimesnius aspektus!). Leonas Barauskas diskrečiai, geru balsu, kiek vienodais mostais supažindino publiką su rolės tekstu. Žiūrovų daliai jis netgi imponavo. (Režisorei ir šiuo atveju skiriamas "nuopelnų" pripažinimas: Scilos ir Charibdės buvo sėkmingai aplenktos).

Ne tik hipnotizuojančiai galingas Zbignievas, bet ir ketvirtoji Jogailos žmona Sofija — Sonka (Birutė Pūkelevičiūtė) montrealiečių "Milžino paunksmės" pastatyme suprimityvinti. Sonka gi gali turėti daugiau gradacijų, "mergautinių" bruožų, naujoje aplinkoje "blaškymosi" niuansų. Rezultate neištikimos **karalienės** vaizdo pabrėžimas atima daug kontrastinių spalvų, asmenybę daro blankią, nepateisina "netekėk už senio" monologo.

Kazys Veselka (Jogaila) duoda įdomų vaizdą (labiausiai — prasmingu tylėjimu!). Bet eilėraščio laužymas ardo emocinius kilimus ir nuslinkimus. Vaidybiniu požiūriu pasiekta pažangos! (Gaila, kad kiti neapvaidina jo karališkos padėties ir kad pats vaizdas sumenkintas). Daugiausia teisybės scenoje, Sigizmundui išėjus. Bet, apskritai, Jogaila yra antrasis K. Veselkos laimėjimas.

Kai kurie vaidintojai rodosi dviejuose ar net ir trijuose vaidmenyse, kiti kuria vieną vaizdą. Visi jie **sudaro darnų ansamblį,** nors išsiskiria Ričardas Simaniukštis (kalėjimo sargas), majestotiškas Lietuvos didžiūnas Rumbaudas (Steponas Kęsgaila), nešą scenon ryškesnį teatrališkumą. Bronė Malaiškienė, savo laiku baigusi Kaune Dramos studiją, pergyvenusi nemenką emigracinę odisėją, sugeba sukelti nuotaiką: linksmesniu nusiteikimu ir draminėje pamišėles scenoje. Sonkos kambarinės (Felicija Sideravičiūtė ir Viltis Vaičiūnaitė) — darniai tikslios ir sceniškai patrauklios — teigiamas į spektaklį įnašas (to paties teatrališkumo labui!).

Turint prieš akis spektaklio augimą, tenka patarti nesudėtingomis priemonėmis kiek "praplėsti" scenovaizdį, peržiūrėti Jogailos ir lenkų didikų sceninio santykiavimo mizanscenas ir grąžinti finaliniam paveikslui gedulo iškilmingumą ir kulminacijos tašką.

Zigmo Lapino (jis vaidina lenkų riterį Zarembą) muzikinis "akompanimentas" yra tikslus ir dermingas, laidotuvių giesmės primityvu įspūdingos. Birutės Vaitkūnaitės paruoštas šokis pritarimo susilaukė pelnytai (pasigendama menininkės spektaklyje didesnio reiškimosi). B. Malaiškienė, F. Sideravičiūtė ir V. Vaičiūnaitė šoko nuotaikingai.

Baigiamieji žodžiai

Gyvesnės kolonijos (Brooklyn, N. Y., Bostonas ir kt.) būtinai turi pamatyti montrealiečių vaidinamą "Milžino paunksmę" — tai viliojantis įvykimas, visą išeiviją džiuginąs ryžtas, nelauktas drąsos demonstravimas. Ir saviveiklinės lietuviškos scenos emigracijoje nemenka pergalė! **St. Meringis**

• Kun. A. Milukui, kuris išleido apie 180 knygų, atminti leidžiama monografija. Kviečiama visuomenė leidinį paremti aukomis. Sudaryti garbės ir darbo komitetai. Į darbo komitetą įeina: Tėv. dr. Tomas Žiūraitis, OP, pirm., prof. dr. Justinas Pikūnas, vicepirm., inž. Vytautas Kutkus sekret., Lidija Mingėlienė kasininkė, rašytoja Alė Rūta ir Matas A. Milukas iždo globėjai, žurn. Vladas Mingėla reikalų vedėjas.

Abu komitetai pasiryžo kun. A. Miluko monografiją išleisti. Visuomenė prašoma šį darbą aukomis paremti. Paaukoję 5 dol. dar prieš knygos išleidimą, gaus tą knygą kietais viršeliais ir vadinsis prenumeratoriais; paaukoję 10 dol ar daugiau, vadinsis rėmėjais; paaukoję 100 dol. ir daugiau — mecenatais, o paaukoję kelis šimtus — garbės mecenatais.

Aukas ir prenumeratas malonėkite siųsti šiuo adresu: L. Mingėla, 153 E. Parkhurst Pl., Detroit 3, Michigan. Tel. TO.7-0153.

MOKSLAS

100 METŲ DARVINIZMUI

Šiemet sueina šimtas metų darvinizmui, teisingiau pasakius, šimtas metų, kai pasirodė knyga, kuri davė pradžią darvinizmui ir kurioje Charles Darvinas išdėstė ir galutinai suformulavo savo mintis apie naujų augalų ir gyvulių rūšių atsiradimą. Ta knyga vadinasi; "The Origin of Species by Means of Natural Selection: or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life". Apie darvinizmą šiemet daug kalbama ne tik universitetuose ir kolegijose, bet ir šiaipjau suvažiavimuose bei spaudoje. Manau, kad "Aidų" skaitytojams bus įdomu susipažinti su pačiu Darvinu ir su jo mokslu.

Kas buvo Karolis Darvinas (Charles Darwin)? Nereikia jo sumaišyti su kitais Darvinais, ypatingai su Erazmu Darvinu, taip pat žymiu gamtininku, kuris buvo mūsų Darvino senelis. Karolis Darvinas gimė 1809 m. vasario 12 d., o mirė 1882 m. balandžio 19 d., dvejais metais anksčiau, negu jo didelis priešas Grigalius Mendelis, kuris Darvino teoriją žymiai pakeitė ir labai papildė. Jo tėvas Robertas buvo geras gydytojas Shrewsburyje (Anglijoje). Vieną ypatybę Darvinas turėjo, kad jam niekados — nė jaunam nė senam — netrūko pinigų: jauną aprūpino tėvas, o vėliau — jo turtinga žmona. Jaunas būdamas neturėdamas vargo, nenorėjo mokytis, norėjo lengvai gyventi. Mokslus ėjo vietoje: vienus metus unitarijonų bažnyčios mokykloje (jo motina buvo unitarijonė), o paskui septynerius metus dr. Butlerio mokykloje. Nei šitos, nei kitų mokyklų Darvinas nemėgo. Tada daug reikėdavo mokytis graikų ir lotynų kalbų, skaityti graikiškai ir lotyniškai parašytas knygas, o Darvinas sakosi savo biografijoje, kad kalboms neturėjęs absoliutiškai nė jokių gabumų. Tada mokykloje gamtos mokslų nedėstė, arba užtekdavo žinoti, ką Aristotelis ir Plinijus parašė, o Darvinui labai rūpėjo rinkti akmeniukus, sliekus, šliužų geldutes, augalus ir panašiai. Vieną kartą vaikas bėgiojo po lankas ir po miškelius, kur drugeliai plasnojo ir vabzdžiai ropliojo. Į vieną rankutę pagavo vieną vabzdį, į antrą rankutę — kitą. Bet štai dar gražesnis drugelis. Kaip jį paliksi? Ką daryti? Su rankute įkišo vabzdį į burną, kad turėtų laisvą rankutę drugeliui. Bet kada vabzdys burnoje paleido labai kartų skystimą, berniukui pasidarė burnytėje labai negardu, tuojau išspjovė jį. Berniukas su savo vyresniu broliuku buvo įsitaisęs tėvo sode laboratoriją, kur darydavo visokius eksperimentus.

Pabaigęs vietos mokyklą berniukas 1825 m. nuvažiavo į Edinburgho universitetą studijuoti medicinos, nes tėvas taip norėjo. Darvinui iš medicinos nieko neišėjo, — nieko nedirbo, eidavo į pamarius, pas žvejus, gaudavo iš jų visokių žuvelių, vėžių, krabų, šliužų ir geldučių. Juokdavos iš savo profesorių. Vėliau pats Darvinas labai apgailestavo nepasinaudojęs daugiau iš medicinos mokslų, kad būtų bent išmokęs disekcijas atlikti prie lavonų, arba piešti, nes vėliau daug kartų norėjo gyvulius skrosti, matytus dalykus piešti. Tėvas su liūdesiu įsitikino, kad sūnui neapsimoka tęsti medicinos mokslų. Po dviejų metų jį paėmė iš Edinburgho ir išsiuntė į Cambridge'ą studijuoti anglikonų teologijos, kad taptų pastorium, ar ministeriu anglikonų bažnyčioje. Iš tiesų Darvinas tuos mokslus baigė ir po trejų metų gavo meno bakalauro titulą. Kaip paprastai, Darvinas ir čia nedarė, ką turėjo daryti: nesirūpino savo pasirinktu dvasiniu luomu. Bet eidavo į visokias paskaitas kur atrasdavo kokį įdomesnį profesorių. Darvinui geriau patiko Sedgwicko paskaitos iš geologijos, ir prof. Henslow, su kuriuo jis buvo labai susidraugavęs ir kurį buvo labai pamilęs.

Nors Darvinas nė jokių gamtos mokslų nebuvo ėjęs tvarkingai, bet vistik profesoriui Henslowui tas jaunas teologijos studentas patiko. Kada anglų laivynas ruošė kelionę aplink pasaulį ir paprašė universiteto, kad duotų kokį gamtininką, pradžioje Henslow pats manė kaip gamtininkas toje kelionėje aplink pasaulį dalyvauti. Kai pasakė savo žmonai tą sumanymą, ta pradėjo labai verkti, taip kad jis ir atsisakė nuo tos ekspedicijos, pasiūlydamas Darviną. Taip šiandieną tikrai galime sakyti, kad dėl vienos moters ašarų turime Darvino teoriją.

Dabar Darvinui reikėjo gauti sutikimą iš savo tėvo, kuris labai priešinosi manydamas, kad dvasiškiui, pastoriui, nepritinka kokių akmenėlių ar gyvulėlių rinkimas. Be to, jam atrodė, jeigu šitas pasiūlymas jau taip būtų geras, tai tikrai tiek daug savanorių būtų atsiradę, kad niekas nebūtų apie Darviną pagalvojęs. O Darvinas dar toks jaunas — vos 22 metų amžiaus. Pagaliau tėvas bijojo ir dėl savo sūnaus dvasinio pašaukimo. Baimė pasiteisino: sūnus prarado ne tik tą pašaukimą, bet ir tikėjimą. Pagaliau tokios kelionės anais laikais buvo pavojingos. Bet visi taip pradėjo tėvą prašyti — pats sūnus, giminės, — kad jis nusileido ir sutiko. Jaunam Darvinui tai buvo džiaugsmo dienos. Darvinas neturėjo jokio mokslinio pasiruošimo. Jis pats sakosi, kad tą vasarą dirbęs "kaip tigras", klausydamas paskaitų, skaitydamas knygas, atlikdamas geologines ekskursijas. Tas pasiruošimas buvo nepaprastai svarbus ir reikšmingas — kitaip jo kelionė nebūtų turėjusi jokios reikšmės. Ir tai jis prisipažįsta, kad jo kolekcija, surinkta kelionėje, buvusi labai netobula: jis rinko viską, kas tik į jo rankas pateko, neturėdamas nuovokos, kokios svarbos tie rinkiniai turi, nes jo paruošimas zoologijoje buvo labai netobulas.

Visi jau pradėjo rinktis į Plymouthą, iš kur laivas vardu "Beagle" turėjo išplaukti 1831 m. rugpjūčio mėnesį. Bet visoki trūkumai laive ir žmonėse kelionę nutęsė. Štai ir Kalėdos jau atėjo. Buvo nutarta išplaukti gruodžio 23 dieną. Bet jūreiviai per šventes buvo taip nusigėrę, kad gruodžio 26 reikėjo pašvęsti bausmėms. Tad "Beagle" išplaukė gruodžio 27 d.

Laivas pasukė į Brazilijos pusę, — Bahia arba San Salvadorą, Rio de Janeiro, Montevideo, paskui pateko į Ramųjį Vandenyną ir plaukė Čilės pakraščiais, sustodamas salose. Paskui nuvyko į Galapagos salas. Galapago yra ispaniškas žodis ir reiškia želvę, nes iš tiesų jų tose salose yra daug ir nepaprastai didelių. Tos salos yra 1100 km. į

vakarus nuo Ekvadoro valstybės, vulkaniškos kilmės ir nepaprastai įdomios savo gyvunija ir augalija. Darvinui pasirodė, kad Dievas negalėjo nuo pat pasaulio pradžios sutverti atskirai salelei skirtingą rūšį, kad naujos gyvulių ir augalų rūšys atsirado milijonams metų bėgant. Jis, nors ir anglikonų Bažnyčios pastorius ir teologas vistik pamanė, kad evoliucija yra nesuderinama su Šv. Rašto pasaulio sutvėrimo istorija, todėl jis nuo Šv. Rašto ir nuo krikščionybės atsisakė. Savo autobiografijoje jis atvirai pasisako prieš tikėjimą. Jis tarė ten šituos žodžius: "I gradually came to disbelieve in Christianity as a divine revelation". Jis taip pat sako; "I can indeed hardly see how anyone ought to wish Christianity to be true". Jam nepatiko Kristaus žodžiai, kad kurie netiki, bus atmesti. Kas tuo galįs tikėti? "Tokiu būdu nebūsią išganyti mano tėvas, mano brolis ir beveik visi mano geriausi draugai". Ir meta krikščionybei labai skaudžius žodžius: "And this is a damnable doctrine". Be jokios abejonės, Darvinas žymiai prisidėjo prie mūsų universitetų, gydytojų, gamtininkų subedievinimo. Jau buvo tokia mada, kad tas, kuris nori būti tikras mokslininkas, gamtininkas, gydytojas, fizikas, nuo krikščionybės atsisakydavo, ir visas tas procesas eidavo mokslo priedanga.

Be to, darvinizmas pasidarė integraline dialektinio komunistų materializmo dalimi. Marksas ir Engelsas atmetė vadinamąjį "vulgarinį materializmą", kurį išpažino graikų filosofai, kaip Demokritas ir Epikuras, ir Romos poetas Lukrecijus. Jų medžiaga neturėjo kitokio judėjimo, tik atomus. Tas pats materializmas buvo propaguojamas Prancūzijoje aštuonioliktajame šimtmetyje: pvz. La Mettrie, Diderot, Helvetius ir Holbach. Vokiečių materializmas atrado savo atstovą Feuerbache. Leninas buvo giliai įsitikinęs, kad komunistų partija turi turėti savo filosofiją. Leninas su Plechanovu įnešė ' Markso ir Engelso dialektinį materializmą rusų nihilistų elementus, kaip antai Pisarevo, Čeniševskio, Dobroliubovo, Nečajevo ir Tkačevo. Kaip Hegelis pripažino idėjų pasaulyje tezę, antitezę ir sintezę, taip lygiai toks pat procesas vyksta ir gamtos biologiniame gyvenime. Gamta savyje turi visas jėgas, kad galėtų vykti evoliucija, joje glūdi visi gamtos dėsniai. Svarbiausias gamtos evoliucijos faktorius yra Darvino gamtos atranka (Natural Selection). Ta atranka iššaukia naujų rūšių susidarymą ir gyvulių ir augalų pasaulyje. Pradžioje Darvinas labai priešinosi ir nenorėjo matyti kitų jėgų naujoms rūšims susidaryti, tik natūralinę selekciją, bet gyvenimo gale, kitų gamtininkų spiriamas, pripažino, kad ir kitos jėgos gali naujų rūšių (species) sukurti. Viena iš jų yra Lamarcko pažiūra kad naujos organų funkcijos, tų organų naudojimas ir nenaudojimas gali naujas gyvulių ir augalų rūšis sukurti. Taip pat Darvinas pripažino, kad gamtos aplinkuma (drėgmė, temperatūra, vanduo — jūrų ir upių) adapcijos keliu gali naujas rūšis sukurti ir tokiu būdu gamtos evoliucijai padėti. Naujos įsigytos ypatybės neturėtų reikšmės evoliucijoje, jeigu tėvai jų negalėtų perduoti vaikams. Tėvai kitaip negali perduoti savo ypatybių, kaip tik generacijos keliu. Darvinas manė, kad kiekviena kūno dalis (soma — kūnas), kiekvienas organas siunčia kokias dalytes į lyties pradus, kuriais paskui tos įsigytos ypatybės pereis į padermę, į vaikus. Ta teorija vadinasi **pangenese** ir stengiasi išaiškinti ir pripažįsta, kad tėvų įsigytos ypatybės pereina į vaikus. Mes, kurie pripažįstame Mendelio dėsnius (chromosomus, genus, tuos paveldėjimo faktorius), nepriimame pangenesės. Tėvai negali perduoti įsigytų ypatybių vaikams, o tik tas ypatybes, kurios yra genuose. Naujų rūšių atsiradimas pagal Mendelį neina naujų varijantų natūraline atranka, bet mutacijos keliu, t. y. naujų genų įvedimu bekryžiuojant tėvus.

Kas neseka gamtos mokslų eigos, gal neskirs didelės svarbos čia išdėstytoms mintims, bet tikrumoje dėl tų skirtumų kilo didelis pasidalinimas tarp komunistinių kraštų gamtos mokslo ir tarp demokratinių kraštų. Kremlius išvadino ir išpravardžiavo Vakarų genetiką kapitalistų, buržujų, fašistų, idealistų (vadinas, ne materialistų), metafizikų mokslu, o savo darviniškąjį mičurinizmą (Mičurinas — naujų laikų komunistų gamtininkas) ir Lysenko (dar tebegyvenąs Rusijos gamtininkas) — komunistų mokslu ir mokslininku. Rusai turėjo labai žymių Mendelio genetikos mokslininkų, kaip N. I. Vavilovą ir kt., bet jie visi išnyko, dingo, kaip paprastai pas komunistus dingsta tie, kurie jiems nepatinka. Vakarų mokslininkai savęs klausia, kodėl Mendelio genetika iki 1930 m. buvo rusams gera, o po to pasidarė nebegera, kodėl komunistų partija atėmė mokslininkams tyrinėjimo laisvę, kodėl suskaldė mokslą kuris buvo belikęs vienintelis ryšys, jungęs žmoniją: juk gamta ir gamtos faktai yra tie patys visur — ir Rytuose ir Vakaruose. Rusų gamtininkai pradėjo skelbti nepaprastus išradimus: jie, girdi, pavertę kviečius į rugius, tik keisdami išorines sąlygas, neatsižvelgiant į Mendelio hibridizacjos dėsnus ir pan. Kaip tai išaiškint? Pirma, gal Stalinas ir dabar Chruščiovas perdaug pasitikėjo Mičurinu ir Lysenko. Antra, jie visus gamtos reiškinius aiškina dialektinio materializmo šviesoje. Dialektinis materializmas priklauso prie komunistinės ortodoksijos: tai dogma, kurios niekas negali paliesti ir diskutuoti. Trečia, mendelizmas su savo chromosomais, genais — tais paveldėjimo faktoriais — yra ne žmonių galioje o laisvoje valioje. Jeigu paveldėjai iš tėvų talentus, gabumus ir sveiką protą, tai turėsi tas dovanas, o jeigu ne — jų pats nesukursi. Todėl komunistams mendelizmas atrodo kaip kokia predestinacija. Žmogus pasidaro bejėgis, jis negali savo likimo laisvai pagal savo norus kurti. O Mičurino darvinizmas moko, kad augalų, gyvulių ir pačių žmonių likimas, ateitis priklauso nuo gerų aplinkybių, nuo išorinių veiksnių: nuo maisto nuo temperatūros, drėgmės, nuo vitaminų, hormonų, nuo komunistinio auklėjimo.

Dabar dar grįžkime prie paties Darvino. Jis prisipažįsta, kad kelionė aplink pasaulį nulėmė visą jo gyvenimą. "Beagle" buvo jo universitetas. Kelionė tęsėsi penkerius metus.

Sugrįžęs Darvinas sutvarkė savo kelionės raštus, atsiminimus. Suskirstė savo augalų, gyvulių kolekciją. 1839 metais vedė savo giminaitę Emmą Wedgwood, kuri labai Darviną globojo, mylėjo, žiūrėjo. O jam tokia globa buvo labai reikalinga. Darvinas keliaudamas aplink pasaulį, labai sirgo jūros liga, ir nuo to laiko jau niekados nebeatgavo sveikatos. Ir šiandieną gydytojai nežino, kokia liga jis sirgo: manoma, kad jo liga buvo ant nervinio pagrindo, dažniausiai aiškinama psichoanalitiškai.

1842 m. jis įsigijo vilą Downe, netoli nuo Londono, kur pragyveno 40 metų, visų globojamas, gerbiamas, mylimas ir augštinamas. Vedė nepaprastai tvarkingą gyvenimą, vakare 10 val. atsiguldavęs, o rytmetį 5 val. keldavęs. Daug studijavo, daug eksperimentų darė savo parke, savo sode ir darže. Daug knygų prirašė. Vengė visokių iškilmių, didelių suėjimų, pasitenkindamas vien savųjų draugyste ir meile. Tokiu būdu ir su savo menka svei-

kata galėjo ilgai gyventi ir daug dirbti. Kiti mano, kad kaip tik dėl ligos tiek daug nudirbo, nes dėl jos išvengė suseklėjimo, pasaulio tuštybės, o niekur neidamas, negaišino laiko ir daug galėjo dirbti. Visi pažymi jo kuklumą ir priskiria jam "intellectual dignity" ir "perfect gentleman". Tai ir buvusi jo religija. Mirė sulaukęs 73 metų. Į laidotuves suvažiavo mokslininkai iš įvairių kraštų. Kadangi Darvinas gyveno taip užsidaręs, tai pasaulis nebuvo turėjęs progos jo pagerbti gyvo. Dabar bent mirusį norėjo išaugštinti. Nors Darvinas krikščionybės nemėgo, bet vistik protestantų bažnyčia suteikė labai krikščioniškas laidotuves, priėmė į Westminster Abbey ir paguldė netoli nuo Newtono kapo.

Darvinizmo Įvertinimas

Pats Darvinas žinojo, kad nevisos tos evoliucijos mintys priklauso jam vienam. Jau graikų filosofai žinojo, kad gyviai keičiasi. Jie taip toli ėjo, jog manė, kad iš negyvos gamtos gali pasidaryti gyvi padarai, — tai jie vadino **generatio spontanea**. Vėliau šv. Augustinas ir šv. Tomas Akvinietis manė, kad iš negyvos pūvančios mėsos pasidaro kirmėlės. Tik Pasteuras galutinai savo eksperimentais įrodė, kad gamtoje nėra gyvių, — nei kirmėlaičių, nei vabzdžių, pagaliau nei bakterijų, — kurie prasidėtų iš negyvos medžiagos. Paskui Virchovas apibendrino tais posakiais; **Omne ovum ex ovo,** arba **omnis cellula ex cellula**, kiekvienas gyvis gali kilti tik iš gyvio. Darvino svarba yra ta, kad jis iškėlė tą **genetišką procesą,** t. y. kad visi augalai ir gyvuliai, pagaliau ir pats žmogus turi ryšių su visais tais gyviais ir augalais, kurie gyveno milijonus milijonų metų prieš mus. Pirmiau pasaulis buvo statiškas, o Darvinas padarė pasaulį, gamtą dinamišką, jis įveda į pasaulį, į visatą genetišką procesą, t. y. gimimo keliu eina iš generacijos į generacijas per milijonus milijonų metų universalinis procesas, visose gyvybės srityse, kuriam turi pasiduoti ir negyvoji gamta, tarnaudama gyvajai, dar kitais žodžiais tariant **gamtai davė istoriją.**

Darvinas visas mokslo šakas padarė nepaprastai vaisingas ir visas tas šakas surišo tarp savęs. Ne tas Darvine ypatingai svarbu, kad jis gamtos kolekcijas turėjo, kad kai kurias rūšis aprašė, bet jo svarba yra tame, kad jis davė mokslininkams **naują mąstymo būdą,** visiškai **naują metodą.** Jis išmokė,kaip reikia žiūrėti į gamtą. Kaip tik su jo metodu per šitą paskutinį šimtmetį daugiau padaryta išradimų, negu prieš jį tūkstančiais metų. Kaip tik Darvino dėka žmonija pamilo gamtą, ją pradėjo su meile studijuoti, todėl gamtoje atrado žmogus daug slėpinių, daug gilių dalykų, taip kad šiandieną paprasti piliečiai nebegali pasivyti, ką tie mokslo didvyriai savo atominėse laboratorijose mato ir žino. Prieš Darviną gamta buvo kaip koks sandėlis, kuriame daugiau ar mažiau gali būti daiktų: ar vienas gyvulėlis bus daugiau ar mažiau, nesvarbu. Dabar to nebėra. Šiandieną mums kiekvienas naujas vabzdelis, ar paukštelis, ar žuvytė, ar koki šliužo geldutė, iš žemės gilumos iškasta, yra didelis turtas: mes tuojau savęs klausiame, kur jį įjungti ir ką jis mums gali pasakyti.

Per Darviną ne tik gamtos mokslai praturtėjo, bet ir kitos žmogaus žinojimo šakos, kaip antai: filosofija, teisė, teologija ir Šventas Raštas. Ir filosofams ir teologams ir šv. Rašto žinovams Darvinas daug davė darbo ir galvosūkio.

Todėl teisingai galima pasakyti, kad praeitasis šimtmetis gamtos moksluose buvo Darvino šimtmetis, dar pilniau pasakius, buvo Darvino-Wallace šimtmetis, nes Alfredas Russel Wallace (1825-1913) su savo knyga "On the Tendency of Varieties to Depart Infinitely from the Original Type" (1858) ir savo patarimais paragino Darviną parašyti tą garsią knygą: **Origin of Species,** kuri išėjo 1859 m. lapkričio mėnesį.

Darvinas buvo didelis žmogus ir, kaip prieš mokslininką, visas kultūringas pasaulis lenkia prieš jį savo galvą.

J. Venckus, S. J.

DR. P. REKLAIČIO MOKSLINIAI DARBAI VOKIETIJOJE

Vokietijoje, Stuttgart-Bad Cann-Stadt gyvenantis dr. P. Reklaitis yra vienas iš nedaugelio gabiųjų mūsų meno teoretikų su pilnu akademiniu išsilavinimu. Lietuvių visuomenė dr. P. Reklaitį per gana trumpą laiką jau gerai pažino iš Liet. Enciklopedijoje, Aiduose ir kit. išspausdintų jo raštų, paremtų rimtu moksliniu paruošimu, o taip pat retos ir naujos medžiagos pateikimu. Reikia džiaugtis, kas Vokietijoje, kur iš mokslo darbuotojų reikalaujama ypatingai didelių kvalifikacijų, dr. P. Reklaičio gabumai yra pastebėti ir tinkamai įvertinti. Vokiečių mokslo institucijų dėka jis turi galimybę, nors ir būdamas svetimtaučiu, visiškai atsidėti moksliniams darbams ir studijoms. Gaudamas pavedimus atlikti atskiras mokslines studijas ir materialiai remiamas, jau daugiau kaip penkeri metai, pašalinių darbų netrukdomas jis visą savo laiką skiria vien meno istorijai.

Pagrindinį dr. P. Reklaičio darbą sudaro ruošimas plataus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos meno paminklų analitinio aprašymo vokiečių kalba J. G. Herderio Institutui Marburge. Kadangi objektai, gyvenant užsienyje, nėra prieinami, tai šis jo darbas turi daugiau ligšiolinių tyrinėjimų apžvalgos ir kritikos pobūdį. Šio darbo rezultatas konkrečiai atrodo kaip serija iliustruotų studijų, kurios galėtų būti išleistos atskiromis monografijomis. Iš jau užbaigtų darbų yra: 1) "Die Burgen und Schloesser in Litauen", 2) "Die Burgkirchen in Litauen", baigiama 3) "Die Kloester in Litauen" ir dar numatyta 4) "Einfuehrung in die Kunstgeschichte des Grossfuerstentum Litauen". Paskutiniajam darbui didesnė dalis medžiagos jau paruošta ir ji numatoma išspausdinti "Zeitschrift fuer Ostforschung".

Antrą dr. P. Reklaičio darbą sudaro bendradarbiavimas Vidurio Rytų Europos meno atlasui ("Kunstatlas fuer das Ostmitteleuropa"), kuris kartografiškai ir tekstu apims visus meno paminklus nuo XI iki XVI amžiaus — nuo Adrijos jūros iki Suomijos (išskiriant pačią Rusiją). Atlaso redaktoriai yra prof. dr. Dagobert Frey ir prof. dr. G. Grundmann. Ruošia apie 15 bendradarbių kolegija, kurių tarpe yra tokių žymių meno istorikų kaip prof. E. Gall ir prof. Sedlmayer. Iš svetimtaučių, be dr. P. Reklaičio, yra dar vienas rusas ir vienas vengras. Kolegijos suvažiavime Marburge, kur buvo aptariama darbo metodai, dr. P. Reklaičiui teko pirmajam paruošti Lietuvos medžiagą, t.y. sąrašus oleatams pagal paminklų motyvus (įvairios konstrukcijos rūšys, medžiaga, paskirtis ir kit.), specialų tekstą ir bibliografiją. Pagal dr. P. Reklaičio duomenis žemėlapiai jau nubraižyti Hamburge. Nors tas įnašas savo apimtimi buvo ir nedidelis, bet, kaip pats pirmasis, tarnavo pavyzdžiu kitiems. Sekantieji jo darbai šiam atlasui apims kitas Rytų Europos provincijas — Ukrainą, dalį Lenkijos, Valuinės paminklų katalogą ir bibliografiją.

V. V.

RELIGINIS GYVENIMAS

GIESMĖMS REIKIA VADOVŲ

Bažnyčia be giesmių yra nebylė, yra kaip pamokslininkas be balso, kaip muzikas be instrumento. Jeigu šiokiadieniais tylios mišios gali būti nesunkiai pakeliamos, tai sekmadieniais ir šventadieniais, ypatingus atvejus išskiriant, jos sudarytų slegiančią nuotaiką, nuolat pasikartojančios sukeltų įspūdį, kad laikomos, tarsi tik bėdai nuvaryti ir nustumti nemaloniai pareigai.

Giesmės sužadina žmonių apsnūdusią dvasią, padeda išjudinti ir sustiprinti sielos ir kūno jėgas. Bendrai giedamos, jos žmones apsupa vienybės dvasia ir padeda artimo meilei stiprėti. Iš vieningų krūtinių besklindančios, jos suteikia daugiau drąsos ir pasiryžimo pilkame gyvenime labiau aukotis už savo dvasinius idealus. Tokio padrąsinimo šiandien reikia labai daug kur.

Bendrai švenčiamoms pamaldoms gražiai pravesti yra būtinai reikalingas vadovas, dvasiškis ar pasaulietis, kuris supranta šv. aukos prasmę ir gerai pažįsta pamaldų eigą, kuriam maldos ir giesmės yra savos, kuris moka jas tinkamai derinti prie pamaldų. Celebrantas pats vienas, kad ir gerai mokąs giedoti ir organizuoti pamaldų pravedimą, nuo altoriaus ne visuomet galės tikinčiųjų masei pamaldų eigoje tinkamai vadovauti. Nuo gero bendrai švenčiamoms pamaldoms vadovavimo priklauso jų išorinis ir vidinis pasisekimas bei patrauklumas. Tebūna leista papasakoti šis tas iš praktikos. Sekantis pavyzdys yra ne iš eilinių aplinkybių, tad veiks labiau įtikinančiai.

Pereitų metų antroje vasaros pusėje turėjau progos vokišku laivu "Seven Seas" plūduriuoti per "didžiąją balą" iš Europos Kanados link. Jūra buvo palyginamai rami. Keleiviai kelių tautybių ir įvairaus "plauko". Tarp kitų uždavinių laivo kapelionui teko rūpintis pamaldų organizavimu ir pravedimu. Kelionės laikotarpyje buvo du sekmadieniai ir Marijos į dangų paėmimo šventė, kuri kai kuriuose kraštuose nėra švenčiama, tačiau laive ją šventėme. Penkiems šimtams kat. keleivių reikėjo šventadieniais dvejas mišias pravesti. Amerikoniškų keleivių tarpe buvo vienas klebonas iš Toledo, tvirtas vyras. Mano užvadavimui jis laikė mišias mažajame salone. Būdamas laisvas, tuo metu galėjau "diriguoti" šių pamaldų pravedimą su maldomis ir giesmėmis. Penkios vokiškos kilmės seserys iš Čikagos ir kitur mielai pagelbėjo angliškai. Tokiu būdu angliškai kalbančioji keleivių grupė buvo labai patenkinta, kad šventą dieną jų mišios buvo iškilmingesnės negu šiokiadieniais.

Katalikus keleivius laive sudarė trys grupės: vokiečiai, prancūzai ir amerikiečiai-anglai. Kaipgi visiems kartu pravesti mišias didžiajame ("žaliame") salone? Aišku, be giesmių ir garsiai kalbamų maldų jos nieku neišsiskirs nuo visai tylių šiokiadienio pamaldų. Reikia tad ieškoti pagalbos. Iš prancūziško kanadiečio jaunimo susidarė grupė giesmėms prancūziškai sugiedoti. Vokišką grupę sudaryti buvo lengva man pačiam. Sutartą valandą susirinkome konkrečiai aptarti ir nustatyti bendrųjų mišių "programos". Kanadietis klierikas apsiėmė vadovauti maldoms prancūziškai, jas garsiai paskaityti. Susitarėme dėl giesmių. Pasitikrinome, ar jos be kliūčių bus išgiedamos. Pasirodė, kad ir čia atsarga gėdos nedaro. Daugelis kanadiečių gerai temokėjo tik pirmą giesmės posmelį. Antrą ir trečią teko dasimokyti arba užsirašyti. Vokiškoji grupė tokios bėdos neturėjo. Laive buvo vokiškų giesmynėlių (Einheitslieder).

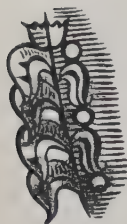
Šv. mišios yra viršiautinė auka. Jose vartojamoji aukojimo kalba yra lotyniškoji. Be vokiečių, prancūzų ir anglų laive radosi ir kitų tautybių. Negalint kitų kalbų į organizuojamas pamaldas įjungti, ypač dėl tų keleivių nedidelio skaičiaus ir nesusiklausymo, pasiryžta įtraukti bent pora giesmių lotyniškai. Grynai amerikietiškai-angliškoji grupė buvo į giedojimą nelabai linkusi. Jai užteko bendrų lotyniškų giesmių.

Tokiu būdu gana greitai buvo viskas konkrečiai nustatyta ir mišių eigos tvarka užsirašyta. Trys laivo muzikantai gavo giesmes, užrašytas eilės tvarka, kad galėtų su instrumentais palydėti. Numatyta, kad bus nemaža prie Dievo stalo. Taigi reikėjo dar vienos giesmės, dalinant šv. komuniją. Pasiūlyta "Panis angelicus" solo su instrumentu.

Visa mišių eiga buvo užpildyta maldomis ir giesmėmis, nepaliekant jokios nereikalingos spragos. Štai toji programa. Mišių pradžioje lotyniška giesmė. Introitas garsiai skaitomas prancūziškai. Kyrie kalba celebrantas pakaitomis su visais. Gloria — giedama atitinkama vokiška giesmė, nes prancūziškai nesurasta tinkamos. Mišių malda kalbama garsiai prancūziškai. Taip pat epistolė, gradualas ir evangelija. Credo — giedama prancūziška giesmė. Celebrantui į Dominus vobiscum ir kita atsakinėja visi. Aukojimui gieda vokiečių grupė atnašavimo giesmę. Secreta ir praefatia kalbama garsiai prancūziškai, ir tada vėl įsijungia prancūziška grupė su sava giesme. Po konsekracijos seka eucharistinė giesmė lotyniškai. Pater noster garsiai kalbamas lotyniškai, sekančios maldos prancūziškai. Komuniją dalinant kanadietė solistė išpildo "Panis angelicus" su pamaldžiu nusiteikimu. Išdalinus komuniją, suskamba atitinkama trumpa vokiška giesmė, tada vėl mišių malda ir, užbaigai, giesmė į Dievo Motiną prancūziškai.

Su mažais pakeitimais buvo bendrosios mišios pravestos du kartu panašiai ir gana sklandžiai, nors daugumas dalyvių prie tokios "tvarkos" iš anksčiau nebuvo pripratę. Daugumui dalyvių toksai mišių šventimo būdas buvo naujas. Nepaisant salės ir aplinkos nepatogumo, pamaldų dalyviai juo buvo labai patenkinti ir pakartotinai man tai pareiškė. Man buvo malonu iš anksto konstatuoti vadovaujančių asmenų prielankumą ir paslankumą tokiam neįprastam žingsniui neįprastose sąlygose. Dalyko supratimas ir vadovų susiklausymas bei sutarimas garantavo pamaldų pasisekimą ir, apskritai, visuomet laiduoja kokio nors naujo dalyko pravedimą. Be šitų sąlygų, žinoma, negalima laukti tinkamų darbo vaisių.

Argi nebūtų galima ir pas mus, lietuvius, Dievo garbei pašvęsti daugiau rūpesčio? Nenorėčiau kritikuoti atskirų faktų. Tačiau vieną dalyką turiu iškelti. Lietuviams dažnai trūksta supratimo ir sugebėjimo tinkamai pravesti bendruome-

VISUOMENINIS GYVENIMAS

KANADOS LIETUVIAI

(Pabaiga)

Kanados Lietuvių Bendruomenės Šalpos Fondas

Jo steigimasis, pradinis darbas ir išaugimas KLB šalpos fondo centro komiteto pirmojo pirmininko L. Tamošausko Kanados lietuvių antrosios dienos almanachėlyje šitaip aptartas ir nusakytas:

Šalpos fondo centro komitetą KLB krašto valdyba pradėjo organizuoti 1952 m. gruodžio mėn. Tačiau kol buvo sudarytas centro komitetas, paruošta provizorinis šalpos fondo statutas, praėjo kiek laiko, ir tik 1953 m. vasario 22 d. buvo pirmas centro komiteto posėdis, kuriame pareigomis pasiskirstyta šitaip: L. Tamošauskas — pirmininkas, dr. E. Norvaišienė — I vicepirm., V. Anysienė — II vicepirm., B.S. Barcevičius — sekretorius, O. Indrelienė — iždininkė, M.F. Jokubynienė — informacijos reikalų vadovė, V. Šadreika — ūkio vadovas ir kun. dr. J. Gutauskas ir E. Gaputytė — nariai. Metų bėgyje M. F. Jokubynienei dėl nesveikatos, V. Šadreikai ir E. Gaputytei dėl studijų pasitraukus, jų vieton buvo pakviesti inform. vadovais A. Gurevičius ir inž. P. Lelis, ūkio vadovu — V. Sonda.

Šalpos fondo tikslas yra šelpti į vargą patekusius Kanados lietuvius bei jų šeimas, už Kanados ribų varge gyvenančius lietuvius (daugiausia turėta galvoj Vokietijoje likę tautiečiai) ir šelpti besimokantį, materialinės paramos reikalingą jaunimą ir švietimo institucijas.

Vyriausias šalpos fondo organas — centro komitetas KLB krašto valdybos sudaromos vieneriems metams. Kiekvienoj apylinkėj sudaryti apylinkių šalpos komitetai.

Suorganizuotas fondo centro komitetas ėmėsi darbo, ir labai energingai. Jau tų pat metų gegužės mėn. pabaigoje komitetas nusistatė bent už 1,000 dolerių pasiųsti į Vokietiją lietuviams cukraus. Užsibrėžtoji suma buvo surinkta ir rugpjūčio mėn. pradžioje, Kanados lietuvių vardu, per BALF-ą į Vokietiją buvo pasiųsta už 1,000 dol. 13,158 svarai cukraus.

Per pirmuosius savo gyvavimo metus šalpos fondas, uoliai remiamas aukomis iš apylinkių ir kitų organizacijų, gavo pajamų $3258.11. Buvo išleista, be 1,000 dol. cukrui, $812.00 vargo mokykloms, $275.00 labiausiai šalpos reikalingiems Vokietijoje ir $100.00 vienam studentui Vokietijoje.

Be to, tuo pat laiku pasiruošta už stambią sumą pasiųsti taukų Vokietijon. Be viso šito, tuojau buvo padaryta rūbų ir avalynės rinkliava ir pasiųsta į Vokietiją 4700 svarų rūbų bei apavo.

Tai pradinė šalpos fondo veikla. Ligi šiol toji veikla labai smarkiai paplatėjo, ir darbas įėjo į įprastas vėžes. KLB šalpos fondas savo ranka siekia vargstančius lietuvius visur — ne tik Kanadoj, Vokietijoj ir kitur, ber ir Sibiro tolumoj.

Šalpos fondo centro valdybos buveinė yra Torontas.

Fondo darbas čia nesikryžiuoja su kitų šalpos organizacijų veikla. Pvz. Toronte yra gražiai veikianti lietuvių moterų šalpos grupė "Daina". Ji pasiėmė Vokietijoj prieglaudose esančių lietuvių senelių šelpimą. Čia veikia ir šalpos organizacija "Caritas" — ir jai darbo užtenka.

Lietuviška sportinė veikla Kanadoje

Pasirodžius mano minėtam rašiniui "Aiduose", žinomas mūsų sportinės veiklos veteranas Br. Keturakis "Naujienų" dienraštyje (1958.II.26) parašė šitaip;

"1957 m. Aidų nr. 10 "Visuomeninis gyvenimas" str. Kanados lietuviai, mūsų darbštusis žurnalistas p. Pr. Alšėnas, labai gražiai ir išsamiai aprašo Kanados lietuvių veiklą, su jos kultūrinėmis, visuomeninėmis organizacijomis, bet pačiai sportinei veiklai vos 3-5 eilutės, kuriose pažymima, jog yra sp. kl. Vytis ir Vaitonio laimėjimas Kanados šachmatų meisterystėj. O

---

niškas pamaldas, ypač mišias. O su giesmėmis — tai tikras vargas! Visur giedamos vis tos pačios kelios giesmelės, galima sakyti, tuo būdu beveik jau subanalintos. Dažnai tai dar pablogina melodijos ritminis sutąsymas arba per lėtas giedojimas.

Giesmių mokymo organizavime ir bendruomeniškai švenčiamų pamaldų pravedime lietuviams būtinai reikia naujų religinių ir liturginių impulsų, naujo vėjo. Pirmiausia to reikia vadovams ir organizatoriams, visiems atsakingiems asmenims, kurių yra teisė ir pareiga ruošti betkokias pamaldas bažnyčioje ar šalia jos. Svarbiausia yra įžvelgti bendruomeniško mišių šventimo prasmę ir vertę, išmokti daugiau atitinkamų giesmių ir kitus jų pamokyti.

Gražus bendruomeniškai švenčiamų pamaldų su giesmėmis ir maldomis pravedimas yra darbas, svarbesnis net už kai kuriuos kitus svarbiais laikomus darbus. Savo pavyzdžiu tai įrodė šv. Grigalius Didysis, kuris šalia popiežiavimo patsai jaunimą mokė giedoti. Šito darbo ėmėsi didysis Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis. Giesmių pagalba atnaujinti pasaulį rūpinosi Venecijos patrijarchas Sarto; patsai mokė klierikus liturginio giedojimo. Išrinktas popiežiumi, šitą svarbų uždavinį vykdė toliau, leisdamas atitinkamus potvarkius giedojimo reikalu visai K. Bažnyčiai.

Giesmėms parašyti reikia poetų ir muzikų. Sukurtos giesmės tačiau lieka be gyvybės, numiršta ir būna palaidojamos archyvo dulkėse. jeigu gyvi žmonės joms nesuteikia gyvybės, jeigu jomis nesidomi ir praktiškame gyvenime jų nevartoja. Jų išmokti, praktiškame gyvenime joms palaikyti ir gaivinti reikia giedojimo reikšmę suprantančių ir giedoti mokančių vadovų. Tačiau jie iš dangaus nekrinta, Juos gimdo tik atsakingų veiksnių religiniai tautiniai ir kultūriniai tikslai, kuriems siekti kiek galima dažniau panaudojamos ir giesmės. Juos skatina, palaiko ir įgalina tinkamai giedojimo kultivavimui pasiruošti kitų teikiama moralinė ir medžiaginė parama. Vien muzika ir giesmėm nepasisotina nė didžiausias idealistas. Giesmėms reikia daug vadovų su liturginiu ir muzikiniu pasiruošimu. Giedojimo reikšmei suprast ir jam palaikyti jų reikia dar daugiau.

Kun. K. Senkus

kurgi Aušros sp. klubas, Montrealio Tauras, kur jų aktyvo balansas sportiniame lietuvių gyvenime, dalinai ir už jo sienų, kur Kanados Pabaltiečių Sporto Fed-jos kasmetiniai pasirodymai, pati Kanados Sporto Apygarda ir, sakysime, toji minima Vytis, kuri jau perlipo 100 narių ir Toronto lietuviškoje plotmėje yra viena iš pirmaujančių?"

Taigi dabar noriu atsiteisti ir parašyti šiek tiek plačiau. Tiesa, jau šiek tiek šviesos įneša ir Br. Keturakis savo mintimis. O dabar — štai mano priedas.

Stengiantis atsekti Kanadoje lietuviškosios sportinės veiklos suaktyvėjimą, reikia grįžti maždaug dešimtmetį atgal, t.y. į 1948 m. vasarą, kada, į Torontą atvykus pirmiesiems pokario lietuviams, kurie užbaigė sutartis miškuose, aukso kasyklose ir ūkiuose, kilo mintis susitelkti į būrelį, kuris planingai galėtų kultyvuoti žaidimus naujame krašte. Šios minties sumanytojas A. Kernius 1948 m. rugpjūčio 9 d. sušaukė pirmąjį susirinkimą, kuriame ir užsimezgė sporto klubo Vyties branduolys.

1949 m. viduryje, klubo valdyboje esant K. Sapočkinui, B. Grabėnaitei ir J. Gaižučiui, klubas išsiplėtė į šias gausingas sekcijas: krepšinio, vyrų ir jaunių futbolo, vyrų ir moterų tinklinio, vyrų ir jaunių stalo teniso ir šachmatininkų.

Šios sekcijos ir likusios klubo sportinės veiklos pagrindu, išsiplėsdamos ar susiaurėdamos savo apimtimi.

Persiritęs per dešimtmetį, klubas jau drąsiai gali pasidžiaugti savo veikla. Per tuos metus jo eilėse glaudėsi gausus Toronto lietuvių jaunuomenės būrys, kuris, be fizinio lavinimosi idėjos, atidavė savo duoklę ir lietuviškumo išlaikymui Kanadoje. Savo sportinėmis varžybomis tarp lietuviškų klubų Šiaurės Amerikoje ir ypatingai aktyviai dalyvaudamas vietinėj sporto veikloj, jis pajėgė išpopuliarinti lietuvių vardą ir išskirti jį teigiamai iš daugelio svetimtaučių grupių, susispietusių Toronte.

Atskirose sporto šakose, pasirodant tarp svetimtaučių, pasiekta svarių laimėjimų, kurių tarpe iškeltina: šachmatų kanadinio meisterio vardas, kurį laimėjo P. Vaitonis.

1951 ir 1952 m. Toronto stalo teniso komandinių pirmenybių nugalėtojas, geriausias lietuvių žaidėjas Pr. Gvildys, ilgametis Toronto bei Ontario provincijos individualinis nugalėtojas; 3-čioji vieta 1950 m. Toronto futbolo pirmenybėse ir taip pat tais metais Cambel taurės finalistas; 1951 m. jaunių futbolo I-mojo rato nugalėtojas; Bathurst College Community krepšinio finalistai.

Toronto vytiečiams teko būti pionieriais, suorganizuojant 1951 m. pirmąsias Šiaurės Amerikos lietuvių sportininkų varžybas, kurios vėliau įėjo į kasmetinę tradiciją. Iš eilės rengėjais buvo Clevelando ir Čikagos lietuviai.

Tokia, maždaug, Kanados lietuvių sporto klubo Vyties maža "istorija". Čia veikia ir daugiau sportininkų vienetų. Štai apie Aušros sportinę veiklą "Draugo" skyriuj "Sporto Apžvalgoj" rašoma:

Kai kitos lietuviškos organizacijos pamažu lėtina savo veiklą, Kanados sporto klubai paskutinių trejų metų laikotarpyje parodė nepaprastą aktyvumą.

Sporto klubai šiandieną yra patraukliausios jaunimo organizacijos ir daugiausia prisideda prie lietuvių vardo populiarinimo kitataučių tarpe didžiuosiuose angliškuose laikraščiuose apie lietuvius rasdavome žinučių tik porą ar trejetą kartų per metus, Vasario 16 ar kito kokio minėjimo proga. Paskutiniais metais, dėka lietuviškųjų sporto klubų veiklos, ilgesnę ar trumpesnę žinutę, aprašančią lietuvių komandų rungtynes ir jų laimėjimus, randame beveik kiekvieną savaitę, o kartais — net keletą kartų savaitėj.

Kanadoj šiuo metu veikia keturi sporto klubai: Montrealyje — Tauras, Hamiltone — Kovas, Toronte — Vytis ir Aušra. Visi jie aktyviai dalyvauja lietuvių ir kitataučių sportinėje veikloje. Ypač veiklus yra Toronto sporto klubas Aušra, kuris per nepilnus ketverius savo gyvavimo metus subūrė daugiau kaip 200 lietuvių jaunuolių ir kiekvieną narį įjungė į aktyvią sportinę veiklą, kuri šiuo metu jau pasiekia itin gražių rezultatų.

Š. m. sausio 3-4 d.d. Toronte buvo pravestos Kanados sporto apygardos vyrų ir moterų krepšinio pirmenybės. Pirmenybių nugalėtojais vėl liko Aušra. Dalyvavo Rochesterio Sakalas, Hamiltono Kovas, Toronto Vytis ir Aušra.

Kitataučių sportinėj veikloj Aušra šiais metais dalyvauja su 8 krepšinio ir dviems stalo teniso komandomis. Komandos laikosi gerai ir keletas jų turi vilties išsikovoti čempijonatus.

Šaltiniai:

1) Metraštis "Kanados Lietuvių II Diena,
2) Kanados Lietuvių Mokyklų Programa,
3) Dienr. "Draugas" skyrius "Sporto Apžvalga".

Pranys Alšėnas

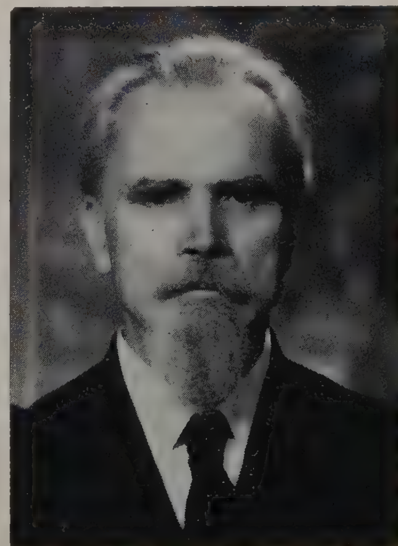
DIDĮJĮ KOOPERATININKĄ PRISIMENANT

(Pirmųjų mirties metinių sukakties proga)

Š. m. balandžio mėn. 22 d. suėjo vieneri metai, kai Kauno klinikose, ilgesnį laiką vėžio ligos kamuotas, mirė prof. Petras Šalčius, daugelio visai pagrįstai laikomas ir vadinamas Lietuvos kooperacijos tėvu. Išties, tokį vardą velionis tikrai yra pelnęs už savo, galima sakyti, viso gyvenimo darbuotę kooperacijos srityje, puoselėjant ir plečiant kooperatines idėjas Lietuvoje. Šioje srityje P. Šalčius veiklą laikė svarbesne tautai net ir už politinę karjerą, kuriai ne kartą buvo viliojamas ir kviečiamas.

Šiandien, bent trumpai norint prisiminti neeilinę asmenybę lietuviškajame ekonominiame ir kooperaciniame judėjime, būtų pravartu sustoti ties svarbesnėmis P. Šalčiaus gyvenimo datomis bei paliesti jo svarbesnės veiklos bruožus, kurie ir prisidėtų prie didžiojo kooperatininko asmenybės paryškinimo.

Petras Šalčius gimė 1893 m. sausio mėn. 25 d., Čiudiškiuose paprienėj, sodiečių Juozo Šalčiaus ir Pranutės Kavaliauskaitės šeimoje. Tėvai buvo tiek susipratę, jog ne tik kad nekliudė, bet ir skatino savo vaikus siekti augštąjį mokslą. Pradinį mokslą gavo 1902 m. Šilavote, toliau sekė Marijampolės gimnazija, kurią baigė 1913 m. Mokslo metu aktyviai dalyvavo nelegaliame moks-

Prof. Petras Šalčius

leivių aušrininkų judėjime bei reiškėsi kultūrinėje veikloje, rinko tautodailę Lietuvių Mokslo draugijai. 1910 m. įsijungia į lietuvių periodinę spaudą, nuo kurios jau nebenutolsta iki pat savo gyvenimo pabaigos. Kaip tik Marijampolės dienomis ir suformuoja savo gyvenimo didžiausiąją idėją: atsidėti lietuvių liaudies kultūriniam ir ekonominiam pakilimui. Lanko vietos "Žagrės" ūkininkų bendrovės susirinkimus, atidžiai seka pirmosios lietuvių valstiečių žemės ūkio parodos Marijampolėje suorganizavimą 1912 m.

Baigęs gimnaziją, daugelio to meto lietuvių inteligentų pėdomis, išvyksta akademinėms studijoms į Maskvą ir įstoja į teisių fakultetą, kuriame plačiai buvo dėstomi ekonomijos mokslo dalykai, jųjų tarpe ir kooperacija. Pas pasaulinio masto prof. V. Totomiancą P. Šalčius tampa pačiu uoliausiu studentu. Gi jo vienas seminarinis darbas, "Apie Lietuvos kooperaciją", 1916 m. susilaukia puikaus įvertinimo pas prof. Totomiancą. Tas darbas išspausdinamas Maskvos universiteto teisių fakulteto rinktiniuose seminariniuose darbuose. Prieš studijų pabaigą Maskvos universitete, P. Šalčius papildomai klauso atskirą augštosios kooperacijos kursą prie prof. Šeniavskio vardo universiteto. Čia mokomojo personalo tarpe sutinkamos tokios žymios anuometinės pavardės, kaip prof. Tuhan-Baranavskis, Čagnovas, Manuilovas Zeleznovas. Tai patys ryškiausi ano meto Rusijos ekonomistai.

Žinoma, tuo pat metu P. Šalčius dalyvauja ir Maskvos lietuvių studentų judėjime, skaito savo kolegoms paskaitas, prisideda prie "Santaros" laikraščio išleidimo 1917 m. Gi 1918 m. jis išlaiko valstybinius egzaminus, atlieka praktiką Rusijoje ir skuba grįžti Lietuvon, kurioje, nuo pat pirmosios atvykimo dienos, tuoj įsijungia į visokeriopą tėvynės atstatymo darbą, pirmoje eilėje tvirtai pasiryžęs visomis jėgomis organizuoti kooperatinį judėjimą. 1919 m. sudaromas kooperacijos departamentas prie prekybos ir pramonės ministerijos. Vadovybė, suprantama, atitenka P. Šalčiui. Pradedamas kooperatyvų steigimo skatinimas, tenka padėti jųjų organizavimui, instruktuoti, derinti visą naująjį sąjūdį. Petras Šalčius taip ir sukuria pirmąsias kooperatyvų sąjungas, įsteigia Kooperacijos banką (šiame darbe jam talkininkauja kitas kooperatinio judėjimo šalininkas — Zakarevičius).

Gana tvirta kooperacinio darbo pradžia pradėjo nepatikti kai ku-

RAŠYTOJA ANTANINA GUSTAITYTĖ-ŠALČIUVIENĖ

(1895 - 1958.IX.23)

Antanina Gustaitytė-Šalčiuvienė gimė Rutkiškiuose, Prienų valsčiuje. Pradžios mokyklą lankė Prienuose, o gimnaziją baigė Kaune dar prieš pirmą pasaulinį karą. Augštuosius pedagogikos kursus baigė Maskvoje, kur aktyviai dalyvavo lietuvių studentų veikloje. Grįžus į Lietuvą, mokytojavo Vilniaus gimnazijoje ir vėliau Kauno "Aušros" gimnazijoje. 1920-21 metais buvo išvykusi į Berlyną pagilinti savo žinių. Apie tą laiką pasirodė ir jos parašyti geografijos vadovėliai. Grožinėj literatūroj pradėjo reikštis dar mokyklos suole. Jos dėdė, poetas Motiejus Gustaitis, paskatino ją imtis didesnių dalykų. Iš pradžių ji pasirašinėjo Auksės slapyvardžiu, paskui gi — pavarde. Jos knygos: Laiko laiptai, Vingiai, Juozukas, Dvejopa Meilė, Sofija Vytautaitė (drama). 1922 m. ištekėjo už prof. Petro Šalčiaus, kuris mirė pernai balandžio mėnesį. Išaugino dukterį dr. Giedrę Sidrienę ir sūnų Algimantą — žurnalistą. A. Gustaitytė-Šalčiuvienė mirė ištikta širdies smūgio Kaune, savo bute.

riems įtakingiems stambiojo kapitalo atstovams ir, jų įsikišimu, nuo 1920 m. kooperacijos departamento darbas pradedamas riboti. Tada P. Šalčius pasitraukia iš tos įstaigos ir pereina dirbti į Lietuvos Kooperatyvų Sąjungą.

Pirmiausia steigiama vadinamoji Pakaunės vartotojų bendrovės sąjunga, kuri vėliau išaugo į visos Lietuvos vartotojų milžinišką sąjungą. Ši, savo ruožtu, įsijungia į Lietūkį. Prisimintina, kad P. Šalčius kaip tik ir buvo tos sąjungos ar tai valdybos ar tarybos pirmininku, pagrindiniu spiritus movens. Kaip taisyklė, jis visados būdavo išrenkamas ar deleguojamas atstovauti lietuviškajai kooperacijai to sąjūdžio pasauliniuose suvažiavimuose, konferencijose, pasitarimuose. P. Šalčius visados išrenkamas į Tarptautinę Kooperacijos Tarybą. Kooperaciniais klausimais rašinėja ir užsienio spaudai, daugiausia anglų kalba.

Atėjo laikas susirūpinti ir kvalifikuotų kooperatininkų — ekonomistų kadrų ruošimu. Kooperacijos srityje vargu ar kas galėtų pavaduoti P. Šalčių. 1922 m. jis kviečiamas Lietuvos universitete teisių fakultete dėstyti politinės ekonomijos mokslų, o įkūrus Ekonomijos fakultetą, jis skaito ir kooperaciją. Bet ir atsidėjęs daugiau moksliniam darbui, profesorius uoliai dalyvauja Lietūkio, Pienocentro, Lino, Kooperacijos banko valdybų ir tarybų darbe.

1940 m. Universiteto senato išrenkamas Vilniaus universiteto prorektoriumi. Įsiveržus Lietuvon rytiniam kaimynui, pašalinamas iš profesūros ir prorektoriaus pareigų ir paliekamas valandiniu kooperacijos lektoriumi. 1944 m. vėl kviečiamas skaityti Ekonomijos fakultete kai kurias mokslines disciplinas, o 1946 m. skiriamas Ekonomijos Instituto prie Mokslų Akademijos vyresniuoju moksliniu bendradarbiu. Bet 1950 m. apkaltinamas vilniškėje "Tiesoje" skleidžiąs "buržuazinę nacionalistinę ideologiją". To pakako, kad būtų išmestas gatvėn. Einant atlydžiui, 1956 m. sugrąžinamas Akademijon su visomis profesoriaus teisėmis. Ir, lyg nujausdamas artėjant saulėlydį, skuba tvarkyti bene patį stambiausiąjį savo mokslinį darbą, lyg ir vainikuojantį jo viso gyvenimo kooperacines pastangas, vardu "Lietuvos ūkio istorija iki 1917 m." Keletą mėnesių prieš jo mirtį, išeivijoje ruošiantis minėti prof. P. Šalčiaus 65 m. amžiaus sukaktį, vienas laikraštininkas buvo užklausęs patį profesorių, prašydamas pateikti keletą minčių apie savo nueitąjį kelią ir atliktą darbą. Štai būdingesni to atsakymo žodžiai: "Jokio pagerbimo nelaukiu ir nemėgstu. Per tą savo amželį ne mažai dirbau tai, ką laikiau savo Tėvynei būtiniausia — kooperatyvų organizavimą ir pedagoginį darbą. Savo laiku šis darbas turėjo nemažos reikšmės lietuvių žmonių gerovei ir susipratimui pakelti. Dabar į aną kooperatyvinį darbą manding neteisingai žiūrima, kaip į kapitalizmo stiprinimą. Argi? Daug mokslinio darbo nudirbau ir sovietiniais laikais. Trumpai tariant — netinginiavau..."

Skaudu, kad taip skubiai retėja eilės nuoširdžiųjų darbuotojų, kurie nepriklausomoje Lietuvoje, jos ekonominiame gyvenime, paliko didelį antspaudą ir kurių nuveiktas darbas bus ilgai dar jaučiamas. Netekome P. Šalčiaus ten, nebesugrįš tėvynėn kitas žymus kooperatininkas V. Kvieska, priglaustas šio kontinento žemės. Besisieloją ar bent seką lietuviškosios kooperacijos judėjimą dar gali džiaugtis šiame kontinente gyvenančiu taipgi didžiai nusipelniusiu kooperatininku J. Vilkaičiu ir kt. Tam tikras kooperacinis judėjimas galimas ir išeivijos gyvenimo sąlygose, kuris stiprintų lietuvių ekonominį pajėgumą ir nepriklausomybę, bet, deja jis ne taip jau daug randa pritarėjų ir visa eilė nemažų galimybių taip ir liekasi neišnaudotos, kitu atveju nebenorimos surasti. Šiuo metu, regis, jaunųjų tarpe dar vis nesutinkame asmenybių, kurios lietuviškąja kooperacija būtų tiek susidomėjusios, kiek a.a. Petras Šalčius. Tiesa ir bus ar tik ne toji, jog turėjome "kooperacijos tėvą", bet neturėsime "kooperacijos vaikų", tų, kurie sugebėtų suvokti viso to sąjūdžio reikšmę ir reikalingumą lietuviškajame gyvenime.

Al. Gimantas

VASAROS MERGAIČIŲ STOVYKLOS

Pernai vasarą stovyklavo iš eilės jau penkioliktoji lietuvaičių vasaros stovykla Putname, Conn., kuri yra vienas iš gražiausių mūsų išeivijos kultūrinio bei tautinio gyvenimo reiškinių. Tai yra didelio Nekalto Prasidėjimo Seserų rūpestingumo ir sugebėjimo organizuoti stovyklinį jaunimo gyvenimą vaisius. Ši mergaičių stovykla yra tapusi lietuvaičių tautinio sąmoninimo bei auklėjimo mokykla ir drauge poilsio vieta. Stovyklos penkiolikos metų sukakties proga verta bent trumpai susipažinti su nueitu keliu, jos veikimo metodais ir organizacija.

Pirmieji žingsniai

Nekalto Prasidėjimo Seserys pirmosios atkreipė rimtą dėmesį į nutaustantį čia gyvenančių išeivių lietuvių jaunimą ir pirmosios susirūpino sudaryti tinkamas sąlygas, kuriose jaunimas turėtų progos kiek galima daugiau patirti lietuviškos nuotaikos: laisvu vasaros laiku suburti mergaites į vienuolyno sodybą, kur per lietuviškas dainas, šokius, žaidimus ir lietuviškas pamokas galėtų semtis lietuviškos dvasios. Tuo būdu atsirado stovyklos idėja, kurios įgyvendinimas pareikalavo daug seserų kantrybės, ištvermės ir pasišventimo. Organizuojant stovyklą, reikėjo išspręsti keletą dalykų: stovyklos patalpų, programos, stovyklos vadovybės bei instruktorių ir pačių stovyklautojų. Pradžioje bene sunkiausias darbas buvo suburti mergaites į stovyklą, teko daug jėgų paskirti propagandai.

Stovyklos reikalui pirmiausią paramą seserys tikėjosi rasti pas lietuvių parapijų kunigus, tad kongregacijos delegatės vyko į Kunigų Vienybės seimą, kuris posėdžiavo Marianapolyje, lankėsi parapijose prašydamos moralinės paramos organizuojamai lietuvaičių stovyklai, taip pat rinko lietuviškų dainų bei šokių plokšteles ir tautinius rūbus.

Pirmasis stovyklos bandymas buvo 1943 m. Villa Maria name, kur kelios mergaitės praleido vasarą, bet be jokios programos. Tikroji pirmoji stovykla buvo suorganizuota 1944 m. liepos mėn., nesenai dar įsigytoje kongregacijos vienuolyno sodyboje, prie Putnamo, Conn. Pirmais metais nutiesti metodiniai bei organizaciniai stovyklos pagrindai, tačiau reikėjo devynerių metų praktikos, kol galutinai nusistatė stovyklos sistema. 1952 m. buvo jau atbaigtas stovyklos organizacinis ir darbo planas. Čia turėjo įtakos ir stovyklautojų pasikeitimas. Pradžioje stovyklavo tik čia gimusios lietuvaitės, nuo 1948 m. pradėjo rastis naujų ateivių dukrų, kurių skaičius didėjo, o čia gimusiųjų mažėjo. Šiandien naujų ateivių dukros sudaro 80 proc. visų stovyklautojų. Žinoma, kasmet kas nors naujo įvedama, gerinama, tobulinama, bet pagrindai palieka jau tie patys.

Stovyklos programa

Mergaičių vasaros stovykla yra darbo ir poilsio stovykla, pagrįsta įvairumu ir pačių mergaičių aktyvumu. Čia nėra tikras mokyklinis darbas, bet kažkoks vidurys tarp mokymosi ir žaidimo. Jaunimas bežaisdamas mokosi ir nejunta, kad jis apkraunamas tam tikru darbu. Visa diena yra planingai ir tiksliai sutvarkyta, kad jaunimas galėtų pailsėti ir naudingai laiką praleisti. Tokio amžiaus jaunimas didesniame būryje dar nepajėgia organizuoti užsiėmimų, tad jis be organizuoto užsiėmimo daugiau pavargsta, negu pailsi.

Mergaitės į stovyklą priimamos nuo 7 iki 16 m. amžiaus. Programinis stovyklos darbas paskirstytas į tris grupes pagal amžių: mažųjų (7-9 m.), vidutiniųjų (10-12 m.) ir vyresniųjų. Pagal tų grupių pajėgumą yra sudarytos ir pačios programos ir jų perteikimo būdai. Žaismingiausia yra jauniausiųjų programa.

Mergaitės mokomos lietuviškų dainų, tautiškų šokių bei žaidimų, lietuvių kalbos bei literatūros ir supažindinamos su rankdarbiais. Stovyklos metu mergaitės išmoksta keletą naujų lietuviškų dainų, kartais net čia pat sukomponuotų. Jau keliolika dainų yra sukurta stovykloje. Iš eilės dešimtį metų K. Marijošienė mergaites mokė tautiškų šokių ir žaidimų, iš kurių sudarydavo meninę programą per stovyklos uždarymą seserų pikniko metu. Jos parengiamą programa yra įgavusi specialų stilių ir yra derinama su tų metų žymesniais mūsų tautos įvykiais. Literatūros pamokoms parenkami tų metų jubilijatai ar laureatai. Vienas pasirinktas rašytojas gvildenamas savaitės bėgyje, o penktadieniais surengiama literatūros valandėlė. Stovyklautojos, liter. mokytojo vadovaujamos, atlieka programą: skaitydamos, deklamuodamos ar inscenizuodamos autoriaus kūrinius.

Iš mergaičių padarytų rankdarbių prieš stovyklos užbaigimą surengiama parodėlė ir skiriamos premijos geriausiems kiekvienos trijų grupių darbeliams.

Stovykla vyksta liepos mėn. ir trunka keturias savaites. Mergaitės priimamos dviems ar keturioms savaitėms. Po dviejų savaičių atsisveikinti su išvykstančiomis ir sutikti naujai atvykstančias rengiama meninė programėlė ir pagerbiamas kuris nors iš gyvų rašytojų. Jis ir asmeniškai stovyklautojoms pristatomas, kad mergaitės galėtų asmeniškai pažinti lietuvių rašytojus. Tuo būdu stovyklai buvo pristatyti šie rašytojai: A. Vaičiulaitis, J. Aistis, kan. M. Vaitkus, B. Brazdžionis, P. Jurkus, F. Kirša, K. Bradūnas, Albinas Baranauskas.

Du kartu savaitėje mergaitėms daromi pasikalbėjimai auklėjimo klausimu. Sekmadienių laisvalaikiais rodomi auklėjamo turinio filmai. Kartą savaitėje rengiami talentų vakarai ir laužai. Gražiomis dienomis stovyklos autobusu mergaitės vežamos maudytis į Websterio ežerą.

Didelės auklėjamos reikšmės turi rytmetiniai vėliavų pakėlimai ir vakariniai jų nuleidimai. Susirikiavusios mergaitės, dainuodamos stovyklos himną ("Žaidžia, juokiasi ir šoka mūsų šimtas iš visur"), žygiuoja prie vėliavų. Čia būrelių vadovių raportai, stovyklos vadovės pranešimai, pastabos. Per vėliavų nuleidimą stovyklautojos supažindinamos su atvykusiais stovyklos lankyti žymesniais svečiais.

Tautinį auklėjimą vainikuoja religinė praktika, surišta su gyvenimu. Kiekvieną dieną mergaitės klauso mišių, gieda lietuviškas giesmes, 90 proc. eina kasdien komunijos. Pamaldų metu stovyklos kapelionas sako trumpą pamokslėlį. Pamokslėliams parenkami ciklai: pvz. įvairios šventovės Lietuvoj (1957 m.), Lietuvos vyskupai (1958 m.). Nemokančios lietuviškai išpažinties, pamokomos.

Stovykla yra lietuviška; oficiali kalba yra lietuvių k. Pamokos, instrukcijos, vaidinimai, laužai ir visos meninės programos atliekamos tik lietuvių kalba. Kai atsiranda mažai suprantančių lietuviškai (pastaruoju metu jų skaičius daugėja), sudaromas atskiras būrelis, ir su juo atskirai užsiimama. Į stovyklą priimamos tik lietuvių tėvų dukros.

Savarankiškumo auklėjimas

Stovykla sudaro autonomišką jaunimo bendruomenę, kuri yra nepaprastai judri, įvairi, pilna džiaugsmo, darbo, naujų pažinčių ir savarankiško pasireiškimo. Čia jaunimas ne tik auklėjamas, bet pratinamas pats auklėtis. Stovyklos organizacija ir darbas paremtas pačių mergaičių veiksmingumu. Visa stovykla renka iš vyresniųjų tarpo stovyklos seniūnę. Tvarkos, drausmės tikslu mergaitės pagal amžių suskirstytos į mažus būrelius. Kiekvienas būrelis kas savaitę demokratišku būdu renka sau vadovę ir pagelbininkę. Būrelio vadovė atstovauja būreliui prie vėliavos, raportuoja apie jos būrelio dalyvaujančių mergaičių skaičių ir rūpinasi, kad jos vadovaujamas būrelis baigtų stovyklą pirmaujančiu. Lenktyniavimas skatinamas taškų sistema. Kiekvienas būrelis už švaros, tvarkos, punktualumo ir kitus ugdomuosius reikalavimus gauna tam tikrą taškų skaičių, arba jų netenka. Visa tai viešai pranešama per vėliavų nuleidimą. Visas būrelis atsako už savo nario tvarką ar netvarką.

Prie saviauklos ir demokratinio sąmoninimo daug prisideda ir iš vyresniųjų mergaičių parinktos pagelbininkės, kurių kasmet būna 8. Padėjėjos gelbsti palaikyti tvarką; jos padeda mažosioms apsirengti, kambarius sutvarkyti, rikiuotėje palaiko tvarką ir t.t.

Savarankiškumui pasireikšti būna geros sąlygos per talentų pasirodymus: kiekviena mergaitė turi progos pasirodyti su kokiu nors savo talentu. Daug savarankiškos kūrybos ir fantazijos mergaitės parodo per laužus. Čia jaunimas yra užvestas ant naujo, jo kūrybai pasireikšti kelio lietuvių tautosakos ir praeities. Mergaitės kruopščiai inscenizuoja liaudies dainas, pasakas, padavimus, patarles ir istorijos įvykius.

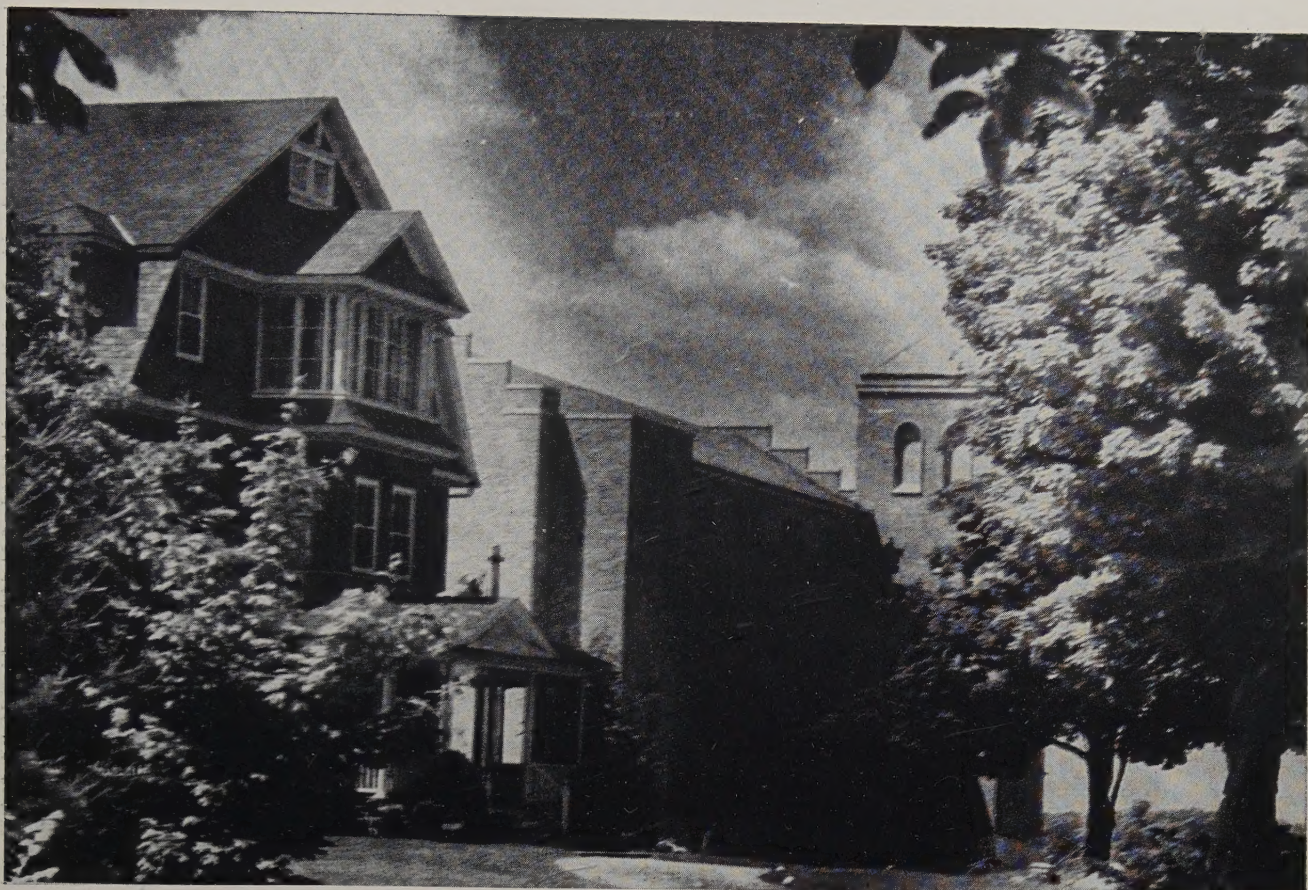
Nuo 1952 m. stovykla leidžia savaitinį savo laikraštėlį "Kibirkštėlės", kurį redaguoja pačios stovyklautojos. Čia mergaitės turi progos lavinti savo plunksną ir pratinamos prie spaudos. Laikraštėlyje atsispindi visos stovyklos nuotaikos ir stovyklautojų nuomonės vienu ar kitu stovyklos įvykiu.

Tėvų pageidavimu rūbų taupymo sumetimais nuo 1957 m. įvesta stovyklos uniforma: balta bliūzė, mėlynas sijonas ir kepuraitė iš keturių baltų ir mėlynų trikampių.

Vadovybė ir mokytojai

Viena ar dvi seserys yra stovyklos vadovės, kurios vadovauja stovyklai ir tvarko jos gyvenimą, nustato darbų tvarką, palaiko stovyklos drausmę ir kontroliuoja būrelių tarpusavį lenktyniavimą. Stovyklos organizavimui ir vadovavimui daugiausia pasidarbavusios yra šios seserys: M. Augusta, M. Felicija, M. Benigna, M. Paulė, M. Margarita, M. Kristofora, M. Bernarda ir kitos. Daug rūpesčio ir naudingų patarimų yra parodžiusi ir kongregacijos viršininkė Motina M. Aloyza.

Šalia stovyklos vadovybės yra atskirų dalykų mokytojos. Nuo pat stovyklos organizavimo pradžios seserys stengėsi į stovyklos darbą įtraukti pozityvias ir pasauliečių jė-

Nekalto Prasidėjimc Seserų vienuolynas Putname

gas. Taip nuo pat pradžios per keletą metų šokių ir žaidimų mokė Ona Ivaškienė iš Bostono. Vėliau į šį darbą buvo pakviesta kūno kultūros specialistė K. Marijošienė, kuri pernai jau dešimtus metus dėstė. Lietuvių k. ir literatūrą pradžioje dėstė seserys M. Augusta ir M. Felicija, vėliau į talką buvo kviečiami pasauliečiai: Aldona Aistienė, Alina Skrupskelienė, Dzikienė, B. Brazdžionis, Br. Kulys ir trečius metus tą darbą tęsė Elona Marijošiūtė. Dainų mokyti talkininkavo muzikai J. Beinoris, Petkaitis (sukomponavęs stovyklai porą dainų), Aldona Prapuolenytė ir Nijolė Stadalninkaitė, kuri pernai šventė darbo penkmetį. (Ji sukomponavo stovyklos laužo ir kitas dainas). Jau kelinti metai vyresnes mergaites dainų moko sesuo M. Bernarda. Pernai vasarą vienuolyno sodyboje buvojęs muz. V. Kerbelis iš Montrealio sukomponavo antrą stovyklos himną. Rankdarbius visą laiką išimtinai dėstė seserys: M. Apolinara, M. Celina, M. Veronika, M. Bernarda, M. Margarita, M. Loreta ir M. Jonė.

Stovyklos kapelionai buvo: kun. Stasys Būdavas (1947-49 m.) ir prof. kun. Stasys Yla (1950-58 m.). Kapelionai padėjėjai buvo: kun. J. Krivickas (1955 m.), kun. B. Pacevičius (1956 m.) ir kun. R. Krasauskas (1957-58 m.).

1951 m. deklamacijų mokė aktorius H. Kačinskas, 1951-53 m. mažai lietuviškai suprantančioms mergaitėms apie Lietuvos gyvenimą pasakojo M. Avietėnaitė. Be to, stovyklos metu daugybė svečių, kurių tarpe būna žymių mūsų veikėjų, aplanko stovyklą ir ta proga taria žodį.

Stovyklautojų skaičius

Mergaičių vasaros stovyklos sėkmingumą ir jos populiarumą rodo stovyklautojų skaičius. Kiekvienais metais stovykla buvo perpildyta. Dėl to pagal išgales stovyklos patalpos plečiamos, kad didesnis mergaičių skaičius turėtų galimybės pastovyklauti. Registracija į stovyklą pradedama balandžio mėnesį, o gegužės mėn. atsiųsti prašymai dažnai jau nebepatenkinami. Paprastai tik pusė būna naujų stovyklautojų, o kitą pusę sudaro antrametės, trečiametės ir senesnės.

1944 m.	stovyklavo	55
1945 m.	stovyklavo	49
1946 m.	stovyklavo	67
1947 m.	stovyklavo	50
1948 m.	stovyklavo	55
1949 m.	stovyklavo	59
1950 m.	stovyklavo	79
1951 m.	stovyklavo	118
1951 m.	stovyklavo	100
1953 m.	stovyklavo	107
1954 m.	stovyklavo	120
1955 m.	stovyklavo	119
1956 m.	stovyklavo	118
1957 m.	stovyklavo	142
1958 m.	stovyklavo	150

mergaičių.

Prie šių mergaičių skaičiaus reikia pridėti Katalikų Federacijos įsteigtos Manchesteryje, Mich., mergaičių stovyklos, kuriai vadovauja tos pačios seserys, stovyklautojas: 1957 m. buvo 60, o 1958 m. 72. Iš viso susidaro per pusantro tūkstančio mergaičių.

Šia proga tenka tik palinkėti, kad šis lietuvybės ir auklėjimo ži-

dinys gražiai klestėtų ir plėstųs toliau, apimtų vis didesnį lietuvaičių skaičių ir auklėtų moraliai patvarias ir tautiškai atsparias asmenybes.

Pr. Pauliukonis

SKAITYTOJAI RAŠO

Gerbiamoji Redakcija,

Aidų nr. 4 kun. R. Krasausko straipsnyje "Commentationes Balticae" rašoma: "Šią Lebedkino statistiką jau buvo užtikęs kun. M. Krupavičius ir, panaudodamas jos davinius, parašė ir išspausdino 1920 m. Kauno "Laisvėje" straipsnių. Taip pat ją žinojo ir panaudojo P. Klimas savo knygoje "Mūsų kovos dėl Vilniaus" (1923)". Šis teigimas reikalingas pataisymo.

Pirmojo Didžiojo karo metu studijavau Petrapilyje. Atliekamą nuo studijų laiką mėgdavau leisti Imperatoriškojoj Viešojoj Bibliotekoj ir Mokslų Akademijos Archyve. Ir vienoj ir kitoj įstaigoj buvo labai daug įdomios medžiagos lietuviškiems klausimams. Nemaža jos nusirašiau. Kun. Karasausko kalbamą statistiką suradau Mokslų Akademijos Archyve. Ją nusirašiau ne iš Lebedkino, bet iš ranka rašytų originalių klebonų atsakymų į patiektus nebeprisimenu kieno klausimus. Tarp kitų klausimų buvo ir gyventojų tautybė. Tas žinias turėjo pateikti visų tikybų parapijų ar bendruomenių klebonai. Ar tą medžiagą naudojo ir Lebedkinas, nežinau. Tos statistikos dalį patalpinau ne "Laisvėje", bet "Lietuvoje". Straipsnių tuo reikalu nebuvau rašęs. Mano pateiktą statistikos medžiagą, dar papildytą iš mano užrašų, panaudojo Lietuvos Delegacija taikos derybose su Maskva. Delegacijos pranešimu ji turėjo svarbios reikšmės nustatant sieną su Rusija. Tą medžiagą panaudojo ir P. Klimas kun. Krasausko minėtoje knygelėje. Kada minėtoji statistika buvo renkama, tiksliai neprisimenu; rodos devynioliktо amžiaus vidury.

Su augšta pagarba
kun. M. Krupavičius

● Šių metų Katalikų Bažnyčios statistiniame leidinyje "Annuario Pontificio" Lietuvos Pasiuntinybė prie Vatikano įrašyta taip: LIETUVA — nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministeris. Dr. Stasys Girdvainis, Pasiuntinybės Reikalų Vedėjas. Patinybės sąstatas nepažymėtas. Tokiu pat būdu įrašyta ir Lenkijos pasiuntinybė.

ĮVYKIAI

● Jau aštunti metai, kai gegužės 13-ta parenkama pasaulio lietuvių Maldos ir Atgailos Diena už Lietuvos laisvę. Ta proga vysk. V. Padolskis išleido atsišaukimą. Maldos Dienos pasisekimu sielojasi Mėlynosios Armijos Lietuvių Sąjūdis.

● Altas kreipėsi į naująjį JAV sekretorių H. Herterį, raštu primindamas Lietuvos reikalus sudėtingose tarptautinės politikos painiavose. Naujasis sekretorius, būdamas Massachusetts valstybės gubernatoriumi, yra parodęs lietuviams dėmesio bei palankumo, priimdamas jų delegacijas, skelbdamas Vasario 16-tą valstybine švente. Altas savo rašte H. Herteriui pateikia šias sugestijas:

1. apkaltinti Sovietus sulaužius daugybę sutarčių ir pavergus kaimynus.

2. reikalauti, kad Sovietų armija ir policija pasitrauktų iš satelitinių kraštų ir Baltijos valstybių — Lietuvos, Latvijos, Estijos, kurios vo smurtu įjungtos į Sovietų Sąjungą.

3. spausti didžiąsias valstybes ateinančioje konferencijoje paskelbti dekliaraciją, derinantis su Atlanto chartos principais, kad suvereninės teisės turi būti atstatytos Baltijos valstybėms ir kitoms tautoms, iš kurių jos buvo pagrobtos.

● Brazilijoje valdžios pinigais bus statomi Lietuvos pasiuntinybės rūmai naujai kuriamoje sostinėje — Brasilia. Lietuvos įgaliotas ministeris dr. F. Meieris kreipėsi į Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungą, kad paruoštų tiems rūmams statyti projektą. Smulkias informacijas ir sąlygas galima gauti rašant adresu: A. A. Didžiulis, 1824 S. 61 Ct. Cicero, Ill.

● Birželio trėmimų 1940 metais minėjimai yra daromi Alto iniciatyva. Dabar kan. J. B. Koncius skatina tose vietose, kur nėra Alto skyrių ar jie nesiima iniciatyvos, birželio trėmimų minėjimus daryti Balfo skyriams. Tokiais atvejais surinktos aukos eina šalpos reikalams.

● Čikagoje įvykstančioje tarptautinėje parodoje ir Lietuvai ruošiamas paviljonas. Juo rūpintis sudarytas komitetas iš A. Varno, St. Dirmanto, J. Muloko ir V. K. Jonyno. Paviljone norima pavaizduoti Lietuvos įnašas pasauliui, ypatingai Amerikai, jai padarytos kaimynų neteisybės ir tt. Jo projektą jau yra paruošęs V. K. Jonynas.

Gegužės mėnesį gen. konsulas Jonas Budrys susilaukė 70 m. amžiaus. Šiose pareigose Niujorke jis išbuvo 23 metus ir įsigijo miesto garbės piliečio teises. Jonas Budrys yra gimęs Kaune. Ten baigė ir gimnaziją. Pirmojo pasaulinio karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje. Lietuvon grįžo 1921 m. ir veikė žvalgybos organizavime. Buvo politinės policijos ir kariuomenės kontržvalgybos viršininkas. Vėliau dalyvavo Klaipėdos krašto gyvenime. Vadovavo sukilimui, buvo gubernatorius. Nuo 1933 iki 1936 ėjo Lietuvos konsulo pareigas Karaliaučiuje. Po to buvo paskirtas gen. konsulu į Niujorką.

● Tėvai marijonai šiemet mini savo vienuolijos atsisteigimo 50 metų jubiliejų. Ją išgelbėjo arkivysk. Jurgis Matulevičius, įstodamas ir vadovaudamas.

● Pas Pranciškonus Kennebunkporte, Maine, ir šiemet veiks lietuvių berniukų vasarinė stovykla. Ji iki šiol pasižymėjo berniukų gausumu. Lietuviai siunčia savo vaikus ir iš tolimų vietų. Šiemet stovykla veiks visą liepos mėnesį.

● Jau devintą kartą Draugo dienraštis skelbia romano konkursą. Geriausiam romanui skiriama 1000 dol. premija.

Romano siužetą pasirenka patys autoriai. Romanas turi būti parašytas mašinėle, nemažesnis kaip 200 romano formato puslapių. Įteikti reikia iki šių metų gruodžio 31 d. šiuo adresu: Romano Konkurso Komisijai, Draugas, 4545 W. 63 St., Chicago 29, Ill.

Sprendimo bešališkumui garantuoti autoriai turi pasirašyti slapyvardžiu, o atskirame uždarame voke pažymėti savo tikrąją pavardę ir adresą, ten pat įrašant romano pavadinimą ir pasirinktą slapyvardę. Jury komisijai išrinkus premijuotą romaną, atidaromas tik laimėjusio autoriaus vokas. Premijos nelaimėjusių autorių vokai komisijos ir Draugo atstovo akivaizdoje sudeginami.

Jury komisijos vieta ir sąstatas bus paskelbtas vėliau.

Draugo dienraštis, kasmet skirdamas premiją už romaną, yra sukėlęs nemažą literatūrinį judėjimą. Iki šiol konkursą laimėjo 7 autoriai. (Vienas laimėjo dvejus metus iš eilės). Šalia jų dar buvo parašyta vertingų knygų, kurias Draugo dienraštis išleido atkarpoje ir atspaudė atskira knyga. Būtų gera, kad ir į šį konkursą įsijungtų kuo daugiau rašytojų, ypač laukiama naujų vardų.

R e d a g u o j a — Antanas Vaičiulaitis

R e d a k c i j o s n a r i a i — Leonardas Andriekus, O.F.M., Juozas Girnius, Alfonsas Nyka-Niliūnas

M e n i n ė p r i e ž i ū r a — Telesforas Valius

L e i d ž i a — Tėvai Pranciškonai

A d m i n i s t r a c i j o s a d r e s a s — Aidai 680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.

D a i l i n i n k o a d r e s a s — Telesforas Valius, 84 Pine Crest Rd., Toronto, Ont., Canada

R e d a k c i j o s a d r e s a s — Antanas Vaičiulaitis, 304 Anacostia Rd. S E., Washington 19, D. C.

Lietuviai pranciškonai, prieš trejus metus atidarę Kennebunkport, Maine, savo gimnaziją (High School), kviečia į ją stoti pradžios mokyklą baigusius jaunuolius. Šiais metais pranciškonų gimnazijoje jau veikia trys klasės. Gabūs mokiniai, pristatę savo mokslo pažymėjimus, gali persikelti ir iš kitų gimnazijų. Vietos bendrabutyje yra 100 mokinių.

Nuo praėjusio rudens mokykla veikia naujose moderniškose patalpose, kuriose yra bendrabutis, klasės, žaidimų salė, biblioteka ir laboratorija.

Į mokyklą priimami tik lietuviai ir lietuvių kilmės berniukai. Mokyklai ir bendrabučiui vadovauja patys lietuviai pranciškonai. Gimnazija turi visas valdžios mokyklų teises, ir joje išeinamas visas vidurinėms mokykloms nustatytas kursas su lotynų kalba ir lituanistika.

Už mokslą ir bendrabutį atlyginimas tik 400 dol. metams. Neturtingi gabūs mokiniai gali būti dalinai arba ir visiškai nuo mokesčio už mokslą atleidžiami.

Pirmenybė teikiama norintiems stoti į lietuvių pranciškonų vienuoliją jaunuoliams. Vėliau jie vienuolijos lėšomis bus mokomi ir ruošiami misijonieriais, kad tarnautų lietuviams išeiviams ir išlaisvintai Lietuvai.

Visi lietuviai tėvai, kurie sielojasi savo vaikų auklėjimu krikščioniškoje ir lietuviškoje dvasioje, prašomi atkreipti dėmesį į šią gimnaziją. Įstojimo reikalais rašyti rektoriui šiuo adresu:

Tėv. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M.
Franciscan Monastery
Kennebunkport, Maine